

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FAKULTET ZA MENADŽMENT U TURIZMU I UGOSTITELJSTVU

Eva Mijatović

**UTJECAJ TURIZMA NA FISKALNU ODRŽIVOST
JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE
U REPUBLICI HRVATSKOJ**

DOKTORSKI RAD

Rijeka, 2026.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FAKULTET ZA MENADŽMENT U TURIZMU I UGOSTITELJSTVU

Eva Mijatović

**UTJECAJ TURIZMA NA FISKALNU ODRŽIVOST
JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE
U REPUBLICI HRVATSKOJ**

DOKTORSKI RAD

Mentorica: prof. dr. sc. Sabina Hodžić
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu

Rijeka, 2026.

UNIVERSITY OF RIJEKA
FACULTY OF TOURISM AND HOSPITALITY MANAGEMENT

Eva Mijatović

**THE IMPACT OF TOURISM ON THE FISCAL
SUSTAINABILITY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT
UNITS IN THE REPUBLIC OF
CROATIA**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Sabina Hodžić, PhD., Full Professor
Faculty of Tourism and Hospitality Management

Rijeka, 2026.

Mentorica: prof. dr. sc. Sabina Hodžić

Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu

Doktorski rad obranjen je dana _____ na Fakultetu za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Sveučilišta u Rijeci, pred povjerenstvom u sastavu:

1. Dr. sc. Dubravka Jurlina Alibegović, predsjednica, Ekonomski institut Zagreb, Republika Hrvatska
2. Izv. prof. dr. sc. Siniša Bogdan, član, Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Republika Hrvatska
3. Izv. prof. dr. sc. Anita Čeh Časni, članica, Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet, Republika Hrvatska

Zahvale

Od srca zahvaljujem svima koji su vjerovali u mene i nesebično mi pružali podršku na ovom izazovnom, ali vrijednom putovanju.

Veliku zahvalnost dugujem mentorici, prof. dr. sc. Sabini Hodžić, koja je prihvatila mentorstvo te svojim stručnim savjetima, sugestijama i potporom pridonijela izradi rada. Njezini savjeti, strpljenje i kontinuirana podrška bili su mi siguran oslonac u svim fazama istraživanja i pisanja.

Iskreno zahvaljujem članovima povjerenstva na uloženom vremenu, pažljivom čitanju rada i konstruktivnim sugestijama koje su pridonijele njegovoj jasnoći i kvaliteti.

Roditeljima izražavam duboku zahvalnost za vrijednosti koje su mi usadili i za vjeru u mene koja me pratila tijekom cijelog obrazovnog i profesionalnog puta.

Posebnu zahvalnost upućujem suprugu i djeci na podršci i strpljenju zbog vremena koje nisam provela s njima tijekom pisanja ovog rada. Njihova ljubav i razumijevanje bili su mi izvor snage i podsjetnik da je svaki naš pojedinačni uspjeh ujedno i naš zajednički.

Sažetak

Ovaj doktorski rad analizira utjecaj turizma na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj. Polazeći od izražene prostorne i sezonske koncentracije turističke aktivnosti te heterogenosti lokalnih fiskalnih kapaciteta, cilj istraživanja jest ispitati u kojoj mjeri turizam, mjeren indeksom turističke razvijenosti, utječe na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave. Fiskalna održivost mjeri se neto proračunskim saldom po stanovniku, kao razlikom ukupnih proračunskih prihoda i rashoda po stanovniku, pri čemu su prihodi i rashodi analizirani kao ključni kanali fiskalnog djelovanja turizma.

Empirijsko istraživanje provedeno je primjenom dinamičkih panel-modela procijenjenih Blundell–Bondovim procjeniteljem, čime se omogućuje uvažavanje inercije fiskalnih veličina, kontrola endogenosti i neopažene heterogenosti među jedinicama lokalne samouprave. Analiza je provedena na uzorku jedinica lokalne samouprave u razdoblju istraživanja, uz regionalnu diferencijaciju na Panonsku, Središnju i Jadransku Hrvatsku.

Rezultati istraživanja pokazuju da porast razine turističke razvijenosti ima statistički značajan pozitivan učinak na ukupne prihode i rashode lokalnih proračuna u svim regijama. Međutim, neto fiskalni učinak turizma pokazuje izraženu regionalnu heterogenost: u Panonskoj i Središnjoj Hrvatskoj porast turističke razvijenosti povezan je s pozitivnim neto fiskalnim učinkom, dok u Jadranskoj Hrvatskoj dovodi do pogoršanja proračunskog salda uslijed snažnijeg rasta rashoda u odnosu na prihode. Empirijski nalazi potvrđuju postojanje izražene fiskalne inercije te upućuju na strukturnu narav fiskalnih učinaka turizma.

Zaključno, rad pokazuje da turizam ne djeluje kao univerzalno povoljan čimbenik fiskalne održivosti lokalnih proračuna, već da njegovi učinci ovise o razini turističke razvijenosti, regionalnom kontekstu i sposobnosti fiskalnog sustava da internalizira turistički uvjetovane rashodne pritiske. Rezultati upućuju na potrebu regionalno diferenciranog pristupa fiskalnoj politici u turistički razvijenim područjima.

Ključne riječi: turizam, turistička razvijenost, fiskalna održivost, jedinice lokalne samouprave, dinamički panel-modeli, Republika Hrvatska

Extended Abstract

This doctoral thesis investigates the impact of tourism on the fiscal sustainability of local government units (LGUs) in the Republic of Croatia, with particular emphasis on the varied fiscal consequences of tourism development across different regional contexts. In modern economies, tourism is widely recognised as a significant driver of economic growth, employment, export revenues, and regional development. However, despite its considerable macroeconomic importance, tourism also creates complex fiscal implications at the local level, where public authorities are directly responsible for financing infrastructure, communal services, spatial planning, and the provision of broader public goods. While tourism may enhance local fiscal capacity by expanding tax bases and increasing non-tax revenues, it simultaneously generates additional expenditure pressures through increased infrastructure demands, seasonal population fluctuations, and greater requirements for public service provision. Therefore, tourism cannot be assumed to be a universally positive determinant of fiscal sustainability, particularly in territorially heterogeneous systems such as Croatia.

The central research problem addressed in this thesis stems from the limited empirical understanding of how tourism affects local public finances beyond aggregate national indicators. Existing tourism literature has mainly focused on macroeconomic contributions such as gross domestic product, employment, and foreign exchange earnings, while the local fiscal dimension has remained relatively underexplored. This gap is particularly relevant in Croatia, where tourism is spatially concentrated, seasonally intensive, and regionally asymmetric. Adriatic Croatia is one of Europe's most tourism-intensive coastal regions, while Pannonian and Central Croatia have significantly lower, though increasingly developing, tourism intensity. These disparities suggest that tourism-related fiscal outcomes may vary considerably depending on local structural conditions, institutional capacity, and stage of development. This thesis therefore aims to move beyond simplified assumptions of tourism-led fiscal benefit by empirically investigating whether tourism contributes to or undermines local fiscal sustainability under different regional circumstances.

The primary objective of the research is to analyse the extent to which tourism development influences local budget revenues, expenditures, and net fiscal sustainability across Croatian local government units. Fiscal sustainability is defined by the net budget balance per capita, calculated as the difference between total budget revenues and total budget expenditures per capita. This

approach enables the assessment of tourism's fiscal effects not only through revenue generation, but within an integrated framework that also captures expenditure-side pressures. The thesis is based on theories of fiscal federalism, local public finance, and tourism economics, which together indicate that tourism's fiscal consequences depend on the interaction between economic benefits, expenditure burdens, and institutional mechanisms of fiscal internalisation.

A major conceptual contribution of this research is the use of the Tourism Development Index (TDI) as the principal explanatory variable. Instead of relying on isolated tourism indicators such as tourist arrivals or overnight stays, the TDI is a multidimensional composite measure that incorporates tourism supply, accommodation capacity, tourism demand, labour market characteristics, and structural tourism intensity. By using this broader index, the study captures tourism development more comprehensively and avoids the methodological limitations of partial tourism proxies. This allows for a more robust assessment of tourism's structural relationship with local fiscal outcomes.

The empirical analysis uses a balanced panel dataset covering the period from 2016 to 2023, comprising 234 Croatian local government units with medium to high levels of tourism development ($\text{TDI} \geq 15$). This threshold ensures analytical focus on municipalities and cities where tourism is a fiscally relevant activity. The dataset integrates official fiscal, demographic, socio-economic, and tourism-related indicators obtained from multiple Croatian institutional sources, including the Ministry of Finance, Croatian Bureau of Statistics, Institute for Tourism, Croatian Employment Service, and State Geodetic Administration. To account for Croatia's pronounced territorial heterogeneity, the sample is regionally differentiated into three functional regions: Pannonian Croatia, Central Croatia, and Adriatic Croatia.

Methodologically, the thesis employs dynamic panel data models estimated using the Blundell–Bond system Generalised Method of Moments (system GMM) estimator. This approach is particularly suitable given the dynamic nature of fiscal variables, the presence of fiscal inertia, and the likelihood of endogeneity between tourism development and fiscal outcomes. Fiscal indicators such as revenues, expenditures, and budget balances are inherently persistent over time, while tourism development may both influence and be influenced by local fiscal capacity. The system GMM estimator addresses these issues by controlling for unobserved heterogeneity, dynamic adjustment processes, and potential reverse causality. Hansen tests of instrument validity and Arellano–Bond autocorrelation tests are used to ensure econometric robustness.

Three principal hypotheses are tested. The first hypothesis examines whether tourism development has a statistically significant positive effect on local budget revenues. The second investigates whether tourism development significantly increases local budget expenditures. The third explores whether tourism significantly affects fiscal sustainability and whether this effect varies across Croatian regions.

The empirical findings confirm that tourism development has a statistically significant positive impact on both local revenues and local expenditures across all analysed regions. Higher levels of tourism development are consistently associated with increased fiscal inflows, reflecting tourism's capacity to broaden tax bases and stimulate budgetary resources. At the same time, tourism significantly increases local expenditures, confirming that it generates structural fiscal pressures that require expanded public spending. These findings demonstrate that tourism acts not only as a revenue-generating activity but as a dual fiscal force affecting both sides of local budgets.

However, the thesis's most significant contribution is the identification of pronounced regional heterogeneity in tourism's net fiscal effects. In Pannonian and Central Croatia, tourism development is linked to a positive net fiscal outcome, indicating that increases in tourism intensity generate revenues exceeding the associated expenditure pressures. In these regions, tourism functions as a developmental fiscal asset, strengthening local fiscal sustainability. By contrast, in Adriatic Croatia, although tourism has a strong positive effect on revenues, expenditure growth outpaces revenue gains, leading to a deterioration in net fiscal sustainability. This finding suggests that in highly tourism-intensive coastal regions, mature tourism development may generate disproportionate infrastructure, communal, environmental, and public service costs that weaken budgetary equilibrium.

These findings challenge the conventional assumption that stronger tourism development automatically improves local fiscal sustainability. Instead, the results indicate that tourism's fiscal consequences depend on regional context, developmental maturity, and the institutional capacity of local fiscal systems to internalise tourism-induced costs. In highly developed tourism regions, tourism may cause fiscal overburdening unless supported by well-designed fiscal instruments capable of capturing and redistributing tourism-generated externalities.

The thesis makes several important scientific contributions. First, it extends the tourism-fiscal literature by integrating revenue, expenditure, and net fiscal dimensions into a unified analytical framework at the local level. Second, it introduces a regional comparative perspective that demonstrates tourism's fiscal non-uniformity within a single national context. Third, it contributes methodologically by applying dynamic system GMM modelling to local tourism-fiscal analysis, thereby improving causal inference compared with simpler static or cross-sectional approaches. Fourth, it advances the use of multidimensional tourism development measurement through the TDI framework.

From a policy perspective, the findings highlight the need for territorially differentiated fiscal strategies. Uniform tourism policy is unlikely to produce fiscally optimal outcomes across heterogeneous regions. In regions with lower tourism intensity, policies that stimulate tourism may enhance fiscal sustainability and regional development. Conversely, in mature tourism-intensive regions such as Adriatic Croatia, policy priorities should focus on improving fiscal

internalisation mechanisms, including more effective tourism taxation, infrastructure financing models, and expenditure-balancing instruments. The results therefore suggest that tourism policy and fiscal policy must be more closely integrated, particularly in contexts of pronounced spatial concentration and seasonal pressure.

Several limitations should be acknowledged. Although the research covers a substantial panel of Croatian LGUs and employs advanced econometric techniques, the analysis is constrained by the available administrative data and by the operationalisation of fiscal sustainability primarily through budget balance measures. Future research could incorporate broader dimensions of sustainability, including debt dynamics, environmental externalities, and quality-of-life indicators. Comparative cross-country studies may also clarify whether Croatia's regional fiscal patterns are representative of other tourism-dependent economies.

In conclusion, this doctoral thesis demonstrates that tourism is neither inherently fiscally beneficial nor fiscally detrimental. Rather, tourism functions as a structurally contingent determinant of local fiscal sustainability, with outcomes shaped by tourism intensity, regional development patterns, and institutional fiscal design. In Croatia, tourism enhances local fiscal sustainability in emerging and moderately developed tourism regions, while in highly tourism-intensive coastal areas it may undermine fiscal equilibrium through disproportionate expenditure pressures. These findings contribute to a more nuanced understanding of tourism's role in public finance and provide an evidence-based foundation for designing regionally adaptive fiscal and tourism policies aimed at long-term sustainable local development.

Keywords: tourism, tourism development, fiscal sustainability, local government units, dynamic panel models, Republic of Croatia

Sadržaj

1.	UVOD	1
1.1.	Područje rada i istraživačka pitanja	1
1.2.	Hipoteze, svrha i ciljevi istraživanja	3
1.3.	Metodologija i izvori podataka	7
1.4.	Očekivani znanstveni i aplikativni doprinos	10
1.5.	Struktura doktorskog rada	11
2.	EKONOMSKI ZNAČAJ I UČINCI TURIZMA	13
2.1.	Metodološko i statističko određenje turizma	13
2.1.1.	Konceptualni i statistički okvir mjerenja turizma	13
2.1.2.	Izravni i neizravni učinci turizma	14
2.2.	Uloga turizma u svjetskom gospodarstvu	15
2.2.1.	Metodološki pristup mjerenju ekonomskog značaja turizma	15
2.2.2.	Globalni makroekonomski značaj turizma	16
2.2.3.	Turizam i vanjskotrgovinska bilanca	17
2.2.4.	Turizam, zaposlenost i multiplikativni učinci	19
2.2.5.	Globalni prihodi od međunarodnog turizma	20
2.3.	Turizam u Europskoj uniji	21
2.3.1.	Opseg i dinamika turističke potražnje u Europskoj uniji	21
2.3.2.	Struktura smještaja i uloga digitalnih platformi	22
2.3.3.	Prostorna koncentracija i sezonalnost turizma	24
2.3.4.	Ekonomski doprinos turizma u Europskoj uniji	26
2.3.5.	Intenzitet i gustoća turističke aktivnosti u Europskoj uniji	29
2.3.6.	Struktura i prostorna koncentracija turističkih smještajnih kapaciteta u Europskoj uniji	31
2.4.	Specifičnosti turizma u Republici Hrvatskoj	32
2.4.1.	Dugoročni razvoj i strukturne promjene turizma u Republici Hrvatskoj od 1987. do 2024. godine	33
2.4.1.1.	Turistički dolasci i noćenja	33
2.4.1.2.	Razvoj smještajnih kapaciteta	35
2.4.2.	Struktura turističkog prometa prema vrstama turističkih mjesta od 2020. do 2024. godine	36
2.4.3.	Struktura turističke potražnje i emitivna tržišta	37
2.4.4.	Prostorna koncentracija turističke aktivnosti	38
2.4.5.	Sezonalnost turističke aktivnosti i iskorištenost smještajnih kapaciteta	39
2.4.6.	Struktura i kvalitativna obilježja smještajne ponude	41
2.4.7.	Strateška važnost turizma u nacionalnom gospodarstvu Republike Hrvatske	43
2.4.8.	Empirijski nalazi o razvojnim i prostornim obilježjima turizma u Republici Hrvatskoj	44
3.	TEORIJSKI OKVIR FISKALNE ODRŽIVOSTI JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE	47
3.1.	Pojmovno određenje fiskalne održivosti jedinica lokalne samouprave	47
3.2.	Pojam i karakteristike jedinica lokalne samouprave	49
3.2.1.	Povijesni razvoj jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj	50
3.2.2.	Karakteristike jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj	51
3.2.3.	Trendovi poreznih prihoda i rashoda jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj	53
3.2.3.1.	Kretanje i distribucija ukupnih poreznih prihoda jedinica lokalne samouprave	53
3.2.3.2.	Kretanje i distribucija ukupnih rashoda jedinica lokalne samouprave	55
3.2.3.3.	Funkcijska klasifikacija rashoda jedinica lokalne samouprave	57
3.3.	Fiskalna održivost jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj	59
3.4.	Utjecaj turizma na proračune jedinica lokalne samouprave	61
3.4.1.	Utjecaj turizma na prihode proračuna jedinica lokalne samouprave	62
3.4.2.	Utjecaj turizma na rashode proračuna jedinica lokalne samouprave	65

3.4.3.	Turizam u kontekstu fiskalne održivosti proračuna jedinica lokalne samouprave	67
3.5.	Determinante učinaka turizma na proračune jedinica lokalne samouprave	68
4.	METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA	72
4.1.	Ocjena dosadašnjih istraživanja i istraživačka praznina	72
4.2.	Hipoteze i varijable	74
4.2.1.	Istraživačke hipoteze	75
4.2.2.	Definiranje varijabli modela	78
4.3.	Podaci, istraživački dizajn i metodološki okvir	83
4.3.1.	Izvori podataka i vremenski obuhvat istraživanja	83
4.3.2.	Uzorak istraživanja, prostorna klasifikacija i regionalna podjela	84
4.3.3.	Specifikacija empirijskog modela	87
5.	REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA	92
5.1.	Konceptualni okvir interpretacije rezultata	92
5.2.	Deskriptivna analiza i preliminarni odnosi među varijablama	93
5.2.1.	Deskriptivna statistika po regijama	94
5.2.2.	Korelacijske matrice i implikacije za specifikaciju modela	97
5.3.	Utjecaj turizma na prihode jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj	98
5.3.1.	Specifikacija modela i rezultati: prihodi proračuna po stanovniku	99
5.3.2.	Interpretacija: turizam i fiskalni kapacitet	100
5.3.3.	Uloga ostalih nezavisnih varijabli	102
5.4.	Utjecaj turizma na rashode jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj	103
5.4.1.	Specifikacija modela i rezultati: rashodi proračuna po stanovniku	104
5.4.2.	Interpretacija: rashodni pritisci turizma i regionalne razlike	105
5.4.3.	Uloga ostalih nezavisnih varijabli	107
5.5.	Utjecaj turizma na razliku ukupnih prihoda i rashoda proračuna jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj	108
5.5.1.	Specifikacija modela i rezultati: proračunski saldo po stanovniku	108
5.5.2.	Interpretacija: regionalna heterogenost neto fiskalnih učinaka turizma	110
5.5.3.	Uloga ostalih nezavisnih varijabli	113
5.6.	Integrirana analiza fiskalnih učinaka turizma i regionalne heterogenosti u Republici Hrvatskoj	113
5.7.	Sažetak ključnih empirijskih nalaza	115
6.	IMPLIKACIJE EMPIRIJSKIH NALAZA I ZNANSTVENI DOPRINOS RADA	117
6.1.	Implikacije za fiskalnu politiku jedinica lokalne samouprave	117
6.2.	Ograničenja postojećeg fiskalnog okvira u kontekstu turizma	119
6.3.	Implikacije za dizajn fiskalnih instrumenata u turizmu	120
6.4.	Znanstveni doprinos rada	122
6.5.	Aplikativni doprinos rada	123
6.6.	Ograničenja istraživanja	124
7.	ZAKLJUČAK	126
	LITERATURA	130
	POPIS GRAFIČKIH PRIKAZA	144
	POPIS SLIKA	146
	POPIS TABLICA	147
	PRILOZI	148

1. UVOD

Turizam, kao iznimno važna grana hrvatskog gospodarstva, znatno pridonosi bruto domaćem proizvodu, zaposlenosti, međunarodnoj razmjeni i razvoju brojnih povezanih djelatnosti (UN Tourism, 2025; WTTC, 2024). Njegova se uloga posebno snažno očituje u pojedinim dijelovima zemlje, gdje turizam ne oblikuje samo ekonomski profil regije, već ima izravan i dugoročan utjecaj na funkcioniranje i financiranje jedinica lokalne samouprave (JLS). Unatoč toj važnosti, dosadašnja znanstvena istraživanja u pravilu su bila usmjerena na nacionalnu razinu, dok su fiskalne posljedice turizma na razini lokalnih proračuna ostale relativno zanemarene (Tyrrell i Johnston, 2009; Wong, 1996; Costa, 2003). Stoga je, u kontekstu fiskalne decentralizacije, pritiska na lokalne proračune i potrebe za održivim razvojem, ključno sustavnije razumjeti način na koji turizam djeluje na prihode, rashode i fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave.

Posebnu analitičku važnost u tom kontekstu ima izražena prostorna asimetrija turističkog razvoja u Republici Hrvatskoj (Eurostat, 2024). Dok je obalni dio zemlje već desetljećima snažno integriran u međunarodna i domaća turistička kretanja, kontinentalni dijelovi tek postupno razvijaju svoj turistički potencijal, suočavajući se pritom s ograničenom infrastrukturom, nižom prepoznatljivošću destinacija i slabijim fiskalnim kapacitetima. U cilju empirijske analize tih razlika, u radu se koristi regionalna podjela Republike Hrvatske koja se oslanja na NUTS 2 klasifikaciju, uz određene metodološke prilagodbe u svrhu empirijskog modeliranja, te omogućuje usporedbu regionalnih obrazaca turističkog razvoja i njegovih fiskalnih učinaka. Takva heterogenost upućuje na potrebu diferenciranog i regionalno prilagođenog pristupa analizi fiskalnih učinaka turizma, koji uzima u obzir intenzitet turističke razvijenosti, prostorne značajke te institucionalne kapacitete lokalne samouprave.

1.1. Područje rada i istraživačka pitanja

Dosadašnja istraživanja u području turizma i javnih financija u Republici Hrvatskoj uglavnom su se oslanjala na makroekonomske pokazatelje, poput ukupnih prihoda od turizma ili doprinosa turizma bruto domaćem proizvodu, kao i na agregatne fiskalne podatke, primjerice konsolidirane proračune države. Međutim, upravo su jedinice lokalne samouprave nositelji velikog dijela javnih usluga i infrastrukturnih funkcija te ujedno subjekti koji najizravnije osjećaju fiskalne pritiske povezane s turizmom. Ti se pritisci manifestiraju kroz povećane rashode za komunalnu i prometnu infrastrukturu, javne službe, sigurnost i upravljanje prostorom, ali i kroz porezne i neporezne prihode koje turizam izravno ili neizravno generira (Tyrrell i Johnston, 2009).

Nedostatak empirijskih istraživanja koja bi kvantificirala te odnose na razini gradova i općina značajan je znanstveni i praktični nedostatak u razumijevanju održivosti turističkog razvoja.

Zato je ovo istraživanje usmjereno na analizu fiskalnih učinaka turizma na razini jedinica lokalne samouprave primjenom kvantitativnog pristupa i suvremenih ekonometrijskih metoda. U središtu analize nalazi se Indeks turističke razvijenosti (ITR), koji se prvi put u domaćem istraživačkom kontekstu koristi kao glavna nezavisna varijabla u analizi utjecaja turizma na proračunske pokazatelje JLS-a. Indeks turističke razvijenosti izračunava se kao zbroj normaliziranih vrijednosti temeljnih pokazatelja turističke razvijenosti u prostoru, u apsolutnom i relativnom smislu, uključujući kapacitete smještaja, turističku potražnju i zaposlenost u turističkim djelatnostima (Opačić i sur., 2022). Takav višedimenzionalni pristup omogućuje cjelovitiju i realniju procjenu razine turističkog razvoja pojedine lokalne jedinice u odnosu na korištenje pojedinačnih pokazatelja.

Primjenom indeksa turističke razvijenosti omogućuje se kvantifikacija fiskalnih učinaka turizma u tri ključne proračunske dimenzije: prihodovnoj, rashodovnoj i dimenziji fiskalne održivosti, definirane kao razlika ukupnih prihoda i rashoda po stanovniku. Dodatno, uključivanjem varijabli koje opisuju demografske, prostorne i socioekonomske značajke jedinica lokalne samouprave, osigurava se kontrola potencijalnih ometajućih čimbenika te povećava preciznost procjene identificiranih odnosa.

Važan je segment istraživanja i prostorna dimenzija, odnosno komparativna analiza fiskalnih učinaka turizma između triju regija: Panonske, Jadranske i Središnje Hrvatske. Takva regionalna podjela omogućuje analizu ne samo intenziteta učinaka turizma, već i strukturnih razlika u načinu na koji jedinice lokalne samouprave reagiraju na turističku aktivnost.

U analitičkom smislu, regije se međusobno razlikuju prema razini i obrascima turističke razvijenosti. U Panonskoj Hrvatskoj turizam ima uglavnom razvojnu ulogu i još uvijek je nadolazeći izvor fiskalnih učinaka. Nasuprot tome, Jadranska Hrvatska obilježena je visokom razinom turističke razvijenosti, izraženom sezonalnošću te značajnim rashodnim pritiscima povezanim s intenzivnom turističkom aktivnošću. U Središnjoj Hrvatskoj turizam poprima specifične oblike, poput dnevnog, poslovnog, kongresnog i zdravstvenog turizma, koji generiraju drukčije fiskalne obrasce u odnosu na klasični sezonski turizam (Institut za turizam, 2023).

U znanstvenom smislu, predmet istraživanja pridonosi razumijevanju složenog odnosa između turističkog sektora, koji istodobno generira dodatne prihode i stvara nove rashodne potrebe, te

fiskalnih kapaciteta jedinica lokalne samouprave u kontekstu fiskalne održivosti. U uvjetima fiskalne decentralizacije, u kojima se na JLS prenosi sve veći opseg nadležnosti bez proporcionalnog jačanja vlastitih izvora financiranja, nužno je ispitati u kojoj mjeri turistički razvoj može djelovati kao mehanizam fiskalne stabilizacije, odnosno u kojim okolnostima postaje izvor dodatnih fiskalnih pritisaka (OECD, 2022). Budući da fiskalna održivost lokalne samouprave nije statična kategorija, već rezultat međudjelovanja prihoda, rashoda, institucionalnih kapaciteta i razvojnih potreba, ovo istraživanje omogućuje dublje znanstveno promišljanje o uvjetima pod kojima turizam može pridonijeti fiskalnoj konsolidaciji ili, suprotno, pogoršati fiskalnu ravnotežu. Sukladno navedenom, istraživanje odgovara na sljedeća istraživačka pitanja:

1. Na koji način i kojim mehanizmima djeluje turistička razvijenost na funkcioniranje jedinica lokalne samouprave u cilju pružanja javnih usluga?
2. Kako turistička razvijenost pojedinih regija utječe na prihode, rashode i fiskalnu održivost proračuna jedinica lokalne samouprave?
3. Kako i na koji način fiskalni učinci turizma djeluju na jedinice lokalne samouprave među analiziranim regijama?
4. Kako se model utjecaja turističke razvijenosti na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave može primijeniti u određivanju optimalnog udjela pojedinih kategorija prihoda i rashoda za ključne javne funkcije?

Polazeći od definiranog područja rada, identificiranih istraživačkih praznina i formuliranih istraživačkih pitanja, u nastavku rada nužno je jasno definirati ciljeve istraživanja te postaviti empirijski provjerljive hipoteze. S obzirom na složenost odnosa između turističke razvijenosti i fiskalnih performansi jedinica lokalne samouprave, osobito u uvjetima izražene regionalne heterogenosti, formuliranje hipoteza temelji se na relevantnim teorijskim pristupima iz područja javnih financija, fiskalne decentralizacije i ekonomike turizma. U tom se kontekstu u sljedećem potpoglavlju definiraju svrha i ciljevi istraživanja, iznose znanstveni i aplikativni ciljevi rada te postavljaju hipoteze koje će se empirijski testirati primjenom odgovarajućih kvantitativnih metoda.

1.2. Hipoteze, svrha i ciljevi istraživanja

Svrha ovog istraživanja jest pridonijeti znanstvenom razumijevanju fiskalnih učinaka turizma na razini jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj, s posebnim naglaskom na njegov utjecaj na proračunske prihode, rashode i fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave. Polazeći od činjenice da jedinice lokalne samouprave imaju ključnu ulogu u pružanju javnih usluga i razvoju lokalne infrastrukture, istraživanje nastoji rasvijetliti na koji način turistička razvijenost djeluje na

fiskalne performanse jedinica lokalne samouprave te u kojoj mjeri turizam može pridonijeti jačanju ili, suprotno, narušavanju fiskalne ravnoteže.

U metodološkom smislu, svrha istraživanja usmjerena je na razvoj i primjenu kvantitativnog analitičkog okvira koji omogućuje pouzdanu procjenu fiskalnih učinaka turizma. U tom se kontekstu koristi Indeks turističke razvijenosti kao ključni pokazatelj intenziteta turističke razvijenosti, čime se omogućuje sveobuhvatnije mjerenje turističkog razvoja u odnosu na korištenje pojedinačnih parcijalnih pokazatelja. Primjenom suvremenih ekonometrijskih metoda na panel-podacima omogućuje se uvažavanje dinamičke prirode fiskalnih varijabli, vremenske inercije te problema endogenosti, čime se osigurava veća analitička preciznost i pouzdanost dobivenih rezultata.

Poseban naglasak u istraživanju stavlja se na identifikaciju regionalnih razlika u fiskalnim učincima turizma. S obzirom na izraženu prostornu heterogenost turističkog razvoja u Republici Hrvatskoj, svrha rada jest utvrditi razlikuju li se utjecaji turizma na prihode, rashode i fiskalnu održivost između Jadranske, Panonske i Središnje Hrvatske. Takav pristup omogućuje dublje razumijevanje strukturnih razlika u funkcioniranju lokalnih proračuna te uloge turizma u različitim razvojnim i institucionalnim kontekstima.

U konačnici, svrha istraživanja nije isključivo znanstvena, već i aplikativna. Dobiveni empirijski nalazi temelj su za prepoznavanje specifičnih fiskalnih izazova i potencijala povezanih s turističkim razvojem te za oblikovanje diferenciranih javnih politika prilagođenih regionalnim obilježjima i razini turističke razvijenosti. Na taj način istraživanje pridonosi povezivanju turističke i fiskalne politike u cilju dugoročno održivog upravljanja proračunima jedinica lokalne samouprave.

Ciljevi istraživanja u ovom radu podijeljeni su na znanstvene i aplikativne ciljeve, čime se osigurava istodobni doprinos razvoju znanstvenih spoznaja i unapređenju prakse fiskalnog upravljanja na lokalnoj razini. Istraživanje je koncipirano tako da omogući identifikaciju pozitivnih i potencijalno negativnih neto fiskalnih učinaka turizma, uz uvažavanje njihove prostorne i institucionalne uvjetovanosti.

Znanstveni ciljevi istraživanja su:

1. Istražiti utjecaj turizma na prihode proračuna jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj

U okviru ovog cilja analizira se povezanost između turizma i prihodovne strane proračuna jedinica lokalne samouprave. Poseban naglasak stavlja se na kvantificiranje utjecaja turizma na ukupne

proračunske prihode, uključujući porezne i neporezne izvore, kao i na identifikaciju potencijalnih razlika ovisno o prostornoj distribuciji turističke razvijenosti. Time se nastoji utvrditi u kojoj mjeri turizam djeluje kao stabilan izvor dodatnih prihoda na lokalnoj razini.

2. Istražiti utjecaj turizma na rashode proračuna jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj

Ovaj je cilj usmjeren na analizu učinaka turizma na rashodovnu stranu lokalnih proračuna. Turistički razvoj generira povećane potrebe za infrastrukturnim ulaganjima, javnim uslugama, komunalnim održavanjem, prometnom i sigurnosnom infrastrukturom. Cilj je kvantificirati navedene učinke te ispitati je li rast turističke aktivnosti praćen proporcionalnim ili disproporcionalnim rastom rashoda jedinica lokalne samouprave.

3. Istražiti utjecaj turizma na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj
U okviru ovog cilja fiskalna održivost promatra se kroz neto učinak turizma na proračune jedinica lokalne samouprave, odnosno kroz odnos ukupnih prihoda i rashoda proračuna. Analiza je usmjerena na utvrđivanje u kojoj mjeri porast turističke razvijenosti pridonosi dugoročno stabilnoj fiskalnoj poziciji lokalnih jedinica, uz uvažavanje istodobnih prihodnih i rashodnih učinaka turizma.

4. Komparirati i istražiti utjecaj turizma na prihode, rashode i fiskalnu održivost među regijama
Cilj je identificirati postoje li, i u kojoj mjeri, razlike u fiskalnim učincima turizma među Panonskom, Jadranskom i Središnjom Hrvatskom. Ovim se ciljem naglašava regionalna heterogenost fiskalnih učinaka turizma te istražuje potencijal za razvoj diferenciranih fiskalnih i razvojnih politika u skladu s razinom turističke razvijenosti.

Aplikativni ciljevi istraživanja su:

1. Utvrditi fiskalne učinke turizma na lokalnoj razini

Cilj je omogućiti jedinicama lokalne samouprave jasnije i empirijski utemeljeno razumijevanje načina na koji različiti oblici i intenzitet turizma utječu na strukturu lokalnih proračuna. Analiza pruža osnovu za identifikaciju konkretnih veza između turističke razvijenosti te proračunskih prihoda, rashoda i fiskalne održivosti, čime se unapređuje planiranje i upravljanje javnim financijama.

2. Predložiti izradu diferenciranih javnih politika prema razini turističke razvijenosti regija

Rezultati istraživanja mogu poslužiti kao analitička osnova za oblikovanje javnih politika prilagođenih teritorijalnim specifičnostima. Diferencijacija prema razini turističke razvijenosti omogućuje prilagodbu fiskalnih mjera, razvojnih programa i potpora s ciljem učinkovitijeg korištenja lokalnih potencijala, uz istodobno očuvanje fiskalne stabilnosti.

3. Identificirati preporuke za unapređenje fiskalnog upravljanja u turistički razvijenim sredinama

Istraživanje ima za cilj identificirati preporuke koje mogu pomoći lokalnim vlastima u učinkovitijem upravljanju prihodima i rashodima povezanim s turizmom. Poseban naglasak stavlja se na instrumente koji pridonose fiskalnoj održivosti, uključujući racionalizaciju rashoda, diversifikaciju prihoda i učinkovitije korištenje postojećih fiskalnih instrumenata.

4. Utvrditi rizike fiskalnog preopterećenja u turistički intenzivnim područjima

Analiza omogućuje identifikaciju obrazaca u kojima rast turističke razvijenosti dovodi do fiskalnih disbalansa, osobito u situacijama kada rast rashoda nadmašuje rast prihoda. Takvi nalazi korisni su za rano prepoznavanje fiskalnih rizika te mogu poslužiti kao temelj za razvoj mehanizama fiskalne stabilizacije u turistički opterećenim sredinama.

5. Poduprijeti održivo upravljanje jedinicama lokalne samouprave kroz povezivanje turističke i fiskalne politike

Istraživanje pridonosi razvoju modela koji turizam integrira u širi okvir održivog lokalnog razvoja. Fokus je na usklađivanju turističkog rasta s fiskalnim kapacitetima i razvojnim prioritetima jedinica lokalne samouprave, uz naglasak na ravnotežu između gospodarskog rasta i dugoročne fiskalne stabilnosti.

Na temelju teorijskih postavki fiskalnog federalizma, teorije javnih financija i dosadašnjih empirijskih nalaza, formulirane su sljedeće hipoteze:

H1: Turizam mjereno indeksom turističke razvijenosti statistički značajno i pozitivno utječe na prihode proračuna jedinica lokalne samouprave.

Teorijska i empirijska literatura upućuje na to da turizam djeluje kao važan izvor jačanja lokalnih fiskalnih kapaciteta kroz širenje porezne osnovice i generiranje specifičnih poreznih i neporeznih prihoda povezanih s turističkom potrošnjom. Empirijske analize na međunarodnoj razini potvrđuju da rast turističkih prihoda ima statistički značajan i pozitivan učinak na javne prihode, osobito u institucionalno razvijenijim sustavima u kojima lokalne vlasti raspolazu učinkovitim

mehanizmima fiskalne naplate (Gnangnon, 2020; Mohan i Strobl, 2023). Dodatno, regionalne i lokalne studije pokazuju da turizam može djelovati kao strukturni pokretač jačanja lokalne porezne baze, iako intenzitet tog učinka varira ovisno o prostornim obilježjima i upravljačkim kapacitetima jedinica lokalne samouprave (Soukiazis i Proença, 2007; Bronzini i sur., 2022).

H2: Turizam mjeren indeksom turističke razvijenosti statistički značajno i pozitivno utječe na rashode proračuna jedinica lokalne samouprave.

Teorijska i empirijska literatura upućuje na to da turizam generira dodatne rashodne pritiske na lokalne proračune kroz povećanu potrebu za infrastrukturom, komunalnim uslugama, sigurnošću i administrativnim kapacitetima. Empirijska istraživanja na lokalnoj razini potvrđuju da turizam statistički značajno povećava javne rashode u više funkcionalnih kategorija, pri čemu učinci nisu fiskalno neutralni i često dovode do promjena u strukturi javne potrošnje (Wong, 1996; Costa, 2003). Dodatno, studije pokazuju da istodobni rast prihoda i rashoda povezan s turizmom može rezultirati asimetričnim fiskalnim učincima, osobito u manjim ili institucionalno slabijim jedinicama lokalne samouprave (Tyrrell i Johnston, 2009; Karlsson i sur., 2017).

H3: Postoji statistički značajan utjecaj turizma mjerenog indeksom turističke razvijenosti na fiskalnu održivost u analiziranim regijama.

Empirijska literatura pokazuje da turizam istodobno povećava prihode i rashode lokalnih proračuna, pri čemu neto fiskalni učinci, odnosno fiskalna održivost, ovise o institucionalnim, prostornim i strukturnim obilježjima jedinica lokalne samouprave. Međunarodne i regionalne analize potvrđuju da turizam nema jednoznačan učinak na fiskalnu održivost, već rezultira heterogenim ishodima koji se razlikuju među regijama, veličinama jedinica i fazama turističkog razvoja (Voltes-Dorta i sur., 2014; Bernhart i sur., 2015). Dodatno, istraživanja u tranzicijskim i fiskalno decentraliziranim sustavima naglašavaju da ograničena fiskalna autonomija i visoki rashodni pritisci mogu umanjiti ili poništiti potencijalne fiskalne koristi turizma, čineći fiskalnu održivost kontekstualno uvjetovanom kategorijom (Wójtowicz, 2019; Wójtowicz i Hodžić, 2022).

1.3. Metodologija i izvori podataka

Empirijski dio istraživanja temelji se na kvantitativnom istraživačkom dizajnu i uporabi sekundarnih podataka prikupljenih iz službenih statističkih i administrativnih izvora. Podaci o fiskalnim pokazateljima jedinica lokalne samouprave preuzeti su iz baza Ministarstva financija Republike Hrvatske, dok su turistički i prateći socioekonomski i prostorni pokazatelji preuzeti iz Državnog zavoda za statistiku, Instituta za turizam, Hrvatskog zavoda za zapošljavanje i Državne

geodetske uprave. Svi izvori odabrani su zbog pouzdanosti, metodološke konzistentnosti i usporedivosti na razini jedinica lokalne samouprave.

Analiza se provodi na balansiranom panel-uzorku za razdoblje 2016.–2023. ($T = 8$), na godišnjoj razini. Promatrano razdoblje obuhvaća godine relativno stabilnih makroekonomskih kretanja, kao i razdoblje pandemije COVID-19, što omogućuje sagledavanje odnosa između turizma i fiskalnih ishoda u različitim okolnostima te dodatnu provjeru robusnosti nalaza. Statistička obrada i ekonometrijske procjene provedene su u programskom paketu Stata.

Kako bi se fokus zadržao na jedinicama lokalne samouprave u kojima je turizam fiskalno relevantna djelatnost, populacija interesa definirana je kao skup JLS-ova s najmanje srednjom razinom turističke razvijenosti. Uzorak stoga obuhvaća 234 jedinice lokalne samouprave čija je vrijednost ITR u 2023. godini ≥ 15 , čime se povećava homogenost uzorka u pogledu turističkog pritiska i njegove fiskalne važnosti. Pouzdanost dobivenih rezultata dodatno je provjerena korištenjem različitih pragova pri čemu se pokazalo da se osnovni rezultati ne mijenjaju. U svrhu ispitivanja regionalne heterogenosti, JLS je razvrstan u tri funkcionalne regije: Panonsku Hrvatsku ($N = 37$), Središnju Hrvatsku ($N = 28$) te Jadransku Hrvatsku ($N = 169$). Ova klasifikacija omogućuje usporedivu procjenu intenziteta i smjera fiskalnih učinaka turizma u različitim prostornim i razvojnim kontekstima.

Ključna nezavisna varijabla jest Indeks turističke razvijenosti, kompozitni pokazatelj turističkog razvoja koji integrira dimenzije ponude, potražnje i gospodarskog značaja turizma (kapaciteti smještaja, turistički promet i zaposlenost u turizmu i ugostiteljstvu). U odnosu na parcijalne pokazatelje (npr. noćenja ili dolasci), ITR omogućuje obuhvatnije mjerenje intenziteta turističke aktivnosti na lokalnoj razini. Fiskalne performanse operativno su obuhvaćene kroz tri dimenzije: prihode, rashode i fiskalnu održivost, definiranu kao neto fiskalni ishod (odnosno razlika ukupnih prihoda i rashoda po stanovniku, u skladu s definicijom korištenom u empirijskom dijelu rada).

Testiranje istraživačkih hipoteza u ovom radu temelji se na primjeni dinamičkih panel-modela procijenjenih generaliziranom metodom momenata (GMM), pri čemu se uvažava vremenska postojanost fiskalnih varijabli, potencijalna endogenost turističke razvijenosti te regionalna heterogenost jedinica lokalne samouprave. Za svaku hipotezu specificiran je zaseban empirijski model s odgovarajućom zavisnom varijablom, dok je ITR ključna nezavisna varijabla.

Hipoteza H1 testirana je procjenom dinamičkog panel-modela u kojem je zavisna varijabla ukupni prihodi proračuna jedinica lokalne samouprave, normalizirani prema broju stanovnika, dok je

Indeks turističke razvijenosti uključen kao glavna nezavisna varijabla. Model uključuje vrijednost zavisne varijable s pomakom radi uvažavanja fiskalne inercije, kao i skup dodatnih nezavisnih varijabli koje opisuju demografska, prostorna i socioekonomska obilježja lokalnih jedinica. Statistička značajnost i predznak procijenjenog koeficijenta uz ITR koriste se kao osnova za prihvaćanje ili odbacivanje hipoteze o pozitivnom utjecaju turizma na prihodnu stranu lokalnih proračuna.

Hipoteza H2 testirana je analognim dinamičkim panel-modelom u kojem je zavisna varijabla ukupni rashodi proračuna jedinica lokalne samouprave, normalizirani prema broju stanovnika. Indeks turističke razvijenosti ponovno se pojavljuje kao ključna nezavisna varijabla, dok je dinamička specifikacija modela omogućila identificiranje postupnih prilagodbi rashodne strane proračuna. Pozitivan i statistički značajan koeficijent uz ITR interpretira se kao potvrda postojanja rashodnih pritisaka povezanih s turizmom.

Hipoteza H3 testirana je primjenom dinamičkih panel-modela u kojima je zavisna varijabla fiskalna održivost, mjerena razlikom ukupnih prihoda i rashoda, normaliziranih prema broju stanovnika. Analiza se provodi odvojeno za tri regionalna poduzorka (Panonsku, Središnju i Jadransku Hrvatsku), čime se omogućuje ispitivanje regionalne heterogenosti neto fiskalnih učinaka turizma. Statistička značajnost i smjer procijenjenog utjecaja indeksa turističke razvijenosti na fiskalnu održivost u pojedinim regijama koriste se za ocjenu hipoteze o postojanju regionalno diferenciranih fiskalnih učinaka turizma.

S obzirom na kratku vremensku dimenziju i velik broj jedinica promatranja, modeli su procijenjeni primjenom Blundell–Bondova sustavnog GMM-procjenitelja u dva koraka (Blundell i Bond, 1998). Valjanost instrumenata provjerena je Hansenovim testom, dok su Arellano–Bondovi testovi autokorelacije korišteni za provjeru ispravnosti specifikacije modela (Arellano i Bond, 1991). Procjenitelji i broj instrumenata odabrani su u skladu s veličinom pojedinih regionalnih uzoraka, kako bi se osigurala robusnost i pouzdanost empirijskih rezultata. Takav istraživački dizajn omogućuje integriranu procjenu fiskalnih učinaka turizma kroz prihodnu, rashodnu i neto dimenziju, uz uvažavanje dinamičke prilagodbe fiskalnih veličina, endogenosti turističke razvijenosti i regionalne heterogenosti fiskalnih ishoda. Time se osigurava pouzdana empirijska osnova za sagledavanje neto implikacija turizma na fiskalnu održivost lokalnih proračuna.

U skladu s tako postavljenim analitičkim okvirom, u nastavku se razmatraju očekivani znanstveni i aplikativni doprinosi istraživanja, s posebnim naglaskom na implikacije za fiskalnu i razvojnu politiku na lokalnoj i regionalnoj razini.

1.4. Očekivani znanstveni i aplikativni doprinos

Polazeći od postavljenog istraživačkog okvira, postavljenih hipoteza i odabrane metodološke strategije, ovim se doktorskim radom očekuje ostvarenje značajnih znanstvenih i aplikativnih doprinosa u području javnih financija, ekonomike turizma i regionalne ekonomije, s posebnim naglaskom na fiskalne učinke turizma na razini jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj.

U znanstvenom smislu, očekuje se da će istraživanje pridonijeti produblivanju razumijevanja odnosa između turističke razvijenosti i lokalnih fiskalnih ishoda kroz integrirano sagledavanje prihodnih, rashodnih i neto fiskalnih dimenzija. Za razliku od dijela dosadašnjih istraživanja koja su često usmjerena na pojedinačne fiskalne stavke ili agregatne razine analize (Wong, 1996; Costa, 2003; Tyrrell i Johnston, 2009; Voltes-Dorta i sur., 2014), ovaj rad polazi od pretpostavke da se fiskalni učinci turizma mogu adekvatno razumjeti tek kroz istodobnu analizu cjelokupne proračunske strukture jedinica lokalne samouprave.

Poseban očekivani znanstveni doprinos odnosi se na ispitivanje regionalne heterogenosti fiskalnih učinaka turizma. Razlikovanje Panonske, Središnje i Jadranske Hrvatske kao funkcionalnih regija omogućuje analizu pretpostavke da turistička razvijenost ne djeluje ujednačeno na lokalne proračune, već da su smjer i intenzitet fiskalnih učinaka uvjetovani prostornim, razvojnim i institucionalnim obilježjima pojedinih regija. Time se očekuje doprinos literaturi koja sve više naglašava važnost kontekstualnog pristupa u analizi fiskalne održivosti i regionalnog razvoja.

Metodološki doprinos istraživanja očekuje se kroz primjenu dinamičkih panel-modela procijenjenih GMM-om na razini jedinica lokalne samouprave. Takav pristup omogućuje uvažavanje vremenske inercije fiskalnih veličina, potencijalne endogenosti turističke razvijenosti te neopažene heterogenosti među lokalnim jedinicama, čime se osiguravaju robusnije i pouzdanije procjene u odnosu na pristupe koji dominiraju u dijelu postojeće literature.

Dodatni znanstveni doprinos očekuje se kroz primjenu Indeksa turističke razvijenosti kao višedimenzionalnog pokazatelja turističke razvijenosti, koji integrira različite aspekte turističke ponude, potražnje i gospodarskog značaja turizma. Time se nadilaze ograničenja pojedinačnih indikatora turističke aktivnosti i omogućuje preciznije mjerenje intenziteta turističkog razvoja na lokalnoj razini.

U aplikativnom smislu, očekuje se da će rezultati istraživanja pružiti relevantnu empirijsku osnovu za unapređenje fiskalnog planiranja i upravljanja na razini jedinica lokalne samouprave. Analiza fiskalnih učinaka turizma može pridonijeti boljem razumijevanju odnosa između turističkog rasta i proračunskih kapaciteta, osobito u kontekstu sve izraženijih rashodnih pritisaka povezanih s infrastrukturom, komunalnim uslugama i javnim funkcijama.

Nadalje, očekuje se da će istraživanje pružiti podlogu za promišljanje diferenciranih fiskalnih i razvojnih politika prilagođenih razini turističke razvijenosti i regionalnim specifičnostima. Umjesto nediferenciranih rješenja, rezultati bi mogli ukazati na potrebu za ciljanijim fiskalnim instrumentima i boljom koordinacijom fiskalne, prostorne i razvojne politike, posebno u turistički intenzivnim područjima.

Konačno, očekivani doprinos rada ogleda se i u potencijalu da posluži kao analitička osnova za buduća istraživanja fiskalnih učinaka turizma u Republici Hrvatskoj i usporedivim europskim zemljama. Može također biti referentni okvir za evaluaciju fiskalne održivosti lokalnih jedinica u uvjetima prostorno i sezonski koncentrirane turističke aktivnosti.

1.5. Struktura doktorskog rada

Doktorski rad strukturiran je u sedam temeljnih poglavlja s logičnim slijedom, od teorijskog i metodološkog utemeljenja prema empirijskoj analizi i raspravi o implikacijama rezultata.

U prvom poglavlju daje se uvod u istraživanje, definira se područje rada, formuliraju istraživačka pitanja, svrha i ciljevi istraživanja te postavljaju istraživačke hipoteze. Prikazuje se također metodologija istraživanja, korišteni izvori podataka te očekivani znanstveni i aplikativni doprinos rada.

Drugo poglavlje razmatra ekonomski značaj i učinke turizma. Poglavlje započinje metodološkim i statističkim određenjem turizma, zatim analizira ulogu turizma u svjetskom gospodarstvu i Europskoj uniji, te detaljno prikazuje specifičnosti turizma u Republici Hrvatskoj, s posebnim naglaskom na prostornu koncentraciju i sezonalnost turizma.

U trećem poglavlju razrađuju se teorijske pretpostavke fiskalne održivosti jedinica lokalne samouprave. Definiraju se ključni pojmovi fiskalne održivosti, prikazuje institucionalni i fiskalni okvir jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj te se razmatraju teorijski i empirijski pristupi analizi utjecaja turizma na lokalne proračune.

Četvrto poglavlje posvećeno je metodologiji empirijskog istraživanja. U njemu se identificira istraživačka praznina u postojećoj literaturi, definiraju istraživačke hipoteze i varijable, opisuje uzorak i regionalna klasifikacija jedinica lokalne samouprave te se detaljno prikazuje specifikacija empirijskih modela i korišteni ekonometrijski pristup.

U petom poglavlju prikazani su rezultati empirijskog istraživanja. Poglavlje obuhvaća deskriptivnu analizu podataka, rezultate procjene utjecaja turizma na prihode, rashode i proračunski saldo jedinica lokalne samouprave, kao i njihovu interpretaciju po regijama. Završni dijelovi poglavlja donose integriranu sintezu fiskalnih učinaka turizma i sažetak ključnih empirijskih nalaza.

Šesto poglavlje razmatra implikacije dobivenih empirijskih nalaza. Analiziraju se implikacije za fiskalnu politiku jedinica lokalne samouprave, ograničenja postojećeg fiskalnog okvira u kontekstu turizma, mogućnosti unapređenja dizajna fiskalnih instrumenata te se sustavno iznose znanstveni doprinosi rada.

U sedmom poglavlju iznose se zaključci istraživanja, sažimaju se glavni rezultati i doprinosi rada te se daju preporuke za buduća istraživanja u području fiskalnih učinaka turizma i održivosti lokalnih proračuna. Na samom kraju rada nalazi se popis literature, grafičkih prikaza, tablica i prilozi.

2. EKONOMSKI ZNAČAJ I UČINCI TURIZMA

Turizam je jedan od ključnih sektora suvremenih gospodarstava, s izraženim doprinosom makroekonomskim agregatima, vanjskotrgovinskoj bilanci i zaposlenosti, ali i s važnim implikacijama za javne financije i razvoj jedinica lokalne samouprave (UN Tourism, 2025; WTTC, 2024). Stoga se u ovom poglavlju razmatra ekonomski značaj turizma kroz međunarodno usklađene definicije i metodološke okvire mjerenja, globalne i europske trendove te specifičnosti razvoja turizma u Republici Hrvatskoj, kao temelj za analizu njegovih fiskalnih učinaka u nastavku rada.

2.1. Metodološko i statističko određenje turizma

Metodološko i statističko određenje turizma nužno je za dosljednu analizu njegovih ekonomskih učinaka. U nastavku se prikazuju međunarodne preporuke za statistiku turizma kao temelj mjerenja, nakon čega se turizam razmatra kao ekonomski fenomen s izraženim makroekonomskim implikacijama.

2.1.1. Konceptualni i statistički okvir mjerenja turizma

Međunarodne preporuke za statistiku turizma (International Recommendations for Tourism Statistics – IRTS, 2008) uspostavljaju međunarodno usklađen statistički okvir koji definira turizam kao društveni, kulturni i gospodarski fenomen kretanja posjetitelja izvan uobičajenog okruženja, precizira status posjetitelja (turist s noćenjem nasuprot jednodnevnom posjetitelju), razlikuje tri osnovna oblika (domaći, dolazni, odlazni) te propisuje mjerenje tokova pokazateljima dolazaka i noćenja na temelju statistike smještaja (United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division, 2010).

Takvo konceptualno i statističko određenje omogućuje promatranje turizma kao mjerljivog ekonomskog sektora čiji se učinci mogu usporedivo analizirati među državama i regijama. Standardizacija pojmova i pokazatelja nužna je metodološka pretpostavka za kvantifikaciju ekonomskih i prostornih učinaka turizma te njegovo uključivanje u analize nacionalnih računa i javnih financija, uključujući razinu jedinica lokalne samouprave.

U okviru tako definiranog statističkog sustava, turizam se ne promatra isključivo kao skup pojedinačnih putovanja ili potrošačkih odluka, već kao ekonomska aktivnost s mjerljivim

implikacijama za proizvodnju, zapošljavanje, vanjskotrgovinsku razmjenu i javne financije (WTTC, 2023). Time se stvara analitička podloga za daljnje razmatranje ekonomskih i fiskalnih učinaka turizma, osobito na razini jedinica lokalne samouprave, što je predmet kasnijih poglavlja rada.

2.1.2. Izravni i neizravni učinci turizma

Na temelju takvog metodološkog okvira, makroekonomski značaj turizma jasno se očituje u globalnim agregiranim pokazateljima. Uloga turizma u svjetskom gospodarstvu postaje sve izraženija ne samo kroz doprinos bruto domaćem proizvodu, nego i kroz sposobnost generiranja izvoznih prihoda, zapošljavanja i poticanja sektorske povezanosti. Tako je 2024. godine turizam dosegno rekordnih 2,0 bilijuna američkih dolara ukupnih izvoznih prihoda (međunarodni turistički primitci i putnički prijevoz), čime je nadmašena predpandemijska razina za 15 %. Ti iznosi predstavljaju oko 6 % svjetskog izvoza dobara i usluga te približno 23 % globalne trgovine uslugama (UN Tourism, 2025).

Tijekom 2024. godine, samo međunarodni turistički primitci iznosili su 1,7 bilijuna dolara, uz prosječnu potrošnju od 1.170 dolara po putovanju, što je znatno iznad razina zabilježenih prije pandemije. Europa je pritom zadržala vodeću poziciju s najvećim apsolutnim prihodima i više od polovine međunarodnih dolazaka, dok su snažan rast bilježile i druge regije, osobito Azija i Pacifik te Afrika. U prva tri mjeseca 2025. godine ostvareno je više od 300 milijuna međunarodnih putovanja, odnosno 5 % više nego u istom razdoblju prethodne godine i 3 % iznad razine iz 2019., što potvrđuje otpornost sektora unatoč geopolitičkim i gospodarskim neizvjesnostima (UN Tourism, 2025).

U ekonomskom smislu, turizam djeluje putem izravnih i neizravnih transmisivskih kanala. Izravni učinci proizlaze iz turističke potrošnje te se očituju kroz rast prihoda poduzeća, zaposlenosti i porezne osnovice, što se posljedično odražava na povećanje poreznih i neporeznih prihoda javnog sektora, uključujući jedinice lokalne samouprave. Ti učinci obuhvaćaju prihode od poreza na dohodak, potrošnju i dobit, kao i specifične lokalne naknade povezane s turističkom aktivnošću (Fletcher, 1989; Stynes, 1997; Vellas, 2011; Lemma, 2014).

Neizravni učinci turizma manifestiraju se kroz promjene u strukturi lokalne ekonomije i javne potrošnje, uključujući povećane potrebe za infrastrukturnim ulaganjima i javnim uslugama te prilagodbu fiskalne politike sezonalnim i prostorno koncentriranim obrascima turističke potražnje. Iako turizam može ojačati fiskalne kapacitete lokalnih jedinica, istodobno generira

dodatne rashodne pritiske, zbog čega neto fiskalni učinak ovisi o sposobnosti lokalnih vlasti da turističke prihode pretvore u stabilne i održive izvore financiranja (Stynes, 1997; Lemma, 2014). Zbog simultanog djelovanja prihodnih i rashodnih kanala, turizam se ne može promatrati kao fiskalno neutralna aktivnost, već kao razvojni čimbenik čiji učinci na lokalne proračune ovise o institucionalnom okviru, strukturi lokalnih prihoda i rashoda te stupnju fiskalne autonomije jedinica lokalne samouprave (Vellas, 2011). Zbog toga je razumijevanje ekonomskog značaja turizma na globalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini nužan preduvjet za analizu njegovih fiskalnih implikacija u konkretnim nacionalnim i lokalnim kontekstima.

U nastavku poglavlja razmatra se uloga turizma u svjetskom gospodarstvu, zatim u okviru Europske unije te se naposljetku analiziraju specifičnosti razvoja turizma u Republici Hrvatskoj.

2.2. Uloga turizma u svjetskom gospodarstvu

Uloga turizma u svjetskom gospodarstvu očituje se kroz više međusobno povezanih dimenzija koje obuhvaćaju njegov mjerljivi ekonomski doprinos, vanjskotrgovinske učinke, utjecaj na zaposlenost, obrasce turističke potrošnje te strukturne i razvojne izazove povezane s održivosti i tehnološkim promjenama. Kako bi se ti učinci analitički utemeljeno sagledali, nužno je najprije razmotriti metodološke pristupe kojima se mjeri ekonomski značaj turizma, a zatim analizirati ključne makroekonomske pokazatelje i strukturne obrasce na globalnoj razini. Ovo poglavlje sustavno razmatra mjerenje ekonomskog doprinosa turizma, njegovu ulogu u bruto domaćem proizvodu, vanjskotrgovinskoj bilanci i zaposlenosti, kao i aktualne izazove i razvojne smjerove koji oblikuju suvremeni globalni turizam.

2.2.1. Metodološki pristup mjerenju ekonomskog značaja turizma

Mjerenje uloge turizma u svjetskom gospodarstvu oslanja se na pokazatelje turističke potražnje poput dolazaka, noćenja, prihoda i rashoda, kao i na njihove vremenske i prostorne značajke. Međutim, razlike u nacionalnim statističkim sustavima, metodama prikupljanja podataka, posrednom mjerenju ponude te rast neformalnog i platformskog smještaja zahtijevaju oprez pri međunarodnim usporedbama. Zbog toga se ekonomski učinci turizma procjenjuju primjenom standardiziranih analitičkih okvira, među kojima se ističu modeli input–outputa, društvene računovodstvene matrice i računalni modeli opće ravnoteže (Baggio, 2019).

Središnji statistički instrument za međunarodno usporedivo mjerenje ekonomskog doprinosa turizma jest Turistički satelitski račun (Tourism Satellite Account – TSA), koji je metodološki

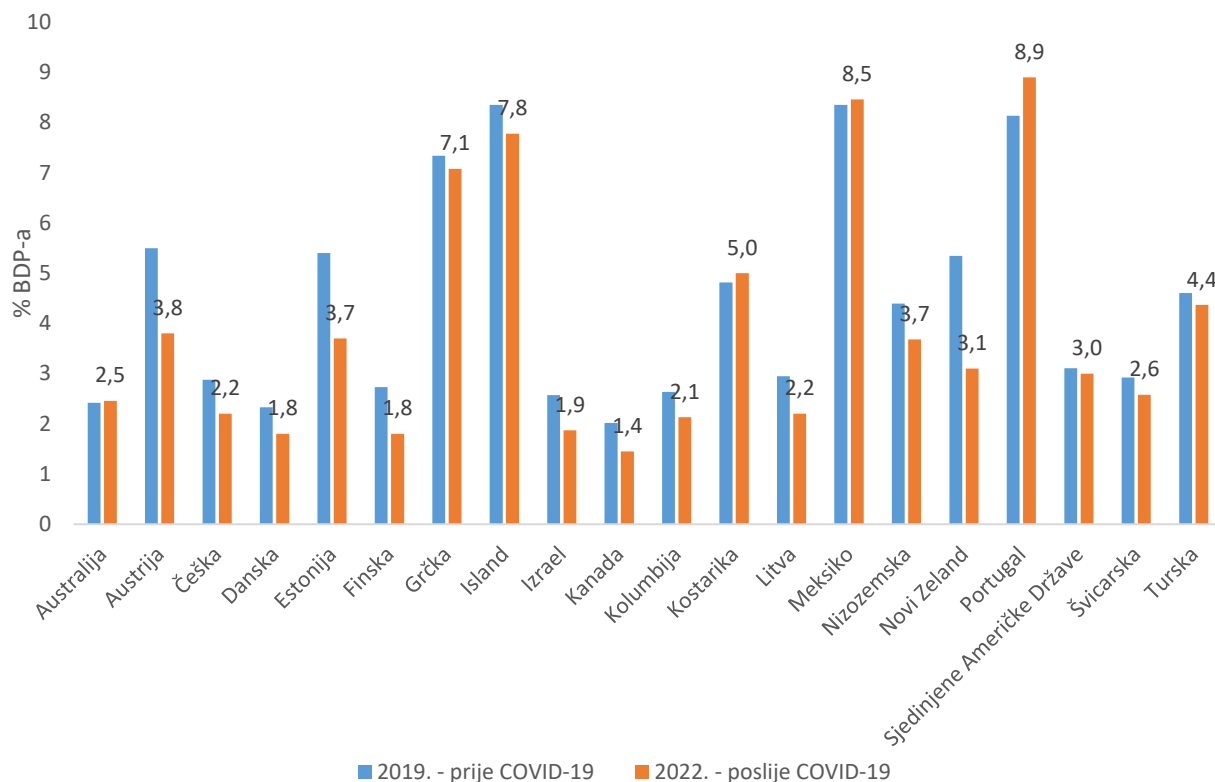
utemeljen na Međunarodnim preporukama za statistiku turizma (IRTS, 2008) i usklađen sa Sustavom nacionalnih računa. TSA omogućuje kvantifikaciju izravnog ekonomskog doprinosa turizma kroz makroagregate poput turističke izravne dodane vrijednosti i turističkog izravnog bruto domaćeg proizvoda te osigurava metodološku dosljednost u identifikaciji turistički karakterističnih proizvoda i djelatnosti (Frechtling, 2010).

U tom okviru Turistički satelitski račun usklađuje podatke o ponudi i potražnji te, u skladu s navedenim standardima, klasificira turistički karakteristične proizvode i djelatnosti radi definiranja turističkih industrija npr. smještaj, ugostiteljstvo, putnički prijevoz, najam prijevozne opreme, putničke agencije, kulturne te sportsko-rekreacijske djelatnosti, kao i zemljama specifični proizvodi i usluge, čime se osigurava metodološka dosljednost i međunarodna usporedivost mjerenja (United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division, 2010).

2.2.2. Globalni makroekonomski značaj turizma

Na temelju navedenog metodološkog okvira moguće je kvantificirati ukupan razmjer i makroekonomski značaj turizma na globalnoj razini. Prema procjenama World Travel & Tourism Council (WTTC), vrijednost turističkog sektora u 2023. godini iznosila je 9,9 bilijuna dolara, što je približno 9,1 % svjetskog bruto domaćeg proizvoda (WTTC, 2024). Time se turizam potvrđuje kao jedan od vodećih sektora svjetskog gospodarstva, s izraženim doprinosom u razvijenim i u gospodarstvima u razvoju.

Kako bi se dodatno ilustrirao relativni značaj turizma u nacionalnim gospodarstvima te utjecaj pandemije bolesti COVID-19 na sektor, u nastavku se prikazuje izravan doprinos turizma bruto domaćem proizvodu u odabranim zemljama OECD-a, prije pandemije i u razdoblju oporavka.

Grafički prikaz 1. Izravan doprinos turizma BDP-u u odabranim zemljama OECD-a, prije i poslije pandemije COVID-19

Izvor: OECD Tourism Statistics, Tourism Trends and Policies 2024

Podaci prikazani na grafičkom prikazu 1 upućuju na snažan pad izravnog doprinosa turizma bruto domaćem proizvodu (BDP-u) tijekom 2020. godine u svim promatranim zemljama. Intenzitet pada bio je izraženiji u gospodarstvima s većom strukturnom ovisnošću o međunarodnim turističkim tokovima. Iako je u razdoblju do 2022. godine vidljiv oporavak sektora, on nije bio ujednačen. Dok su pojedine zemlje, poput Australije, Kostarike, Meksika i Portugala, dosegnule ili premašile predpandemijske razine, u većini zemalja doprinos turizma BDP-u ostao je ispod razina iz 2019. godine, što ukazuje na razlike u otpornosti i strukturnoj ulozi turizma u nacionalnim gospodarstvima.

2.2.3. Turizam i vanjskotrgovinska bilanca

Međunarodni turizam jedan je od ključnih izvoznih kategorija u globalnoj trgovini uslugama, pri čemu prihodi ostvareni od inozemnih posjetitelja djeluju kao izravni devizni priljev. Posljedično, turizam može značajno utjecati na platnu bilancu pojedinih zemalja – ublažavanjem trgovinskog deficita ili jačanjem postojećeg suficita u robnoj i uslužnoj razmjeni.

Kako bi se sagledala uloga turizma u vanjskotrgovinskoj bilanci, u nastavku se prikazuje skraćeni pregled prihoda, rashoda i salda putne bilance za odabrane zemlje prije pandemije (2019.) i u razdoblju oporavka (2022.). Cjelovit pregled za sve zemlje OECD-a i partnerske zemlje prikazan je u prilogu 1.

Tablica 1. Prihodi, rashodi i saldo međunarodnih putovanja – odabrane zemlje, 2019. i 2022. godine (skraćena tablica – ekstremi i reprezentativni slučajevi)

Zemlja	Prihodi 2019. (mil. dolara)	Prihodi 2022. (mil. dolara)	Rashodi 2019. (mil. dolara)	Rashodi 2022. (mil. dolara)	Saldo 2019. (mil. dolara)	Saldo 2022. (mil. dolara)
Danska	8.652	8.921	10.003	8.462	-1.352	459
Francuska	63.508	59.676	50.542	41.302	12.966	18.375
Hrvatska	11.798	13.810	1.763	1.460	10.035	12.350
Italija	49.595	46.601	30.338	27.410	19.257	19.191
Meksiko	24.573	28.017	9.881	7.054	14.692	20.963
Nizozemska	19.729	24.056	23.124	18.822	-3.394	5.234
Njemačka	41.806	31.548	93.243	89.724	-51.438	-58.176
Portugal	20.476	22.263	5.736	5.827	14.740	16.436
Saudijska Arabija	16.431	23.475	15.140	15.914	1.292	7.562
Sjedinjene Američke Države	198.982	136.869	131.990	115.312	66.992	21.557
Srbija	1.604	2.592	1.806	2.459	-201	133
Španjolska	79.670	72.891	27.778	21.920	51.892	50.971
Turska	29.813	41.702	4.108	4.092	25.705	37.610
Ujedinjeno Kraljevstvo	60.637	65.406	86.605	90.939	-25.967	-25.533

Izvor: OECD Tourism Statistics, Tourism Trends and Policies 2024.

Analiza prikazanih podataka upućuje na izrazitu heterogenost u vanjskotrgovinskoj ulozi turizma među zemljama. Zemlje s izraženom turističkom specijalizacijom, poput Španjolske, Italije i osobito Turske, ostvaruju trajno visoke suficite putne bilance, pri čemu je Turska u razdoblju oporavka zabilježila najsnažniji relativni rast suficita. Republika Hrvatska dodatno je učvrstila svoju suficitnu poziciju, potvrđujući ulogu turizma kao jednog od ključnih stabilizatora vanjskotrgovinske bilance nacionalnog gospodarstva.

Suprotno tomu, gospodarski snažne i visokorazvijene zemlje s izraženom emitivnom ulogom u međunarodnom turizmu, poput Njemačke, Ujedinjenog Kraljevstva i Sjedinjenih Američkih

Država, bilježe strukturne deficite putne bilance. Posebno se izdvaja Njemačka, koja i nakon oporavka od pandemije ostaje najveći neto izvoznik turističke potražnje, s dodatnim produbljanjem deficita u promatranom razdoblju.

Zanimljivi su i slučajevi strukturnih zaokreta, poput Nizozemske, Danske i Srbije, koje su u razdoblju oporavka prešle iz deficita u suficit, što upućuje na promjene u obrascima turističke potražnje, strukturi ponude ili relativnoj konkurentnosti destinacija. Nasuprot tome, pojedine zemlje, poput Slovačke i Litve, zabilježile su pogoršanje salda, prelazeći iz suficita u deficit.

Ukupno gledano, prikazani podaci potvrđuju da učinci turizma na vanjskotrgovinsku bilancu nisu jednoobrazni, već snažno ovise o strukturi nacionalnog gospodarstva, ulozi zemlje u međunarodnim turističkim tokovima te stupnju specijalizacije u turističkim uslugama. Ova raznolikost ima važne implikacije i za fiskalnu dimenziju turizma jer zemlje s trajnim suficitom turizma raspoložu stabilnijim izvorima prihoda, dok emitivne zemlje turizam uglavnom percipiraju kao rashodnu stavku u međunarodnoj razmjeni.

2.2.4. Turizam, zaposlenost i multiplikativni učinci

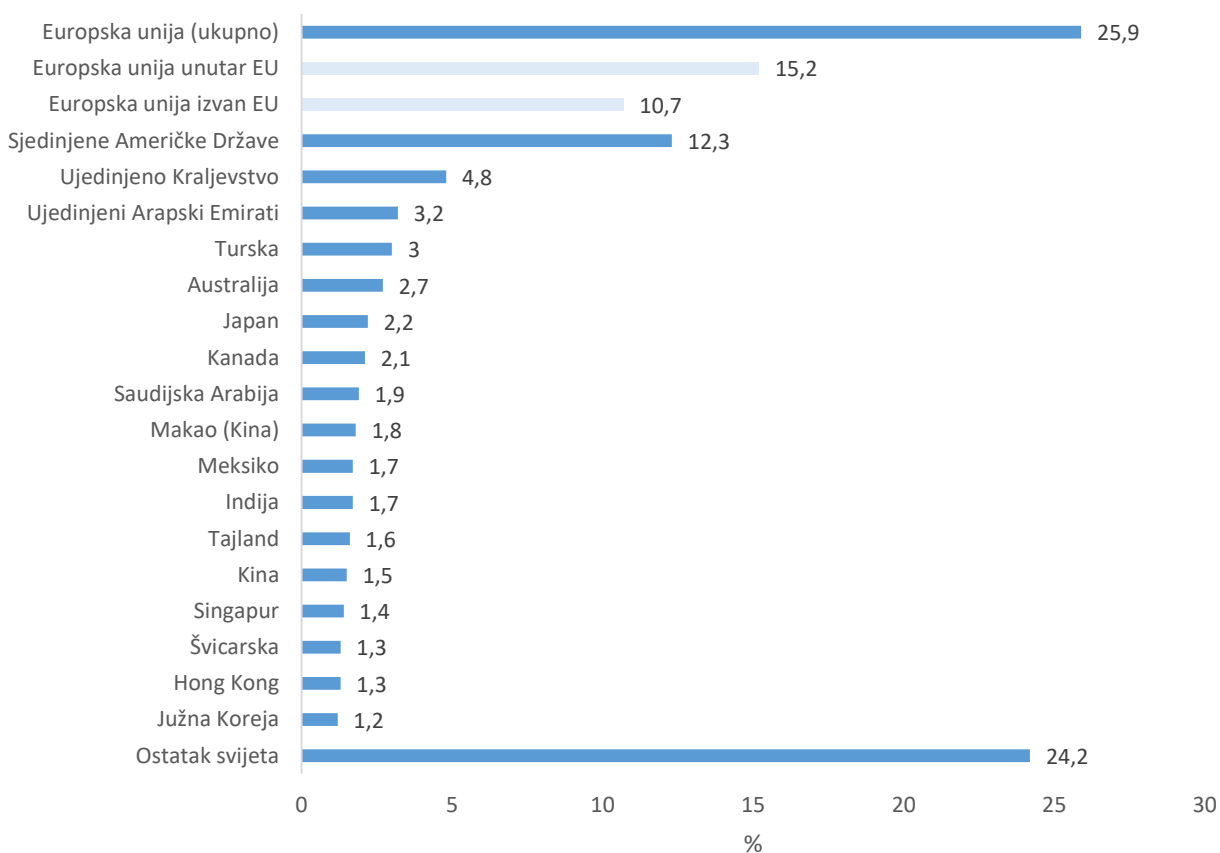
Ekonomski značaj turizma ne ogleda se isključivo u izravnom stvaranju prihoda, već i u njegovim snažnim međuindustrijskim i multiplikativnim učincima. Turizam generira potražnju za robama i uslugama u širokom spektru sektora, uključujući poljoprivredu, promet, energetiku, građevinarstvo i informacijske tehnologije, čime potiče lančani gospodarski rast.

Prema podacima WTTC-a, turistički je sektor tijekom 2023. godine zapošljavao približno 330 milijuna ljudi u svijetu, što čini oko 10 % ukupne globalne zaposlenosti, dok se do 2034. godine očekuje rast na 449 milijuna zaposlenih, odnosno 12,2 % svjetske radno aktivne populacije (WTTC, 2024). Osim kvantitativnog doprinosa, turizam ima i kvalitativnu dimenziju jer tradicionalno omogućuje pristup tržištu rada mladima, ženama i osobama s nižim razinama formalnog obrazovanja te potiče poduzetništvo i samozapošljavanje, posebno u lokalnim i ruralnim zajednicama.

Istodobno, sektor se suočava s izazovima privlačenja i zadržavanja radne snage, izraženom sezonalnošću i relativno slabijom atraktivnošću radnih uvjeta. OECD (2024) stoga naglašava potrebu za integriranim politikama koje povezuju turizam s obrazovnim sustavom, tržištem rada i strategijama lokalnog razvoja kako bi se osigurala dugoročna otpornost sektora.

2.2.5. Globalni prihodi od međunarodnog turizma

Prihodi od međunarodnog turizma (engl. *international tourism receipts*) definiraju se u okviru statistike platne bilance kao prihodi od putovanja (*travel*) i putničkog prijevoza (*passenger transport*), pri čemu obuhvaćaju izdatke inozemnih posjetitelja u zemlji domaćinu te plaćanja domaćim prijevoznicima za međunarodni putnički prijevoz (IMF, 2009). U tom kontekstu, praćenje prihoda od međunarodnog turizma omogućuje procjenu globalne raspodjele koristi od turističke potražnje. Kako bi se prikazala prostorna raspodjela tih prihoda, u nastavku se prikazuje udio pojedinih zemalja i regija u svjetskim prihodima od međunarodnog turizma u 2023. godini.

Grafički prikaz 2. Prihodi od međunarodnog turizma u 2023. godini

Izvor: Eurostat ([online data code: bop_its6_det](#))

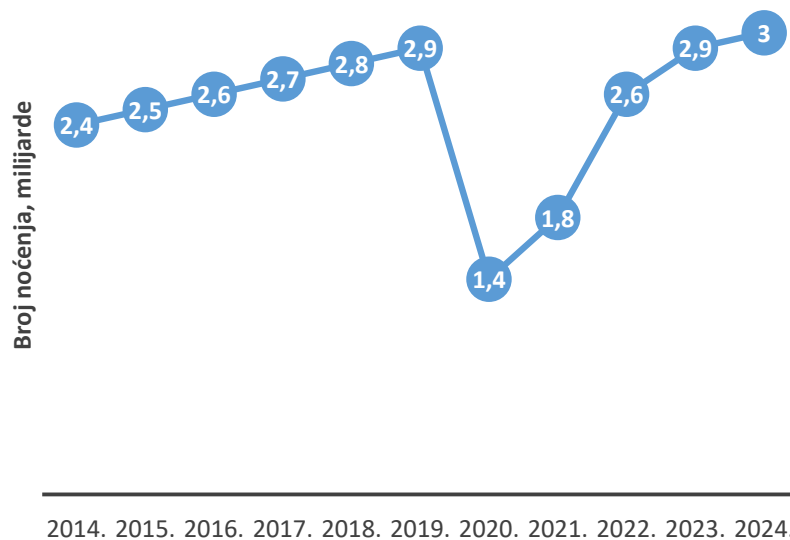
Podaci pokazuju da je Europska unija ostvarila približno četvrtinu svjetskih prihoda od međunarodnog turizma, pri čemu se znatan dio odnosi na kretanja unutar same unije, dok Sjedinjene Američke Države imaju najveći pojedinačni udio u svjetskim prihodima. Ovakva distribucija potvrđuje visoku prostornu koncentraciju turističke potražnje i njezinu važnost za nacionalna gospodarstva globalno najznačajnijih turističkih regija.

2.3. Turizam u Europskoj uniji

Turizam je jedno od ključnih gospodarskih područja Europske unije, s izrazitim doprinosom gospodarskom rastu, zaposlenosti i vanjskotrgovinskoj bilanci (WTTC, 2023; Eurostat, 2024). Zbog snažne unutarnje mobilnosti, razvijenog jedinstvenog tržišta i izraženih regionalnih razlika, Europska je unija relevantan analitički okvir za proučavanje ekonomskih učinaka turizma.

2.3.1. Opseg i dinamika turističke potražnje u Europskoj uniji

Razvoj turističke potražnje u Europskoj uniji može se sagledati kroz kretanja broja noćenja u turističkom smještaju što je temeljni pokazatelj intenziteta turističke aktivnosti. Nakon snažnog pada uzrokovanog pandemijom bolesti COVID-19, europski turistički sektor bilježi snažan i relativno brz oporavak što je prikazano na sljedećem grafičkom prikazu.

Grafički prikaz 3. Kretanje ukupnog broja noćenja u turističkom smještaju u Europskoj uniji od 2014. do 2024. godine.

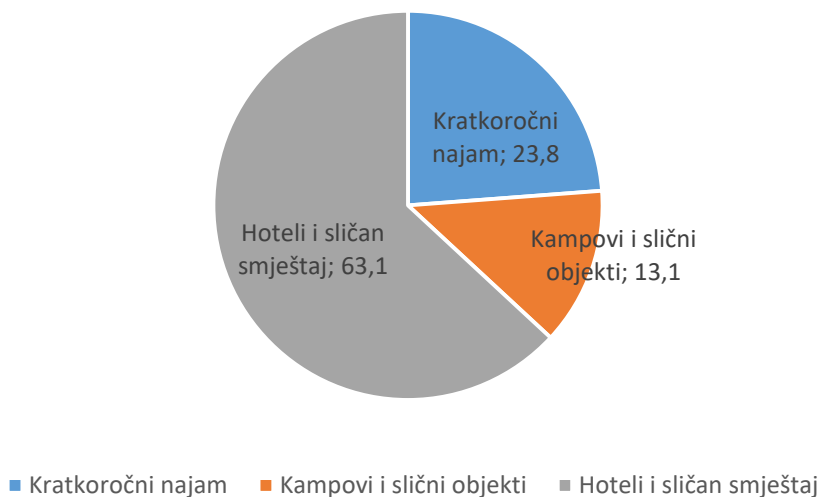
Izvor: Eurostat (online data code: [tour_occ_ninat_and_tour_occ_nim](#))

Iz prikazanih podataka vidljivo je da je u 2024. godini ostvareno ukupno oko tri milijarde noćenja, čime je nadmašena predpandemijska razina iz 2019. godine (2,9 milijardi). Usporedbe radi, u 2020. godini broj noćenja pao je na svega 1,4 milijarde, što ukazuje na razmjere pandemijskog šoka. Oporavak od 2022. do 2024. godine potvrđuje otpornost europskog turizma, ali i njegovu osjetljivost na vanjske poremećaje.

Struktura turističke potražnje u 2024. godini pokazuje gotovo uravnotežen odnos između domaćih i međunarodnih turista, pri čemu su domaći turisti ostvarili 52 % ukupnih noćenja, dok su međunarodni turisti sudjelovali s 48 % (Eurostat, 2025).

2.3.2. Struktura smještaja i uloga digitalnih platformi

Analiza strukture smještajnih kapaciteta pruža uvid u organizaciju turističke ponude i njezine implikacije za lokalna gospodarstva i javne financije. Na sljedećem grafičkom prikazu vidljivo je da u Europskoj uniji hotelski sektor i dalje ima dominantnu ulogu u ukupnom volumenu turističkih noćenja.

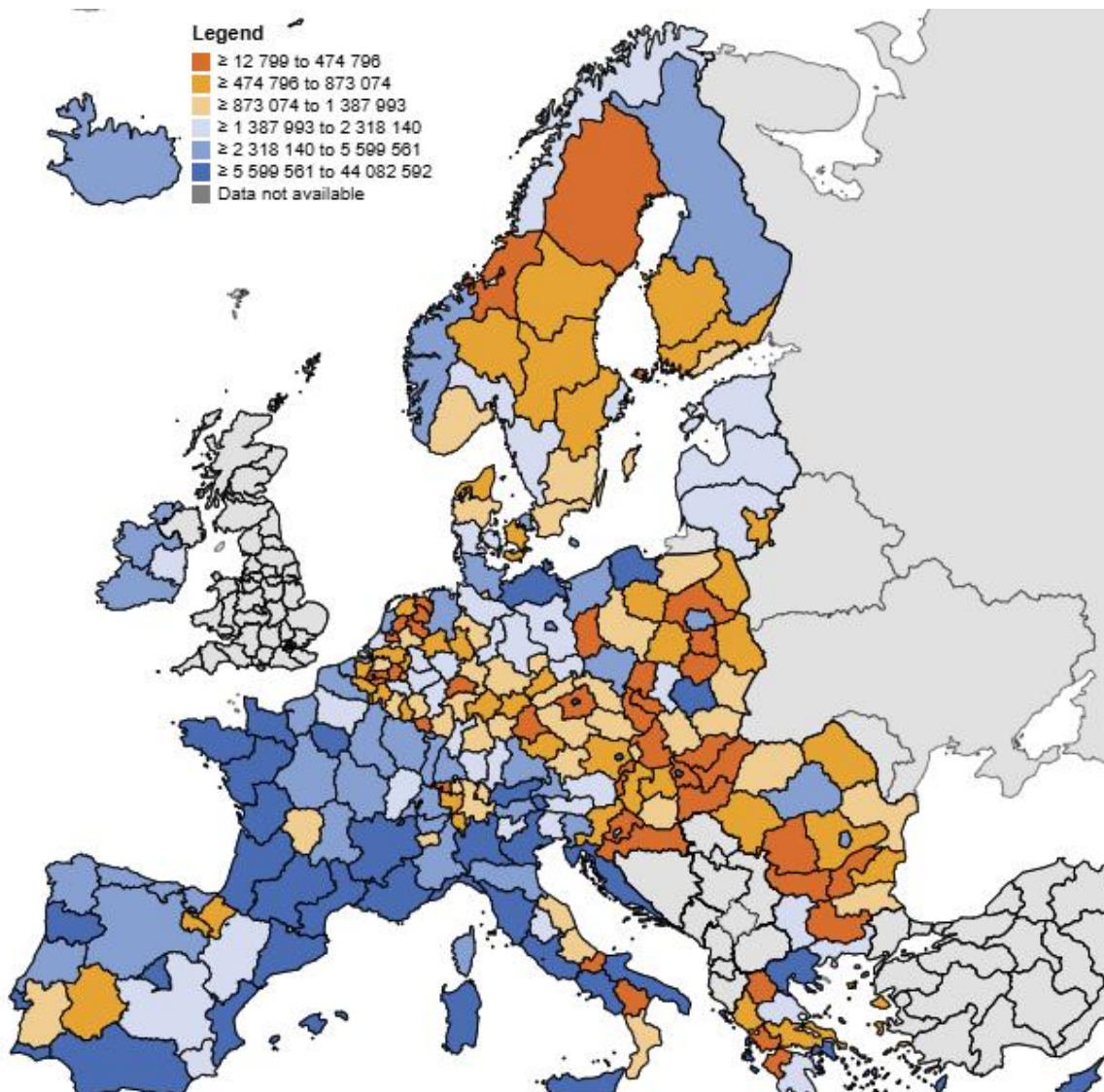
Grafički prikaz 4. Struktura noćenja prema tipu smještaja u Europskoj uniji u 2024. godini (u %)

Izvor: Eurostat (online data code: [tour_occ_nim](#))

Kako je prikazano na grafičkom prikazu 4, hoteli i slični objekti činili su 63,1 % ukupnih noćenja, dok su kratkoročni oblici smještaja (apartmani i kuće za odmor) sudjelovali s 23,8 %, a kampovi s 13,1 %. Ova struktura potvrđuje stabilnost hotelskog sektora, ali i rastuću važnost alternativnih oblika smještaja.

Posebnu dinamiku unose digitalne platforme za kratkoročni najam. U 2023. godini putem platformi poput Airbnb, Bookinga, Expedije i TripAdvisora u Europskoj uniji ostvareno je oko 719 milijuna noćenja (Eurostat, 2025). Prostorna raspodjela tih noćenja na razini NUTS 2 regija, prikazana na slici 1, upućuje na izrazitu koncentraciju digitalno posredovanog smještaja u mediteranskim i turistički najintenzivnijim regijama. Posebno se ističe 17 regija s više od 10

milijuna ostvarenih noćenja, dominantno smještenih u Španjolskoj, Francuskoj, Italiji, Portugalu i Republici Hrvatskoj.

Slika 1. Prostorna raspodjela noćenja rezerviranih putem digitalnih platformi u 2023. godini

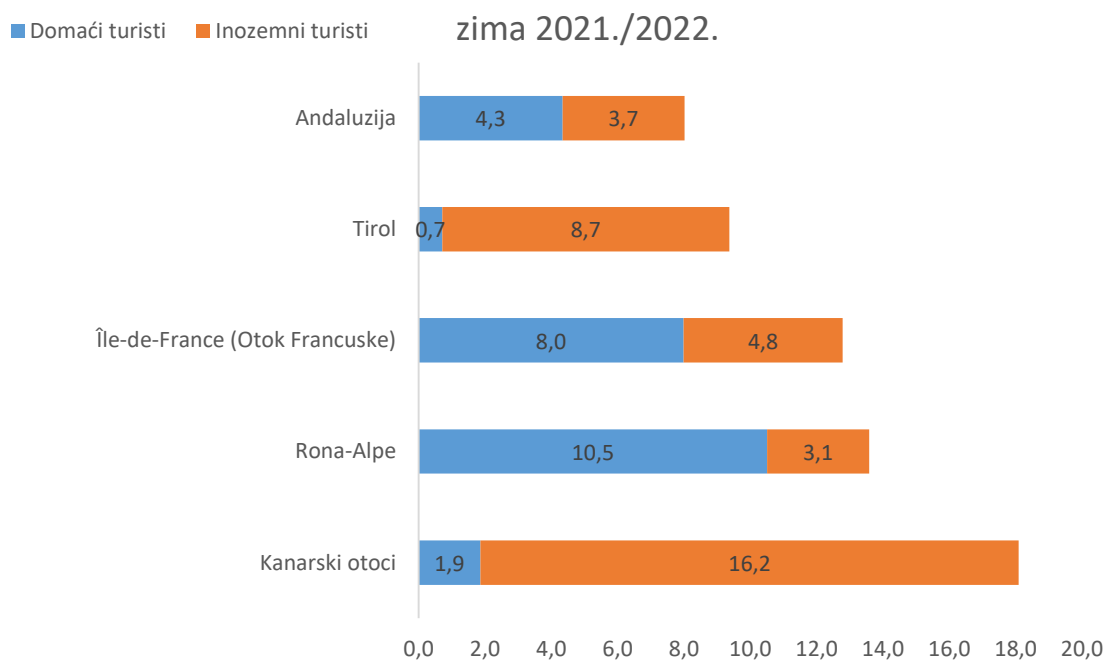
Izvor: Eurostat (online data code: [tour_ce_omn12](#))

Takav obrazac prostorne koncentracije sugerira da se učinci digitalnih platformi ne raspoređuju ravnomjerno, već se kumuliraju u ograničenom broju turistički izloženih područja, gdje istodobno pojačavaju pritiske na tržište stanovanja, lokalnu infrastrukturu i proračune jedinica lokalne samouprave.

2.3.3. Prostorna koncentracija i sezonalnost turizma

Turistička aktivnost u Europskoj uniji obilježena je izraženom prostornom koncentracijom i sezonalnošću, što ima važne implikacije za regionalni razvoj, opterećenje infrastrukture i fiskalne kapacitete lokalnih jedinica. Iako se turizam odvija na cijelom području Unije, relativno mali broj regija ostvaruje nerazmjerno velik udio ukupnog turističkog prometa.

Kako bi se ilustrirala razina prostorne koncentracije turizma, u nastavku se prikazuju regije s najvećim brojem noćenja u turističkom smještaju, po sezoni.

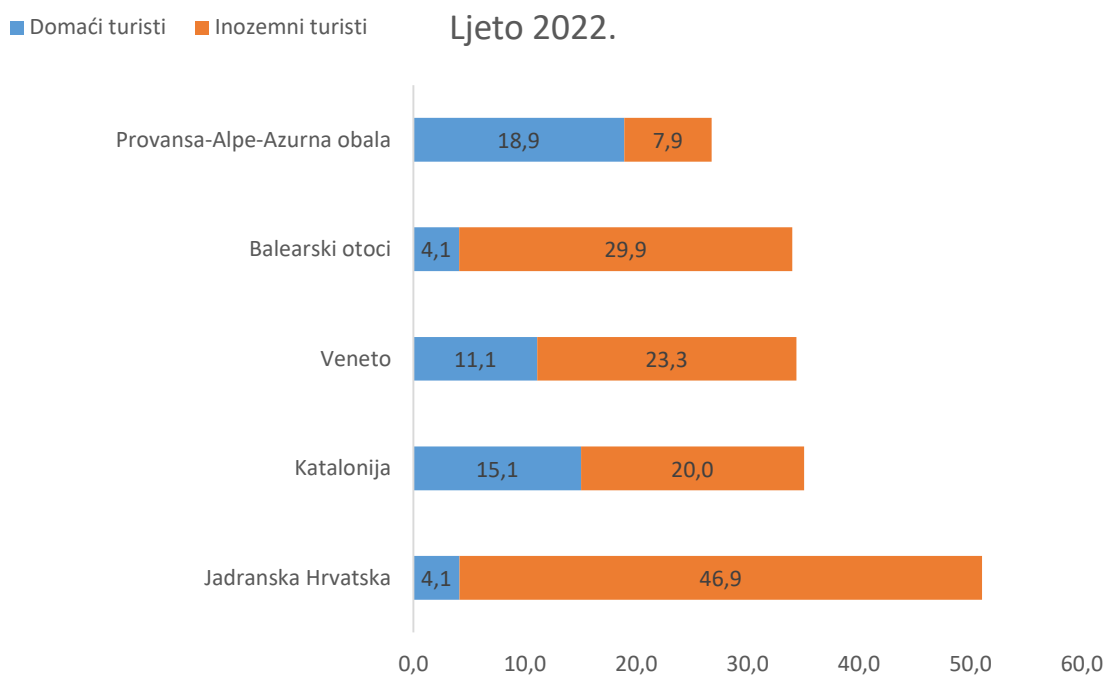

Grafički prikaz 5. NUTS 2 regije Europske unije s najvećim brojem noćenja u turističkom smještaju u zimskom razdoblju 2021./2022. godine

Izvor: Eurostat (online data code: [tour_occ_nin2m](#))

Grafički prikaz 5 pokazuje da se zimska turistička aktivnost koncentrira u NUTS 2 regijama s razvijenim urbanim, kulturnim i zimskim oblicima turizma, među kojima se ističu Kanarski otoci, Rhône-Alpes, Île-de-France, Tirol i Andaluzija. Te regije bilježe relativno višu razinu turističkog prometa u zimskom razdoblju u odnosu na ostale regije Europske unije, što upućuje na slabiju sezonalnost turističke potražnje.

Kako bi se sagledali obrasci ljetne sezonalnosti, u nastavku se prikazuju regije s najvećim brojem noćenja tijekom ljetnih mjeseci.

Grafički prikaz 6. NUTS 2 regije Europske unije s najvećim brojem noćenja u turističkom smještaju u ljetnom razdoblju 2022. godine

Izvor: Eurostat (online data code: [tour_occ_nin2m](#))

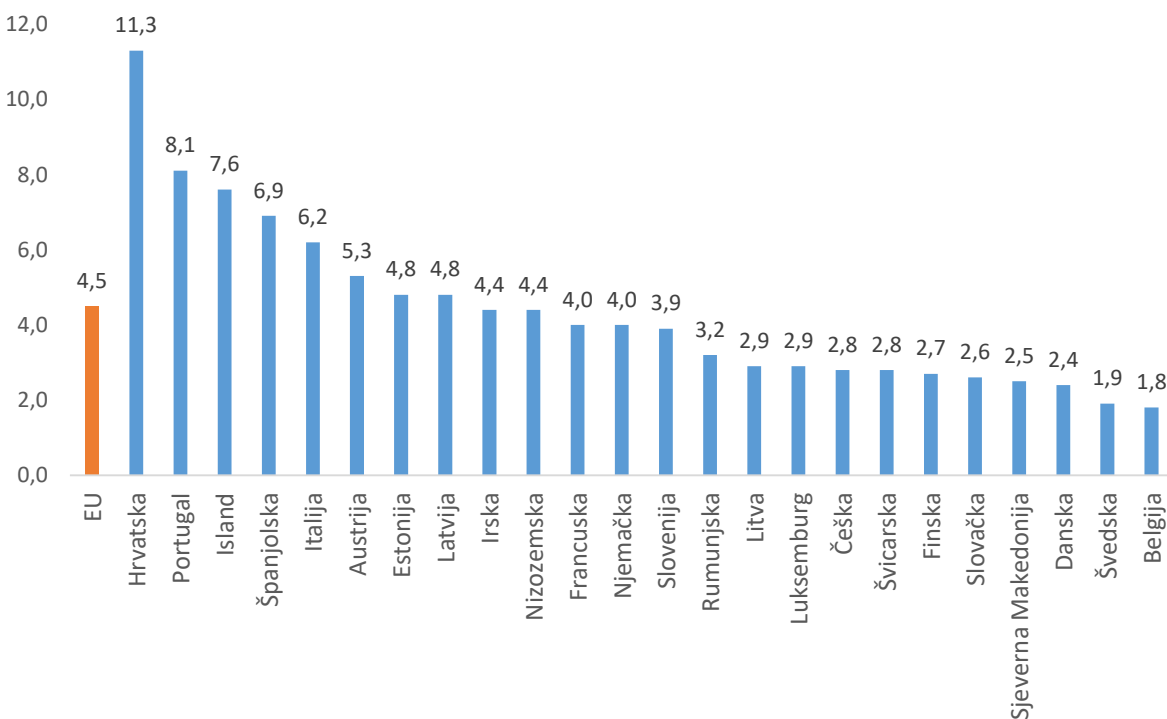
Ljetni uzorak pokazuje izraženu koncentraciju turističke aktivnosti u mediteranskim NUTS 2 regijama. Među regijama s najvećim brojem noćenja u ljetnim mjesecima 2022. godine ističu se Jadranska Hrvatska, Katalonija, Veneto, Balearski otoci te Provansa–Alpe–Azurna obala. Takva prostorna raspodjela upućuje na snažnu sezonalnost turističke potražnje u tim regijama, pri čemu se najveći dio turističkog prometa ostvaruje tijekom ljetnog razdoblja.

Sezonalnost dodatno naglašavaju agregirani podaci o mjesečnoj raspodjeli noćenja. U srpnju i kolovozu 2022. godine ostvareno je ukupno 927 milijuna noćenja, što čini približno jednu trećinu ukupnog godišnjeg turističkog volumena u Europskoj uniji. U pojedinim regijama sezonska koncentracija još je izraženija: u regiji Jadranska Hrvatska čak 60,2 % svih godišnjih noćenja ostvareno je u ta dva mjeseca (Eurostat, 2024).

Takva prostorna i vremenska koncentracija turističke aktivnosti ima višestruke posljedice. S jedne strane, omogućuje visoku razinu prihoda u kratkom razdoblju, dok s druge strane otežava održivo upravljanje destinacijama, povećava potrebu za kapacitetima koji se koriste samo sezonski te stvara asimetrične fiskalne učinke, posebno na razini jedinica lokalne samouprave (OECD, 2022; UNWTO, 2021).

2.3.4. Ekonomski doprinos turizma u Europskoj uniji

Turizam u Europskoj uniji jedan je od strukturno važnih gospodarskih sektora, čiji se ekonomski doprinos u analitičkom smislu najčešće mjeri izravnom bruto dodanom vrijednošću turizma (Tourism Direct Gross Value Added – TDGVA). Izravna bruto dodana vrijednost turizma dio je bruto dodane vrijednosti koji generiraju turističke industrije i druge djelatnosti koje izravno služe posjetiteljima, u skladu s metodologijom Turističkog satelitskog računa (TSA). Taj pokazatelj omogućuje izdvajanje neposrednog ekonomskog doprinosa turizma iz ukupne gospodarske aktivnosti, bez uključivanja neizravnih i induciranih učinaka, čime se osigurava međunarodna usporedivost među državama članicama jer se temelji na međunarodno prihvaćenim TSA standardima (UNSD, 2010). Njegov ekonomski značaj vrlo je izražen u članicama s razvijenim dolaznim turizmom, ali i u velikim gospodarstvima u kojima turizam ima važnu ulogu u unutarnjoj potrošnji i regionalnom razvoju. Kako bi se kvantificirao izravni ekonomski doprinos turizma, u nastavku se prikazuje udio izravne bruto dodane vrijednosti turizma (TDGVA) u ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti gospodarstva članica Europske unije. U nedostatku novijih podataka, koriste se zadnji dostupni podaci iz 2019. godine.

Grafički prikaz 7. Udio izravne bruto dodane vrijednosti turizma (Tourism Direct Gross Value Added – TDGVA) u ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti gospodarstva u članicama Europske unije, 2019. godine

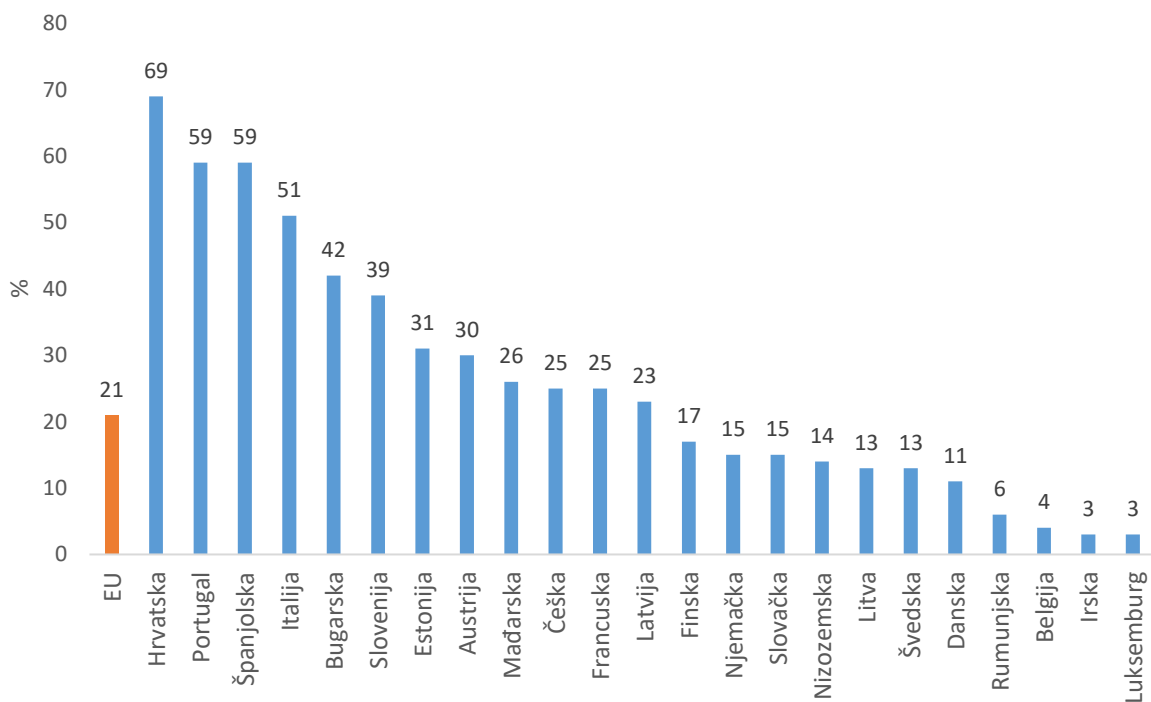
Izvor: Eurostat. (2023). [Tourism Satellite Accounts in Europe | 2023 izdanje](#)

Grafički prikaz 7 pokazuje izražene razlike među članicama Europske unije u relativnom značaju turizma, mjerenom udjelom izravne bruto dodane vrijednosti turizma (TDGVA) u ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti gospodarstva. U velikim gospodarstvima, poput Njemačke, Francuske, Italije i Španjolske, udio TDGVA u ukupnoj GVA relativno je niži, dok u manjim i turistički specijaliziranim državama, poput Hrvatske i Portugala, turizam ostvaruje znatno veći relativni doprinos gospodarstvu.

Uz relativni doprinos dodanoj vrijednosti, važna dimenzija ekonomskog značaja turizma odnosi se na njegovu ulogu u izvozu usluga. U ekonomskom smislu, međunarodni turizam tretira se kao oblik nevidljivog izvoza jer je potrošnja inozemnih posjetitelja u zemlji domaćinu izvoz usluga bez fizičkog prelaska granice robe. Takav oblik izvoza ima specifična obilježja u odnosu na robni izvoz: proizvodnja turističkih usluga prostorno je vezana uz destinaciju, dok je potražnja visoko sezonalna i osjetljiva na vanjske šokove, uključujući gospodarske cikluse, geopolitičke poremećaje, zdravstvene krize i klimatske promjene. Istodobno, turistički izvoz snažno je povezan s lokalnim resursima, infrastrukturom i institucionalnim okvirom, što mu daje izraženu teritorijalnu dimenziju (UNWTO, 2010; IMF, 2009).

Turizam kao izvozna djelatnost izravno pridonosi deviznim prihodima, poboljšanju platne bilance i stabilizaciji vanjskotrgovinskog salda, posebno u gospodarstvima s ograničenom industrijskom bazom ili visokom uvoznom ovisnošću. Međutim, za razliku od diverzificiranog izvoza robe i usluga, visoka koncentracija izvoza u turističkim uslugama može povećati makroekonomsku i fiskalnu ranjivost gospodarstva. Takva ranjivost dolazi do izražaja u uvjetima izražene sezonalnosti, volatilnosti međunarodne potražnje te povećane izloženosti egzogenim šokovima, što se može negativno odraziti na stabilnost javnih prihoda i ukupnu gospodarsku dinamiku (OECD, 2022; UNWTO, 2021).

Upravo zbog navedenih obilježja, analiza udjela turizma u ukupnom izvozu usluga važan je pokazatelj strukturne ovisnosti gospodarstva o turističkoj potražnji te ključna analitička podloga za razumijevanje ekonomskih, fiskalnih i razvojnih implikacija turizma na nacionalnoj i lokalnoj razini. U nastavku se prikazuje udio turizma u ukupnom izvozu usluga u članicama Europske unije.

Grafički prikaz 8. Udio turizma u ukupnom izvozu usluga u članicama Europske unije, 2019. godine

Izvor: Eurostat. (2023). [Tourism Satellite Accounts in Europe | 2023 izdanje](#)

Grafički prikaz 8 potvrđuje da je turizam u pojedinim državama članicama dominantna izvozna djelatnost. U Republici Hrvatskoj udio turizma u ukupnom izvozu usluga doseže gotovo 70 %, dok i druge mediteranske zemlje bilježe iznadprosječne vrijednosti. Takva struktura izvoza upućuje na izraženu ovisnost izvoza usluga o turističkoj potražnji, što u uvjetima sezonalnosti i promjenjivih međunarodnih kretanja može povećati izloženost gospodarstva vanjskim šokovima (Eurostat, 2023).

Ekonomski doprinos turizma očituje se i kroz tržište rada. Turističke djelatnosti izravno i neizravno generiraju znatan broj radnih mjesta, posebno u sektoru smještaja, ugostiteljstva, prijevoza i drugih povezanih usluga, pri čemu se učinci zapošljavanja prenose i na širi krug djelatnosti putem multiplikativnih veza u gospodarstvu. U tom smislu, turizam se često ističe kao radno intenzivna djelatnost s relativno niskim ulaznim pragovima za zapošljavanje, što mu daje važnu ulogu u apsorpciji radne snage u lokalnim i regionalnim gospodarstvima (OECD, 2022).

U državama s izraženom turističkom orijentacijom, turizam je jedan od glavnih izvora zaposlenosti, ali istodobno pokazuje visoku sezonalnost i prostornu koncentraciju, čime se

stvaraju izazovi za stabilnost tržišta rada i javne financije. Sezonalni karakter zaposlenosti može rezultirati fluktuacijama dohotka, povećanom nesigurnošću radnih mjesta i dodatnim pritiscima na sustave socijalne zaštite, dok prostorna koncentracija zaposlenosti u turistički intenzivnim regijama produbljuje regionalne razlike na tržištu rada (OECD, 2022; UNWTO, 2021).

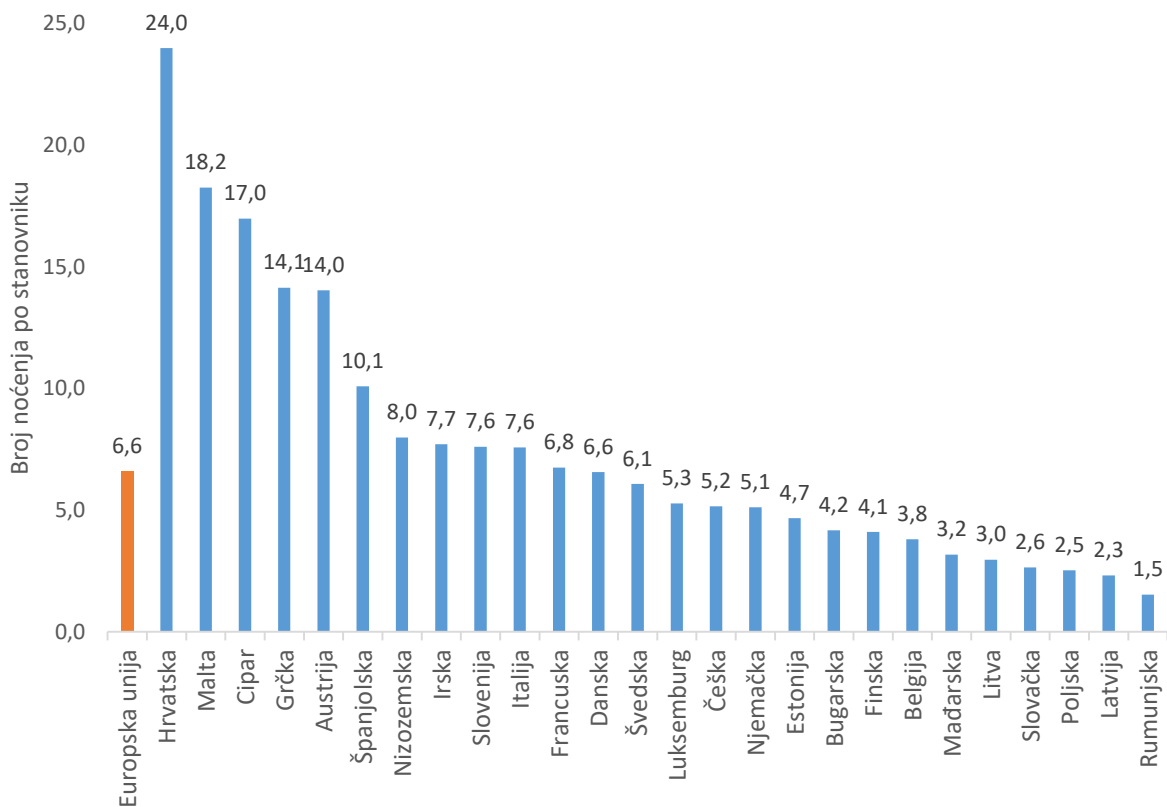
Prema zadnjim dostupnim podacima iz 2019. godine, turizam je izravno generirao oko 17 milijuna radnih mjesta u Europskoj uniji, dok ukupan broj zaposlenih u djelatnostima povezanim s turizmom, uključujući posredne i inducirane učinke, prelazi 27 milijuna osoba (Eurostat, 2024). Među državama članicama, Njemačka, Italija i Francuska prednjače po apsolutnom broju zaposlenih u turističkom sektoru, dok relativno najveće udjele zaposlenosti povezane s turizmom bilježe Austrija, Hrvatska i Grčka, što odražava viši stupanj strukturne ovisnosti tržišta rada o turističkoj aktivnosti.

Ukupno gledano, turizam u Europskoj uniji ima snažan i višedimenzionalan ekonomski doprinos, ali njegova važnost značajno varira među državama i regijama. Upravo te razlike u relativnom i apsolutnom značaju turizma čine ključnu analitičku podlogu za razumijevanje različitih fiskalnih učinaka koje turizam generira na razini jedinica lokalne samouprave, što se dodatno razmatra u nastavku poglavlja.

2.3.5. Intenzitet i gustoća turističke aktivnosti u Europskoj uniji

Osim apsolutnih razina turističkog prometa, za procjenu stvarnog opterećenja destinacija ključni su pokazatelji intenziteta i gustoće turizma. Za razliku od agregatnih pokazatelja, koji odražavaju ukupni volumen turističke aktivnosti, pokazatelji intenziteta (npr. broj noćenja po stanovniku) i gustoće (npr. broj noćenja po jedinici površine) omogućuju sagledavanje relativnog turističkog pritiska u odnosu na demografske i prostorne kapacitete destinacije. Upravo su ti pokazatelji osobito relevantni za analizu fiskalnih, infrastrukturnih i okolišnih implikacija turizma jer snažnije odražavaju razinu opterećenja lokalnih sustava i javnih usluga (OECD, 2022).

Kako bi se prikazale razlike u intenzitetu turizma među članicama Europske unije, u nastavku se prikazuje broj noćenja po stanovniku.

Grafički prikaz 9. Intenzitet turizma u članicama Europske unije, mjereno brojem noćenja po stanovniku, 2023. godine

Izvor: Eurostat (2023) ([tour_occ_ninat](#)) ([tour_occ_nim](#))

Grafički prikaz 9 pokazuje izraženu heterogenost među državama članicama. Republika Hrvatska bilježi najvišu vrijednost s prosječno 24,0 noćenja po stanovniku, znatno iznad prosjeka Europske unije od 6,6 noćenja. Slijede Malta i Cipar, dok velike države s razvijenim domaćim tržištem, poput Njemačke i Francuske, bilježe znatno niže relativne vrijednosti. Ovi podaci upućuju na snažnu izloženost manjih i turistički specijaliziranih gospodarstava sezonskim i strukturnim pritiscima.

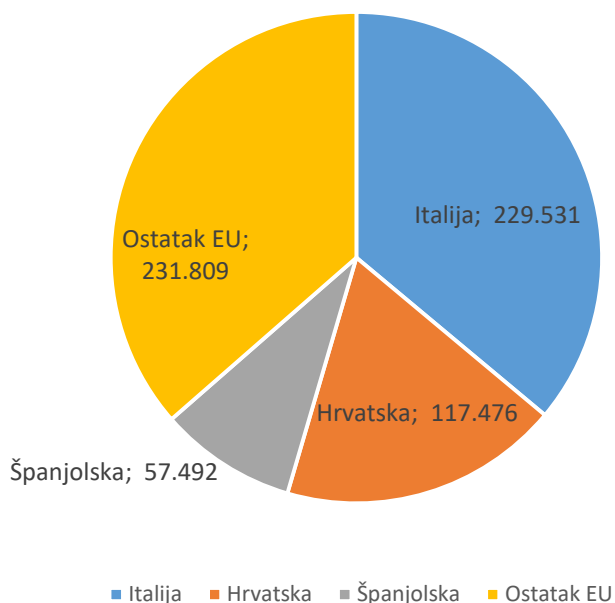
Na regionalnoj razini, podaci za 2022. godinu dodatno naglašavaju intenzitet turističkog opterećenja. Prosječno je u Europskoj uniji zabilježeno 6166 noćenja na 1000 stanovnika, pri čemu pojedine regije višestruko nadmašuju taj prosjek. Najizraženiji primjer je Istarska županija s 131 411 noćenja na 1000 stanovnika (Eurostat, 2024). Gustoća turizma, mjerena brojem noćenja po četvornom kilometru, dodatno potvrđuje prostornu koncentraciju turističke aktivnosti u urbanim i izrazito posjećenim područjima, pri čemu se ističe Pariz s 399 089 noćenja po km² (Eurostat, 2024).

2.3.6. Struktura i prostorna koncentracija turističkih smještajnih kapaciteta u Europskoj uniji

Razvoj i prostorna raspodjela turističkih smještajnih kapaciteta ključan su strukturni pokazatelj intenziteta i koncentracije turističke aktivnosti, ali i potencijalnih fiskalnih, infrastrukturnih i prostornih pritisaka na pojedine države i regije. Za razliku od pokazatelja turističke potražnje, kapaciteti odražavaju dugoročnu ponudu turizma i ukazuju na trajnu prilagodbu prostora turističkoj aktivnosti. Upravo zbog svoje relativne nepokretnosti i dugog vijeka trajanja, struktura i koncentracija smještajnih kapaciteta snažno utječu na rashodnu stranu lokalnih proračuna, osobito kroz troškove infrastrukture, komunalnih usluga i prostornog planiranja (OECD, 2022).

Analiza broja smještajnih objekata i raspoloživih ležajeva omogućuje uvid u razlike u veličini, strukturi i stupnju turističke specijalizacije među članicama Europske unije.

U tom kontekstu, sljedeći grafički prikaz daje pregled broja turističkih smještajnih objekata i kapaciteta država članica Europske unije u 2023. godini.

Grafički prikaz 10. Turistički smještajni objekti u Europskoj uniji prema državama, 2023. godine

Izvor: Eurostat (2023) ([tour_cap_nat](#))

Grafički prikaz 10 potvrđuje izrazitu prostornu koncentraciju smještajnih kapaciteta unutar Europske unije. Tijekom 2023. godine u EU-u je bilo aktivno više od 636 tisuća turističkih smještajnih objekata, s ukupnim kapacitetom od 29,2 milijuna ležajeva.

Struktura broja objekata pokazuje snažnu koncentraciju; više od polovine (54,5 %) svih turističkih smještajnih objekata u EU-u nalazilo se u Italiji (229 tisuća) i Republici Hrvatskoj (117 tisuća). Ovakva raspodjela upućuje na različite razvojne modele turizma, pri čemu se u pojedinim državama – osobito u Republici Hrvatskoj – značajan dio turističkih kapaciteta ostvaruje kroz velik broj prostorno disperziranih manjih objekata. Takav model ima važne implikacije za upravljanje prostorom, regulaciju tržišta smještaja i fiskalne učinke na lokalnoj razini jer povećava administrativno i infrastrukturno opterećenje jedinica lokalne samouprave.

Pri interpretaciji ovih podataka potrebno je uvažiti metodološka ograničenja. Usporedivost broja smještajnih objekata među državama može biti otežana zbog razlika u nacionalnim registracijskim sustavima, definicijama objekata i regulatornim obvezama. Unatoč tome, prikaz jasno potvrđuje da je turistička ponuda u Europskoj uniji neravnomjerno raspoređena, s visokim stupnjem koncentracije u nekoliko mediteranskih i tradicionalno turističkih zemalja.

Analiza turizma u Europskoj uniji pokazuje da se ekonomski značaj turističke aktivnosti, njezina prostorna koncentracija, sezonalnost i intenzitet izrazito razlikuju među državama i regijama, pri čemu se u pojedinim gospodarstvima turizam nameće kao strukturno ključna djelatnost. Takva heterogenost upućuje na to da se učinci turizma ne iscrpljuju na makroekonomskoj razini, već se snažno reflektiraju na financijske kapacitete, rashodne pritiske i fiskalnu stabilnost nižih razina vlasti. U europskom kontekstu, Republika Hrvatska izdvaja se kao jedno od gospodarstava s izrazitom turističkom specijalizacijom, visokim intenzitetom turističke aktivnosti te snažnom prostornom i sezonskom koncentracijom turističke potražnje, što upućuje na potencijalne fiskalne implikacije za gospodarski razvoj i fiskalne odnose na nacionalnoj i lokalnoj razini.

2.4. Specifičnosti turizma u Republici Hrvatskoj

U okviru europskog turističkog sustava, Republika Hrvatska profilirala se kao gospodarstvo s naglašenom turističkom specijalizacijom, pri čemu turizam ima ključnu strukturnu ulogu u ukupnoj gospodarskoj aktivnosti. Visok intenzitet turističkih tokova, snažna sezonalnost i prostorna koncentracija turističke ponude generiraju specifične razvojne i fiskalne učinke, ponajprije na razini nižih teritorijalnih jedinica. Razvojni model hrvatskog turizma temelji se na pretežitoj orijentaciji prema inozemnoj potražnji te izraženim regionalnim razlikama u

prostornom rasporedu turističke aktivnosti, s dominantnim težištem na priobalnim područjima (Bartoluci i Nakić, 2022).

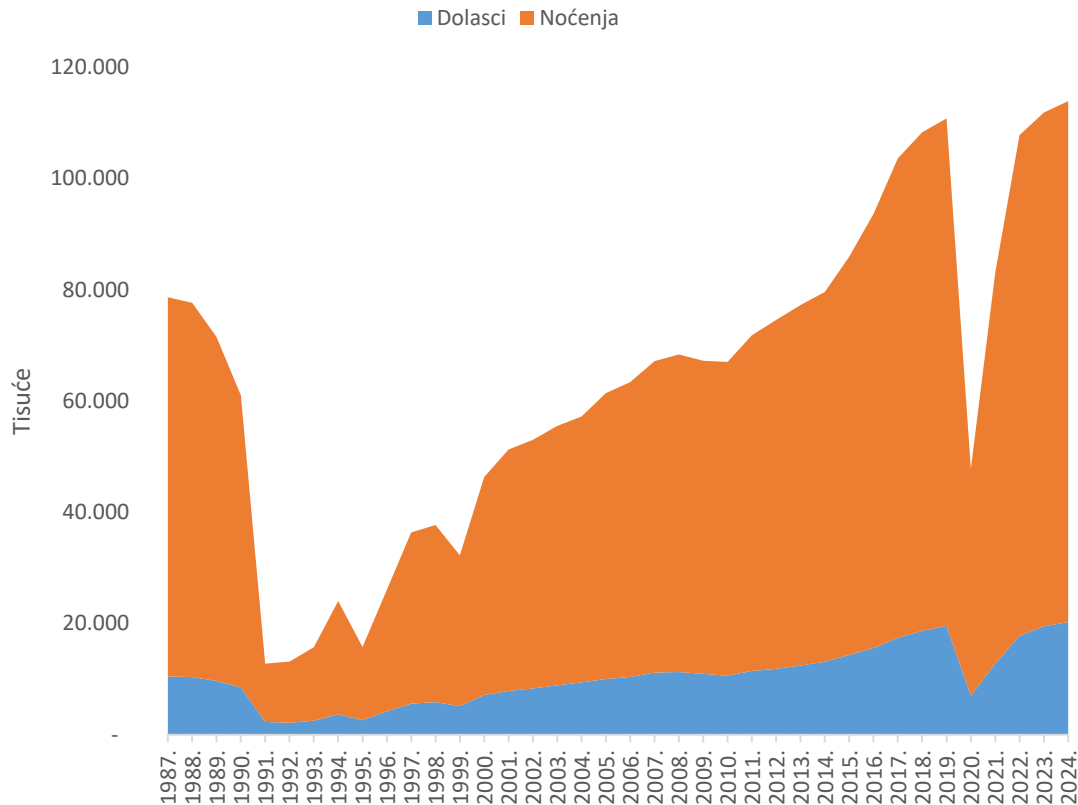
Analiza u ovom poglavlju oslanja se na službene statističke izvore, prije svega podatke Državnog zavoda za statistiku, Hrvatske turističke zajednice te World Travel & Tourism Council (WTTC), čime se osigurava metodološka konzistentnost i pouzdanost prikazanih pokazatelja. U nastavku se najprije razmatra strateška važnost turizma u nacionalnom gospodarstvu, a potom se analiziraju dugoročni razvojni trendovi, strukturne promjene i prostorna koncentracija turističke aktivnosti kao ključne odrednice fiskalnih učinaka turizma u Republici Hrvatskoj.

2.4.1. Dugoročni razvoj i strukturne promjene turizma u Republici Hrvatskoj od 1987. do 2024. godine

Dugoročni razvoj hrvatskog turizma od 1987. do 2024. godine obilježen je snažnim rastom turističkog prometa, uz izražene diskontinuitete povezane s ratnim razdobljem početkom 1990-ih te pandemijom bolesti COVID-19. Kretanja turističkih dolazaka i noćenja jasno odražavaju visoku osjetljivost sektora na izvanredne okolnosti, ali i njegovu sposobnost relativno brzog oporavka nakon dubokih šokova.

2.4.1.1. *Turistički dolasci i noćenja*

Kako bi se sagledali dugoročni trendovi turističke aktivnosti, u nastavku se prikazuje kretanje broja turističkih dolazaka i noćenja u Republici Hrvatskoj od 1987. do 2024. godine.

Grafički prikaz 11. Kretanje turističkih dolazaka i noćenja u Republici Hrvatskoj, od 1987. do 2024. godine

Izvor: [Državni zavod za statistiku \(DZS, 2025\)](#)

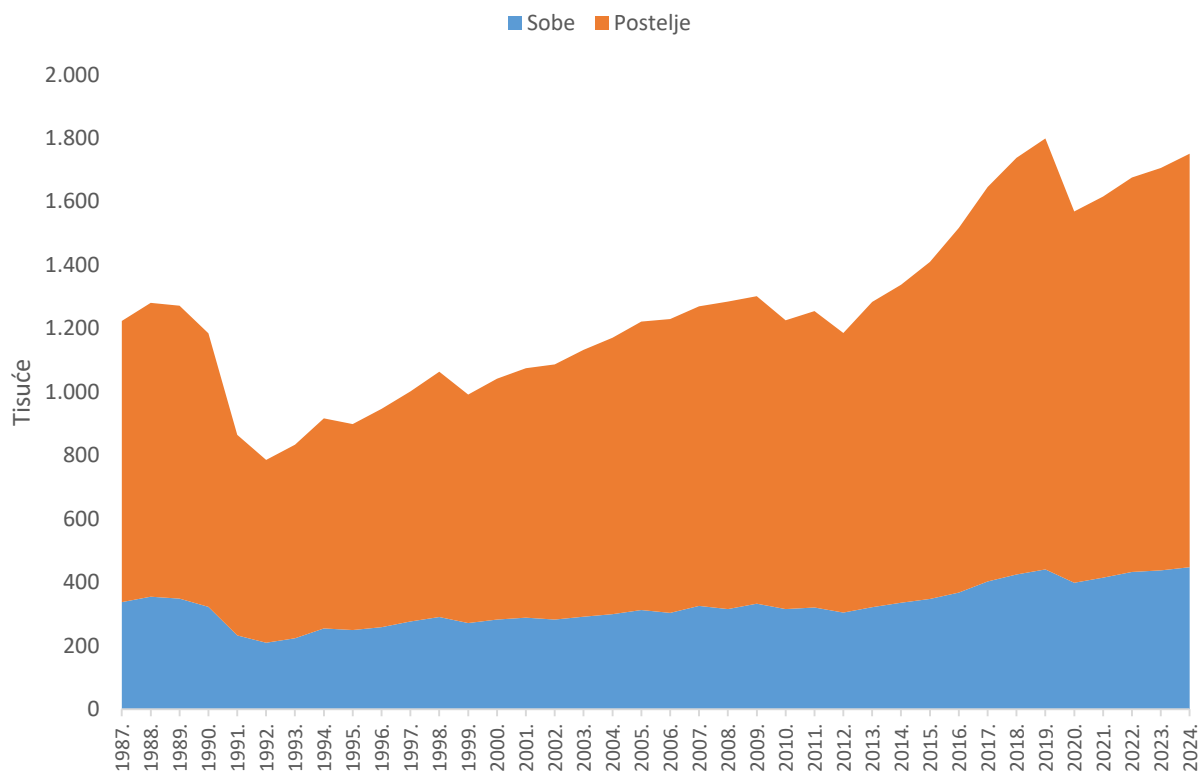
Grafički prikaz 11 potvrđuje snažan dugoročni uzlazni trend turističkog prometa. Broj dolazaka gotovo se udvostručio, s 10,5 milijuna u 1987. godini na 20,2 milijuna u 2024., dok je broj noćenja porastao s približno 68 milijuna na gotovo 94 milijuna. Najizraženiji pad zabilježen je tijekom ratnih godina, kad su dolasci 1991. pali na svega 2,3 milijuna, dok je pandemijski šok 2020. godine rezultirao padom na oko sedam milijuna dolazaka i 40,8 milijuna noćenja.

Nakon ratnog razdoblja slijedi faza postupne konsolidacije, a potom snažna ekspanzija turističkog prometa nakon 2000. godine, koja kulminira rekordnom 2019. godinom s više od 91 milijun noćenja. Oporavak nakon pandemije iznimno je brz: već 2023. ostvareno je 19,5 milijuna dolazaka, dok 2024. godina potvrđuje ne samo povratak na pretpandemijsku razinu, već i njezino nadmašivanje. Usporedba dinamike dolazaka i noćenja upućuje na dugoročni trend rasta turističke frekvencije uz sporiji rast prosječnog trajanja boravka, što je u skladu s promjenama strukture potražnje i većim udjelom kraćih boravaka. (DZS, 2025). Ovi trendovi ukazuju na visoku operativnu i potražnu otpornost sektora, ali istodobno signaliziraju rastuće pritiske na prostorne

i infrastrukturne kapacitete destinacija te potencijalno povećanje rashodnih potreba jedinica lokalne samouprave.

2.4.1.2. Razvoj smještajnih kapaciteta

Razvoj turističkog prometa bio je praćen kontinuiranim širenjem smještajne ponude, što odražava dominantni razvojni model hrvatskog turizma. U nastavku se prikazuje kretanje broja smještajnih soba i postelja u promatranom razdoblju.

Grafički prikaz 12. Kretanje broja smještajnih soba i postelja u Republici Hrvatskoj, od 1987. do 2024. godine

Izvor: [Državni zavod za statistiku \(DZS, 2025\)](#).

Grafički prikaz 12 pokazuje da se broj smještajnih soba povećao s približno 338 tisuća u 1987. godini na 448 tisuća u 2024., dok je broj postelja porastao s oko 886 tisuća na više od 1,3 milijuna. Izraženiji rast broja postelja u odnosu na broj soba upućuje na prevladavanje ekstenzivnog modela razvoja, temeljenog na povećanju volumena ponude u privatnom i komercijalnom smještaju.

Usporedba dinamike rasta kapaciteta i turističkog prometa sugerira da je širenje smještajne ponude snažno povezano s rastom potražnje, ali istodobno stvara izražene sezonske viškove kapaciteta izvan vršnih razdoblja. Takva struktura ima važne fiskalne implikacije jer može povećavati potrebu za infrastrukturom i javnim uslugama koje se koriste neravnomjerno tijekom godine, što opterećuje proračune jedinica lokalne samouprave u turistički najintenzivnijim područjima (DZS, 2025).

2.4.2. Struktura turističkog prometa prema vrstama turističkih mjesta od 2020. do 2024. godine

Strukturne promjene u hrvatskom turizmu dodatno su vidljive u raspodjeli turističkih dolazaka i noćenja prema vrstama turističkih mjesta u razdoblju nakon pandemije. Analiza razdoblja od 2020. do 2024. godine pokazuje jasnu dominaciju primorskih destinacija, uz postupni rast interesa za urbane, planinske i kontinentalne lokacije. U pandemijskoj 2020. godini, kad je zabilježeno sedam milijuna dolazaka i 40,8 milijuna noćenja, primorska turistička mjesta ostvarila su 85 % svih dolazaka i više od 93 % ukupnih noćenja. Do 2024. godine ta su područja dosegla 16,9 milijuna dolazaka i 86,4 milijuna noćenja, čime je potvrđena visoka otpornost obalne turističke ponude (DZS, 2025).

Grad Zagreb, kao vodeće urbano središte, zabilježio je vrlo dinamičan oporavak – broj dolazaka porastao je s 314 tisuća u 2020. na 1,3 milijuna u 2024., dok su noćenja porasla s 735 tisuća na 2,47 milijuna. Gorska i planinska mjesta bilježe rast s 134 tisuće dolazaka i 279 tisuća noćenja u 2020. na 455 tisuća dolazaka i 839 tisuća noćenja u 2024., što upućuje na ograničenu, ali postupnu diverzifikaciju turističkih preferencija. Toplička mjesta zadržala su stabilnu razinu prometa s 217 tisuća dolazaka i 615 tisuća noćenja u 2024., dok ostale destinacije, uglavnom u unutrašnjosti, ostvaruju 1,4 milijuna dolazaka i 3,4 milijuna noćenja (DZS, 2025).

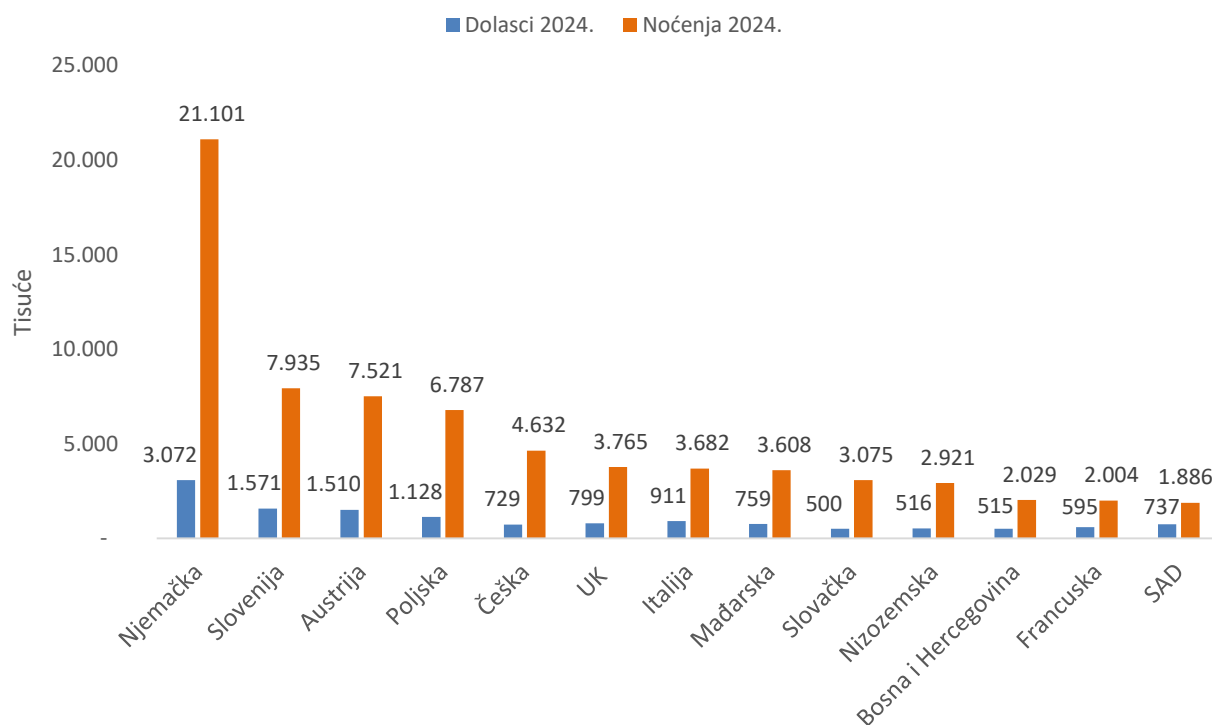
Ukupno gledano, dugoročni razvoj hrvatskog turizma obilježen je snažnim kvantitativnim rastom, ekstenzivnim širenjem smještajnih kapaciteta i izraženom prostornom koncentracijom turističkog prometa. Iako takav razvoj generira značajne gospodarske i fiskalne koristi, on istodobno produbljuje sezonalne i regionalne neravnoteže te pojačava pritiske na lokalnu infrastrukturu i javne financije, što je ključni kontekst za analizu fiskalnih učinaka turizma u nastavku rada.

2.4.3. Struktura turističke potražnje i emitivna tržišta

Struktura turističke potražnje u Republici Hrvatskoj obilježena je izrazitom dominacijom međunarodnih turista, stabilnom orijentacijom prema srednjoeuropskim emitivnim tržištima te postupnom diversifikacijom prema udaljenijim, izvanoeuropskim tržištima. Takva struktura potvrđuje snažnu izvoznu orijentaciju hrvatskog turizma, ali istodobno naglašava njegovu osjetljivost na gospodarske, geopolitičke i institucionalne promjene u glavnim emitivnim zemljama.

Od 2020. do 2024. godine udio stranih gostiju kontinuirano je premašivao 85 % ukupnih dolazaka. U 2024. godini strani turisti ostvarili su 17,4 milijuna dolazaka i 84,9 milijuna noćenja, što čini približno 86 % svih dolazaka i više od 90 % ukupnih noćenja u Republici Hrvatskoj. Istodobno, broj domaćih dolazaka porastao je s 1,5 milijuna u 2020. na 2,9 milijuna u 2024., no njihov relativni značaj ostaje ograničen u ukupnoj strukturi turističke potražnje (DZS, 2025).

Kako bi se detaljnije sagledala struktura međunarodne potražnje, u nastavku se prikazuje raspodjela turističkih dolazaka i noćenja prema zemlji prebivališta u 2024. godini.

Grafički prikaz 13. Dolasci i noćenja turista prema zemlji prebivališta u Republici Hrvatskoj, 2024. godine

Izvor: [Državni zavod za statistiku \(DZS, 2025\)](#)

Grafički prikaz 13 potvrđuje stabilnu dominaciju srednjoeuropskih tržišta. Njemačka zadržava vodeću poziciju s više od tri milijuna dolazaka i 21,1 milijun noćenja, unatoč blagom padu u odnosu na 2022. godinu. Slijede Slovenija s 1,57 milijuna dolazaka, Austrija s 1,51 milijuna, Poljska s 1,13 milijuna te Češka 729 tisuća dolazaka čime se potvrđuje dugoročna orijentacija hrvatskog turizma prema regionalno bliskim i cestovno dostupnim tržištima (DZS, 2025).

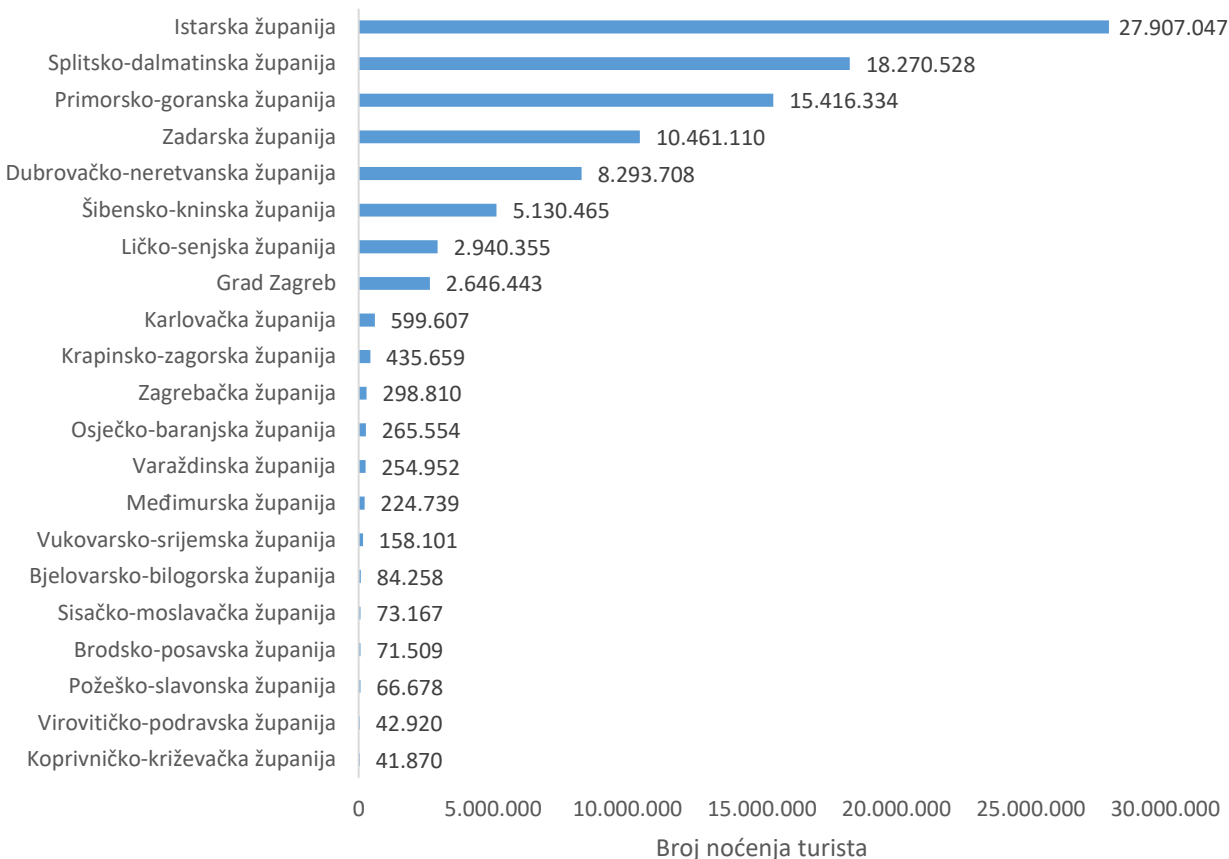
Istodobno, podaci ukazuju na postupnu diversifikaciju emitivnih tržišta. Značajan rast zabilježen je u Mađarskoj i Češkoj, koje su zajedno ostvarile gotovo 1,5 milijuna dolazaka i 8,2 milijuna noćenja u 2024. godini. Među izvaneuropskim tržištima posebno se ističu Sjedinjene Američke Države s 737 tisuća dolazaka i 1,89 milijuna noćenja, kao i Kanada, Australija, Južna Koreja i Kina, pri čemu su dolasci iz Južne Koreje i Kine porasli na 197 tisuća odnosno 157 tisuća (DZS, 2025).

Ujedinjeno Kraljevstvo bilježi snažan oporavak nakon pandemije, s približno 800 tisuća dolazaka u 2024., u usporedbi sa svega 126 tisuća u 2020. godini. Suprotno tome, rusko tržište doživjelo je izrazit pad zbog geopolitičkih okolnosti, s tek 31 tisućom dolazaka i 137 tisuća noćenja u 2024. godini, čime je praktički izgubilo raniji značaj u strukturi hrvatske turističke potražnje (DZS, 2025).

Ukupno promatrano, struktura turističke potražnje u Republici Hrvatskoj potvrđuje visoku izveznu orijentaciju i snažnu koncentraciju na ograničen broj ključnih emitivnih tržišta. Iako postupna diversifikacija prema udaljenijim tržištima može dugoročno povećati otpornost sektora na regionalne šokove, takva struktura istodobno zahtijeva prilagodbu turističke ponude, prometne dostupnosti i javne infrastrukture, s izravnim implikacijama za fiskalne kapacitete i rashodnu stranu lokalnih proračuna u najopterećenijim destinacijama.

2.4.4. Prostorna koncentracija turističke aktivnosti

Turistička aktivnost u Republici Hrvatskoj prostorno je koncentrirana, pri čemu priobalne županije ostvaruju dominantan dio ukupnog turističkog prometa, što je jedna od ključnih strukturnih značajki hrvatskog turizma prepoznata u domaćoj literaturi (Bartoluci i Nakić, 2022).

Grafički prikaz 14. Broj noćenja turista po županijama u Republici Hrvatskoj, 2024. godine.

Izvor: [Državni zavod za statistiku \(DZS, 2025\)](#)

Grafički prikaz 14 pokazuje snažnu dominaciju jadranskih županija, dok kontinentalne županije sudjeluju s relativno malim udjelom u ukupnom broju noćenja. Takva prostorna neravnoteža implicira da se koristi, ali i negativni učinci turizma, koncentriraju u ograničenom broju lokalnih jedinica. U tim je područjima turizam ključan izvor prihoda, ali istodobno generira povećane rashodne pritiske na komunalnu infrastrukturu, promet i javne usluge, čime se dodatno naglašava važnost fiskalne prilagodbe lokalnih proračuna.

2.4.5. Sezonalnost turističke aktivnosti i iskorištenost smještajnih kapaciteta

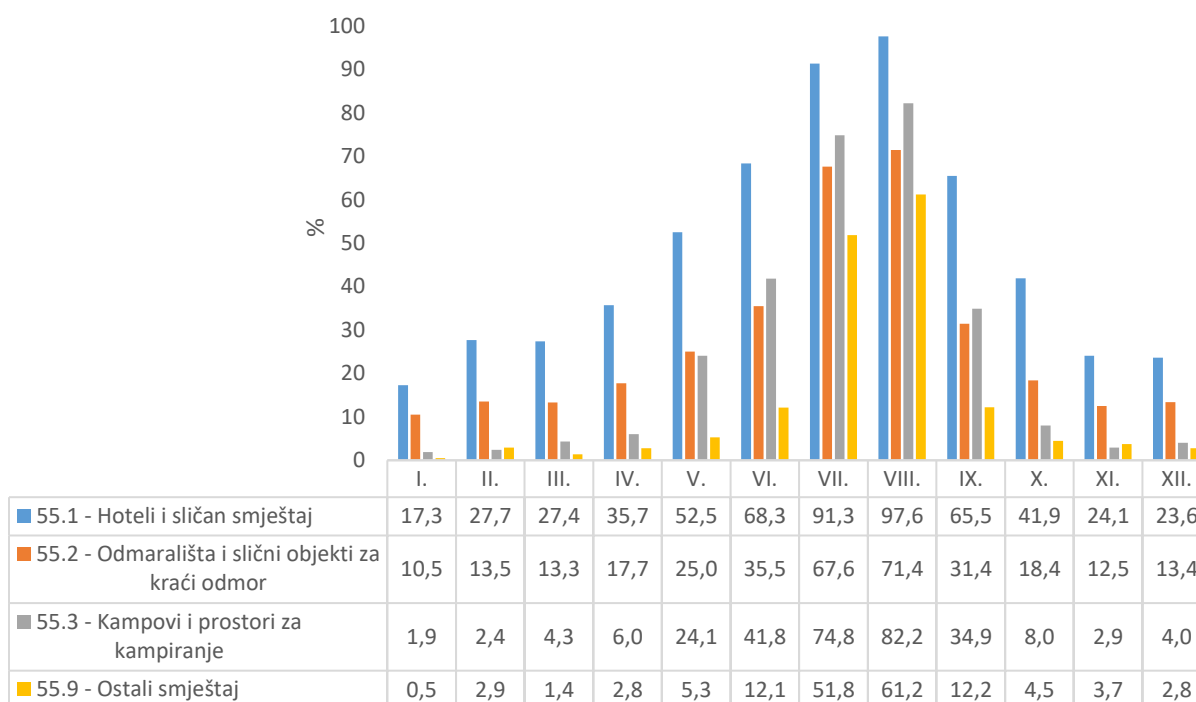
Analiza sezonalnosti korištenja smještajnih kapaciteta ključan je element za razumijevanje strukturnih obilježja hrvatskog turizma, prije svega u kontekstu snažne koncentracije potražnje u ljetnim mjesecima. Razlike u obrascima popunjenosti među vrstama smještaja izravno odražavaju heterogenost turističke ponude, ali i različitu otpornost pojedinih segmenata na sezonalne fluktuacije.

Metodološki, prikaz popunjenosti stalnih postelja temelji se na klasifikaciji djelatnosti prema NKD 2007., odjeljak 55, koji obuhvaća pružanje usluga smještaja za kraći boravak turista. Unutar tog odjeljka razlikuju se četiri osnovne skupine smještajnih objekata:

- 55.1 Hoteli i sličan smještaj
- 55.2 Odmarališta i slični objekti za kraći odmor
- 55.3 Kampovi i prostori za kampiranje
- 55.9 Ostali smještaj.

Ova podjela omogućuje usporedivu analizu sezonskih obrazaca korištenja kapaciteta među osnovnim tipovima komercijalnog smještaja, uz uvažavanje njihove funkcionalne i tržišne različitosti.

U nastavku se prikazuje sezonska dinamika korištenja smještajnih kapaciteta prema vrstama komercijalnog smještaja u Republici Hrvatskoj, mjerena popunjenošću stalnih postelja po mjesecima tijekom 2024. godine.

Grafički prikaz 15. Popunjenost stalnih postelja prema vrstama komercijalnog smještaja u Republici Hrvatskoj po mjesecima, 2024. godine (u %)

Izvor: [Državni zavod za statistiku \(DZS, 2025\)](#)

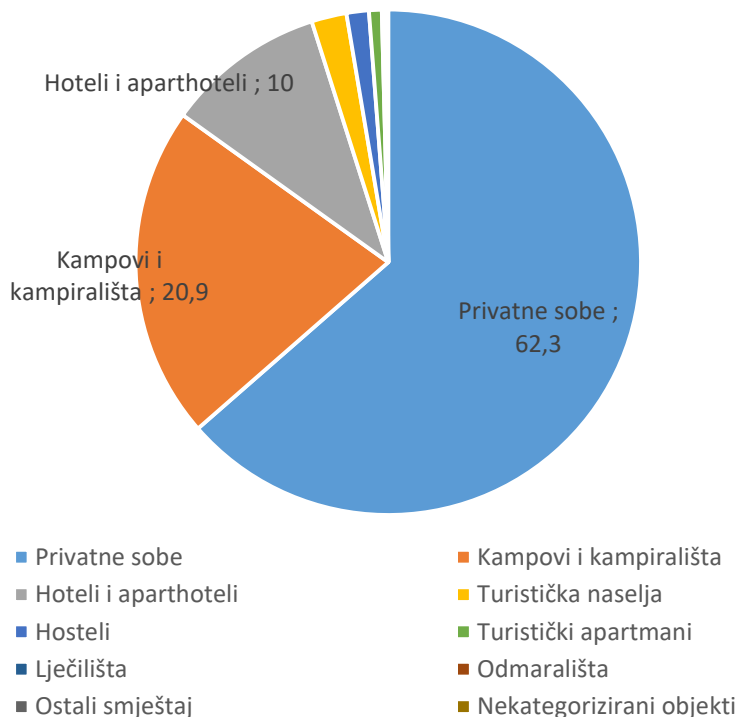
Grafički prikaz 15 potvrđuje sezonski karakter hrvatske turističke potražnje, s vršnim opterećenjem kapaciteta tijekom srpnja i kolovoza. Hoteli i sličan smještaj (55.1) bilježe najvišu i najstabilniju popunjenost tijekom cijele godine, što ukazuje na njihovu relativno veću otpornost na sezonalnost. U kolovozu 2024. godine hotelski kapaciteti dosegli su rekordnu popunjenost od 97,6 %, dok je u siječnju zabilježena znatno niža, ali i dalje relativno viša popunjenost od 17,3 % u odnosu na ostale vrste smještaja. Za razliku od hotela, odmarališta i slični objekti za kraći odmor (55.2) pokazuju izraženije sezonske oscilacije. U kolovozu je njihova popunjenost iznosila 71,4 %, dok je u siječnju pala na svega 10,5 %, što upućuje na snažnu ovisnost ovog segmenta o ljetnoj sezoni i dolascima međunarodnih turista. Kampovi i prostori za kampiranje (55.3) najsezonalniji je oblik smještaja. Tijekom zimskih mjeseci njihova je popunjenost zanemariva, dok u kolovozu 2024. doseže 82,2 %, što potvrđuje gotovo isključivu orijentaciju kamping turizma na ljetni dio godine. Takav obrazac dodatno pojačava pritiske na infrastrukturu i radnu snagu u vrlo kratkom razdoblju. Kategorija ostalih smještajnih objekata (55.9) slijedi sličan sezonski obrazac, ali uz nešto niže razine popunjenosti u svim mjesecima, što upućuje na njihovu ograničenu tržišnu ulogu i slabiju integraciju u cjelogodišnju turističku ponudu.

Ukupno promatrano, prikazani podaci potvrđuju dominantno ljetni karakter hrvatskog turizma i snažnu sezonalnost potražnje, s velikim razlikama među vrstama smještaja. Takva struktura ima važne implikacije za planiranje smještajnih kapaciteta, organizaciju tržišta rada, opterećenje lokalne infrastrukture te fiskalne rashode jedinica lokalne samouprave, koje su prisiljene održavati kapacitete prilagođene vršnim opterećenjima tijekom većeg dijela godine. Istodobno, rezultati upućuju na potrebu strateškog razvoja cjelogodišnjih turističkih proizvoda i diversifikacije ponude kako bi se smanjili sezonski pritisci i povećala dugoročna održivost sektora.

2.4.6. Struktura i kvalitativna obilježja smještajne ponude

Struktura smještajne ponude u Republici Hrvatskoj obilježena je visokom fragmentiranošću i dominantnim udjelom privatnog smještaja, što je jedno od temeljnih strukturnih obilježja hrvatskog turističkog modela koje je u domaćoj literaturi prepoznato kao rezultat dugotrajnog razvoja turizma temeljenog na individualnom poduzetništvu i privatnoj inicijativi (Bartoluci i Nakić, 2022). Takva konfiguracija kapaciteta rezultat je dugoročnog razvoja turizma temeljenog na individualnom poduzetništvu i kratkoročnom najmu, ali istodobno otvara niz pitanja vezanih uz prostorno planiranje, regulaciju tržišta smještaja i fiskalne učinke na lokalnoj razini.

U nastavku se prikazuje struktura smještajnih kapaciteta u Republici Hrvatskoj prema vrstama objekata, izražena u postocima, na dan 31. kolovoza 2023.

Grafički prikaz 16. Struktura smještajnih kapaciteta po vrstama objekata u Republici Hrvatskoj, stanje 31. kolovoza 2023. (u %)

Izvor: [Hrvatska turistička zajednica \(HTZ, 2024\)](#)

Grafički prikaz 16 potvrđuje dominaciju privatnog smještaja, koji čini 62,3 % ukupnih smještajnih kapaciteta u Republici Hrvatskoj. Slijede kampovi s udjelom od 20,9 %, dok hoteli i aparthoteli sudjeluju s tek 10 % ukupnih kapaciteta. Ostali oblici smještaja, uključujući odmarališta, hostele, lječilišta i nekategorizirane objekte, pojedinačno čine manje od 2 %, što ukazuje na relativno slabu diverzifikaciju smještajne ponude izvan dominantnih kategorija.

Unatoč relativno skromnom udjelu hotela u ukupnim kapacitetima, kvalitativna struktura hotelskog sektora pokazuje povoljne pomake. U Republici Hrvatskoj bilo je 31. kolovoza 2023. registrirano ukupno 730 hotela, pri čemu je više od polovine pripadalo višim kategorijama. Hoteli s četiri zvjezdice činili su 50 % ukupnog broja (366 objekata), dok je 8 % hotela (56 objekata) imalo pet zvjezdica. Hoteli s tri zvjezdice činili su 38 % (280 objekata), dok je udio hotela s dvije zvjezdice iznosio svega 4 % (28 objekata). Takva struktura upućuje na postupno jačanje kvalitativne razine hotelske ponude, posebno u segmentu srednje i više kategorije (HTZ, 2024).

Takav razvojni obrazac ima višestruke implikacije. S jedne strane, dominacija privatnog smještaja omogućila je brzu ekspanziju kapaciteta i prilagodbu potražnji, ali istodobno je pridonijela prostornoj disperziji smještaja, povećanom pritisku na lokalnu infrastrukturu te izazovima u regulaciji kratkoročnog najma. S druge strane, rast udjela hotela viših kategorija upućuje na

potencijalni pomak prema kvalitativno održivijem modelu turizma, s većom dodanom vrijednošću po gostu, stabilnijim zapošljavanjem i povoljnijim fiskalnim učinkom.

Ukupno promatrano, struktura smještajne ponude u Republici Hrvatskoj odražava napetost između ekstenzivnog, volumenski orijentiranog modela razvoja i nastojanja prema jačanju kvalitete i održivosti turističkog sektora. Upravo ta strukturna obilježja čine važan analitički okvir za razumijevanje prostorno-fiskalnih učinaka turizma na razini jedinica lokalne samouprave, što se detaljnije razmatra u nastavku rada (HTZ, 2024).

2.4.7. Strateška važnost turizma u nacionalnom gospodarstvu Republike Hrvatske

Turizam je jedna od strateški najvažnijih gospodarskih djelatnosti u Republici Hrvatskoj, s iznadprosječnim doprinosom bruto domaćem proizvodu, zaposlenosti i proračunskim prihodima u usporedbi s većinom članica Europske unije. Prema procjenama Svjetskog vijeća za putovanja i turizam, ukupni doprinos turizma hrvatskom bruto domaćem proizvodu u 2022. godini iznosio je 12,2 %, čime je Republika Hrvatska znatno nadmašila europski prosjek od 8,7 % te globalni prosjek od 9,1 % (WTTC, 2023).

Slične vrijednosti potvrđuju i nacionalni statistički izvori temeljeni na satelitskim računima turizma. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, udio izravnog bruto domaćeg proizvoda turizma u ukupnom BDP-u Republike Hrvatske u 2022. godini iznosio je 12,18 %, dok je udio izravne bruto dodane vrijednosti turizma u ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti dosegnuo 11,57 %, što dodatno potvrđuje metodološku konzistentnost i pouzdanost procjena (DZS, 2024). Takve vrijednosti svrstavaju Hrvatsku među najturistički specijalizirana gospodarstva u Europskoj uniji.

Strateški značaj turizma osobito je vidljiv na tržištu rada. U 2024. godini sektor putovanja i turizma u Republici Hrvatskoj zapošljavao je više od 232 tisuće osoba, što je činilo 12,4 % ukupne zaposlenosti. Struktura zaposlenih ukazuje na izraženu socijalnu dimenziju sektora: žene su činile 50,9 % zaposlenih, mladi u dobi od 15 do 24 godine 12,6 %, dok je udio zaposlenih na visoko plaćenim radnim mjestima iznosio 17,6 % (WTTC, 2025). Iako je turizam važan izvor zapošljavanja, visoka sezonalnost i prostorna koncentracija radnih mjesta istodobno stvaraju izazove za stabilnost lokalnih tržišta rada, a posredno i za stabilnost lokalnih proračunskih prihoda.

Struktura turističke potrošnje dodatno potvrđuje snažnu izvoznu orijentaciju hrvatskog turizma. U 2024. godini čak 85,4 % ukupne turističke potrošnje ostvarili su međunarodni posjetitelji, dok je udio domaćih turista iznosio svega 14,6 % (WTTC, 2025). Takva struktura čini sektor iznimno

osjetljivim na vanjske šokove, geopolitička kretanja i promjene u međunarodnoj potražnji, ali istodobno generira značajne devizne priljeve i pozitivne učinke na vanjskotrgovinsku bilancu.

Fiskalni značaj turizma očituje se i njegovim doprinosom javnim prihodima. Prema procjenama WTTC-a, porezni prihodi povezani s putovanjima i turizmom u Republici Hrvatskoj u 2023. godini iznosili su 10,6 milijardi dolara, što je 27,1 % ukupnih proračunskih prihoda. Riječ je o modeliranim procjenama ukupnog poreznog doprinosa sektora, a ne o izravno evidentiranim proračunskim prihodima. U ovu procjenu uključeni su porezi na dobit i dohodak, doprinosi za socijalno osiguranje te porez na dodanu vrijednost, dok porezi specifični za turizam nisu obuhvaćeni (WTTC, 2025). Takav udio dodatno naglašava fiskalnu ovisnost javnog sektora o turističkoj aktivnosti, ponajprije na lokalnoj razini.

Istodobno, visoka ekonomska važnost turizma prati se i značajnim okolišnim implikacijama. Prema modeliranim procjenama WTTC-a, turistički sektor u Hrvatskoj tijekom 2023. godine generirao je približno 16 % ukupnih nacionalnih emisija stakleničkih plinova. Energetski miks sektora snažno je obilježen osloncem na fosilna goriva (86,2 %), dok su niskougljični izvori energije sudjelovali s 9 %, a biogoriva i otpad s 4,8 % u ukupnoj potrošnji energije (WTTC, 2025). Podaci ukazuju na potrebu integriranja okolišnih ciljeva u buduće razvojne strategije turizma.

Turizam u Republici Hrvatskoj sektor je od iznimne strateške važnosti, s visokim doprinosom gospodarskoj aktivnosti, zaposlenosti i javnim prihodima. Međutim, istodobno generira povećanu makroekonomsku, fiskalnu i okolišnu izloženost, čime se dodatno naglašava potreba za uravnoteženim, dugoročno održivim upravljanjem razvojem turizma, osobito na regionalnoj i lokalnoj razini.

2.4.8. Empirijski nalazi o razvojnim i prostornim obilježjima turizma u Republici Hrvatskoj

U širem analitičkom okviru, turizam se u Republici Hrvatskoj potvrđuje kao jedan od najznačajnijih pokretača gospodarskog razvoja, ali i kao izvor brojnih strukturnih izazova. Njegova izražena prostorna koncentracija i snažna sezonalnost generiraju neravnomjerne ekonomske, društvene i fiskalne učinke među regijama i lokalnim zajednicama. Recentna empirijska istraživanja ukazuju na kompleksne i višedimenzionalne posljedice turističkog razvoja, koje nadilaze makroekonomske pokazatelje te se snažno reflektiraju na regionalne nejednakosti, tržište stanovanja, migracijske tokove i dugoročnu socioekonomsku održivost lokalnih sredina.

Trinajstić (2018) potvrđuje visoku pozitivnu korelaciju između turističkih dolazaka i bruto domaćeg proizvoda, pri čemu najrazvijenije jadranske županije ostvaruju najizraženije ekonomske učinke, dok kontinentalne regije sustavno zaostaju, što upućuje na potrebu za ciljanijim i teritorijalno diferenciranim regionalnim razvojnim politikama. Istodobno, visoka sezonalnost i ovisnost o vanjskoj potražnji čine hrvatski turizam posebno ranjivim na ekonomske, zdravstvene i geopolitičke šokove, s izravnim posljedicama za stabilnost lokalnih gospodarstava i javnih financija.

Empirijski nalazi dodatno ukazuju na izražene društveno-prostorne eksternalije turizma. Mikulić i suradnici (2021) utvrđuju da rast turističke aktivnosti negativno utječe na pristupačnost stanovanja, ponajprije u priobalnim područjima. Krstinić Nižić i suradnici (2021) ističu da jadranski gradovi s razvijenim turizmom ulažu više u održivi razvoj, dok se kontinentalni gradovi u pravilu nalaze u ranoj fazi turističkog ciklusa, s ograničenim fiskalnim kapacitetima i slabijom institucionalnom pripremljenošću. Stojčić i suradnici (2022) pokazuju da sezonalnost turizma ima snažan negativan učinak na udio brzo rastućih poduzeća, čime se dugoročno usporava lokalni gospodarski razvoj i smanjuje otpornost lokalnih ekonomija.

Posebno su relevantni nalazi o učincima kratkoročnog najma i turistifikacije prostora. Vizek i suradnici (2023) utvrđuju da prostorni učinci turističke aktivnosti, prije svega rast kratkoročnog najma, dovode do rasta cijena stanova, pri čemu se ti učinci prelijevaju i na okolne, pa čak i udaljenije općine. Vizek i suradnici (2024) dodatno pokazuju da veći udio hotela i kampova ima diferencirane učinke na cijene nekretnina u odnosu na kratkoročni najam, koji u pojedinim kontekstima može snižavati kvalitetu života lokalnog stanovništva. Barbić (2024) potvrđuje da turizam snažno utječe na tržište zemljišta i potiče kupnju stanova, posebno u destinacijama s intenzivnim razvojem kratkoročnog najma.

Dugoročne demografske posljedice dodatno produbljuju izazove održivosti. Stojčić i suradnici (2024) zaključuju da širenje kratkoročnog najma negativno utječe na migracijske tokove, potičući iseljavanje i zatvaranje migracijskih krugova, čime se smanjuje razmjena znanja i ugrožava socijalna održivost lokalnih zajednica. Mikulić i suradnici (2024) upozoravaju da turistifikacija i rast cijena nekretnina potiču međunarodnu emigraciju, posebice mladih i visokoobrazovanih, što dugoročno erodira ljudski kapital turističkih destinacija.

Specifičnosti hrvatskog turizma stoga proizlaze iz kombinacije snažne prostorne i sezonske koncentracije, naglašene orijentacije na inozemna tržišta te izražene ovisnosti lokalnih zajednica o turističkoj aktivnosti. Iako turizam značajno pridonosi gospodarskom rastu, zaposlenosti i vanjskotrgovinskoj bilanci, istodobno generira niz strukturnih izazova. Ti se izazovi očituju kroz

pitanja održivosti lokalnih zajednica, fiskalnog opterećenja, tržišta stanovanja i produbljivanja regionalnih nejednakosti. Dugoročna otpornost sektora ovisit će o sposobnosti diversifikacije turističke ponude, produljenja turističke sezone te uravnoteženijeg prostornog razvoja.

Upravo zbog snažnih proračunskih implikacija koje proizlaze iz takve strukture turističkog razvoja, osobito na razini jedinica lokalne samouprave, nužno je analitički razmotriti u kojoj mjeri turizam pridonosi ili narušava prihode, rashode i fiskalnu održivost proračuna jedinica lokalne samouprave. Stoga se u sljedećem poglavlju fokus usmjerava na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave, s posebnim naglaskom na ulogu turizma kao izvora prihoda, ali i generatora rashodnih pritisaka u hrvatskom institucionalnom i prostornom kontekstu.

3. TEORIJSKI OKVIR FISKALNE ODRŽIVOSTI JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE

Fiskalna održivost jedinica lokalne samouprave jedno je od središnjih pitanja suvremenih lokalnih javnih financija, u kontekstu jačanja fiskalne decentralizacije, povećanja odgovornosti lokalnih vlasti te sve izraženijih razvojnih i demografskih izazova. Razina fiskalne održivosti proračuna jedinica lokalne samouprave ne ovisi isključivo o kratkoročnim proračunskim rezultatima, već o dugoročnoj sposobnosti jedinica lokalne samouprave da kontinuirano financiraju zakonom propisane nadležnosti, odgovore na ekonomske i fiskalne šokove te osiguraju kontinuitet pružanja javnih usluga (Schick, 2005; Heller, 2003).

Polazeći od navedenog, u ovom se poglavlju najprije razmatraju teorijske pretpostavke i pojmovno određenje fiskalne održivosti na razini jedinica lokalne samouprave, nakon čega se analizira institucionalni i fiskalni kontekst lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj te uloga turizma u oblikovanju proračuna jedinica lokalne samouprave.

3.1. Pojmovno određenje fiskalne održivosti jedinica lokalne samouprave

Fiskalna održivost zadnjih desetljeća zauzima središnje mjesto u raspravama o javnim financijama u uvjetima dugoročnih fiskalnih pritisaka koji proizlaze iz demografskih promjena, rasta javnih obveza i strukturnih ograničenja fiskalne politike (Schick, 2005; Heller, 2003). Pojam fiskalne održivosti izvorno je razvijen u okviru makrofiskalnih analiza na razini opće države (Blanchard i sur., 1990), dok su jačanje procesa fiskalne decentralizacije i rast odgovornosti nižih razina vlasti za pružanje javnih usluga doveli do sve izraženijeg razmatranja na razini jedinica lokalne samouprave (Oates, 1999; Shah, 2007; Rodden, 2006).

Iako je koncept fiskalne održivosti izvorno razvijen na makrorazini javnih financija, njegova analitička primjena u ovom radu usmjerena je na razinu jedinica lokalne samouprave, s naglaskom na njihove fiskalne kapacitete i dugoročnu sposobnost pružanja javnih usluga. U teorijskom smislu, fiskalna održivost ne svodi se na kratkoročnu proračunsku ravnotežu niti isključivo na kontrolu javnog duga. Umjesto toga, promatra se kao dugoročna sposobnost javnog sektora da održava fiskalne politike i javne funkcije bez ugrožavanja budućih fiskalnih kapaciteta (Schick, 2005; IPSAS, 2024). Schick (2005) naglašava da se u razvijenim gospodarstvima zabrinutost za fiskalnu održivost ne temelji na trenutačnoj fiskalnoj poziciji države, već na implikacijama postojećih politika i preuzetih obveza u dugom roku, često u horizontu od 30 do 50 godina, što fiskalnu održivost čini inherentno međugeneracijskim pitanjem (Heller, 2003).

Schick (2005) konceptualizira fiskalnu održivost kao višedimenzionalan pojam koji nadilazi tradicionalno shvaćanje solventnosti. Uz sposobnost podmirivanja financijskih obveza, fiskalna održivost obuhvaća kompatibilnost fiskalne politike s dugoročnim gospodarskim rastom, stabilnost poreznog opterećenja te pravednu raspodjelu fiskalnih tereta između generacija. Takav normativni okvir upućuje na shvaćanje fiskalne politike kao strateškog instrumenta dugoročnog očuvanja fiskalnih i razvojnih kapaciteta, a ne isključivo kao mehanizma kratkoročne stabilizacije proračuna.

Na razini lokalne samouprave, analiza fiskalne održivosti usko je povezana s konceptima fiskalnog zdravlja (fiscal health) i fiskalne kondicije (fiscal condition) (Groves i sur., 1981; Berne, 1992; Levine i sur., 2013). Fiskalno zdravlje lokalnih jedinica odnosi se na njihovu sposobnost da kontinuirano financiraju i pružaju javne usluge, pravodobno podmiruju kratkoročne i dugoročne obveze te se prilagođavaju fiskalnim i ekonomskim šokovima. Pritom fiskalno zdravlje nije statično stanje, već dinamičan proces koji odražava trenutačne fiskalne kapacitete i izloženost budućim rizicima.

Levine i suradnici (2013) fiskalno zdravlje lokalnih jedinica definiraju kao širi analitički okvir unutar kojeg se fiskalna održivost može promatrati kao njegova dugoročna dimenzija. Dok fiskalno zdravlje obuhvaća širok raspon pokazatelja, uključujući likvidnost, operativnu fleksibilnost, razinu zaduženosti i izloženost fiskalnom stresu, fiskalna održivost fokusira se na pitanje može li jedinica lokalne samouprave dugoročno održavati preuzete javne funkcije bez potrebe za strukturno destabilizirajućim prilagodbama politike, poput trajnog povećanja poreznog opterećenja, naglih rezova rashoda ili neodrživog rasta duga (Levine i sur., 2013; Bisogno, 2017).

Suvremena literatura dodatno precizira pojam fiskalne održivosti na lokalnoj razini. Bisogno i suradnici (2017) naglašavaju da fiskalna održivost jedinica lokalne samouprave ne smije biti poistovjeđena s općim pokazateljima fiskalne kondicije, već je uži koncept usmjeren na dugoročnu sposobnost očuvanja društvene dobrobiti. U tom kontekstu fiskalna održivost podrazumijeva sposobnost lokalnih vlasti da održavaju ili unapređuju društvenu dobrobit osiguravanjem javnih usluga odgovarajuće količine i kvalitete, uz održivu razinu poreznog opterećenja, bez ugrožavanja fiskalnih mogućnosti budućih generacija zbog kontinuiranog rasta javnog duga.

U tom smislu fiskalna održivost jedinica lokalne samouprave obuhvaća tri temeljne dimenzije: sposobnost pružanja javnih usluga, stabilnost i dostatnost prihodne osnove te upravljanje zaduženošću (Groves i sur., 1981; Zafra-Gómez i sur., 2009; Bisogno i sur., 2017). Održivost se

postiče samo ako su navedene dimenzije međusobno uravnotežene, pri čemu poboljšanje jedne dimenzije ne smije dugoročno narušavati ostale.

Polazeći od navedenih teorijskih pristupa, fiskalna održivost jedinica lokalne samouprave u ovom se radu promatra kao dugoročna sposobnost lokalnih proračuna da osiguraju stabilno pružanje javnih usluga i podrže lokalni razvoj, uz očuvanje fiskalne stabilnosti i međugeneracijske pravednosti, unutar institucionalnih i fiskalnih ograničenja sustava lokalnih financija. U sljedećem potpoglavlju teorijski okvir fiskalne održivosti povezuje se s institucionalnim i fiskalnim obilježjima sustava lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj, s naglaskom na ustroj jedinica lokalne samouprave, njihove nadležnosti, strukturu prihoda i rashoda te međuvladine fiskalne odnose koji oblikuju stvarni fiskalni prostor odlučivanja.

3.2. Pojam i karakteristike jedinica lokalne samouprave

Jedinice lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj institucionalni su okvir unutar kojeg se ostvaruje značajan dio javnih funkcija i pružaju javne usluge od neposrednog značaja za stanovništvo. U kontekstu prethodno izloženog pojmovnog određenja fiskalne održivosti, ključna analitička pretpostavka jest da se sposobnost JLS-a da dugoročno izvršavaju svoje nadležnosti ne može promatrati izolirano od institucionalnog i teritorijalnog ustroja te raspodjele ovlasti i izvora financiranja između razina vlasti.

Prema važećem zakonodavnom okviru, administrativno-teritorijalni ustroj Republike Hrvatske počiva na trima razinama vlasti – državnoj, područnoj (regionalnoj) i lokalnoj – pri čemu su općine i gradovi jedinice lokalne samouprave, a županije jedinice područne (regionalne) samouprave, uz posebni status Grada Zagreba koji istodobno obavlja funkcije grada i županije (Bratić, 2008; Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi, NN 33/2001). Službeni podaci nadležnog ministarstva navode da je u Republici Hrvatskoj ustrojeno ukupno 555 jedinica lokalne samouprave (428 općina i 127 gradova) te 20 županija, dok posebni status Grada Zagreba rezultira ukupnim brojem od 576 jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave (Ministarstvo pravosuđa, uprave i digitalne transformacije, 2025).

Zakonski okvir razlikuje gradove, općine i županije prema statusu i opsegu poslova, pri čemu se u kategoriji gradova izdvajaju veliki gradovi i gradovi – sjedišta županija, kojima se mogu povjeriti proširene ovlasti u odnosu na druge jedinice. Takva diferencijacija, u kombinaciji s heterogenim demografskim i gospodarskim obilježjima prostora, implicira da su fiskalni kapaciteti i

administrativne mogućnosti JLS-a izrazito neujednačeni, što je relevantno za razumijevanje njihove fiskalne održivosti (Buljan i sur., 2021).

Jedna od strukturnih značajki hrvatskog lokalnog sustava jest izražena administrativno-teritorijalna fragmentacija, pri čemu značajan udio općina i gradova ima mali broj stanovnika (Bajo i sur., 2020). Empirijske analize dodatno upućuju na to da je u Hrvatskoj velik dio lokalnih jedinica ispod procijenjene "optimalne" veličine, što se povezuje s ograničenjima u ostvarivanju ekonomija obujma te potencijalno većim relativnim troškovima organizacije i pružanja javnih usluga (Buljan i sur., 2021). U takvom okruženju, pitanje fiskalne održivosti dobiva izražen institucionalni karakter: ono nije isključivo rezultat godišnjih proračunskih odluka, već i posljedica raspodjele nadležnosti, veličine jedinica, strukture lokalne porezne baze i dizajna međuvladinih transfera.

S obzirom na navedeno, u nastavku se najprije razmatra povijesni razvoj i karakteristike jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj kao okvir koji je oblikovao sadašnji institucionalni ustroj i raspodjelu ovlasti. Nakon toga, na temelju podataka o prihodima i rashodima JLS-a, analizira se njihova fiskalna dinamika i obrasci kretanja poreznih prihoda i rashoda.

3.2.1. Povijesni razvoj jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj

Razvoj sustava lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj obilježen je nizom institucionalnih reformi koje su imale dugoročne fiskalne implikacije za jedinice lokalne samouprave. Početna faza razvoja, koja obuhvaća razdoblje od ranih 1990-ih do početka 2000-ih godina, bila je obilježena uspostavom demokratskog poretka i redefiniranjem administrativno-teritorijalnog ustroja, ali i zadržavanjem visoke razine fiskalne centralizacije (Bratić, 2008). U tom razdoblju lokalne jedinice raspolagale su ograničenom autonomijom u prikupljanju vlastitih prihoda te su u znatnoj mjeri ovisile o transferima iz državnog proračuna.

Značajnija institucionalna promjena nastupila je početkom 2000-ih godina, kada započinje proces fiskalne decentralizacije. Nakon 2001. godine postupno su na županije i veće gradove prenesene dodatne nadležnosti, posebno u području obrazovanja, zdravstva, socijalne skrbi i vatrogastva, dok je istodobno sustav financiranja lokalne samouprave ostao obilježen ograničenim izvorima vlastitih prihoda (Bajo i sur., 2020). Takva asimetrija između prenesenih obveza i fiskalnih kapaciteta lokalnih jedinica stvorila je trajne strukturne pritiske na njihove proračune te povećala njihovu osjetljivost na promjene u sustavu međuvladinih fiskalnih odnosa.

Posebno obilježje hrvatskog sustava lokalne samouprave jest izražena administrativno-teritorijalna fragmentacija. Osnivanje velikog broja općina i gradova, često bez odgovarajuće ekonomske i fiskalne osnove, rezultiralo je sustavom u kojem znatan broj jedinica raspolaže vrlo ograničenim prihodnim kapacitetima (Bratić, 2008; Bajo i sur., 2020). Takav razvoj nije bio praćen sustavnom procjenom fiskalne održivosti novih jedinica, što je dugoročno povećalo heterogenost fiskalne snage i financijskih mogućnosti jedinica lokalne samouprave.

Reforme sustava fiskalnog izravnjanja, prije svega one provedene nakon 2001. godine te izmjene sustava dijeljenja poreza na dohodak i fiskalnog izravnjanja uvedene 2018. godine, imale su za cilj ublažavanje razlika u fiskalnim kapacitetima jedinica lokalne samouprave. Istodobno, navedene reforme dodatno su naglasile ovisnost znatnog broja JLS-a o transferima iz državnog proračuna jer se velik dio fiskalne neravnoteže rješava putem mehanizama izravnjanja, a ne jačanjem vlastite prihodovne osnove (Bajo i sur., 2020).

U drugoj polovini 2010-ih godina sustav financiranja lokalne samouprave postupno se transformirao prema jedinstvenijem modelu fiskalnog izravnjanja, pri čemu su formalni kriteriji, poput razine razvijenosti i fiskalnog kapaciteta, dobili veću ulogu u raspodjeli sredstava. Međutim, ove promjene nisu uklonile temeljne strukturne razlike u sposobnosti lokalnih jedinica da samostalno financiraju svoje nadležnosti. U novijem razdoblju, od 1. siječnja 2024., provedene su značajne izmjene poreza na dohodak relevantne za fiskalnu autonomiju jedinica lokalne samouprave, uključujući ukidanje prireza i uvođenje lokalnog određivanja stopa poreza na dohodak, dok je novi krug povezanih izmjena stupio na snagu 1. siječnja 2025. (Zakon o porezu na dohodak, NN 114/2023, NN 152/2024). Promjene su važan institucionalni kontekst za analizu recentnih trendova lokalnih prihoda i fiskalne održivosti.

Ukupno gledano, povijesni razvoj sustava lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj rezultirao je institucionalnim okvirom u kojem prijenos nadležnosti nije bio u potpunosti praćen proporcionalnim jačanjem lokalnih fiskalnih kapaciteta. U kombinaciji s izraženom teritorijalnom fragmentacijom, takav razvojni put čini fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave trajnim strukturnim izazovom.

3.2.2. Karakteristike jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj

Jedinice lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj čine najnižu razinu javne vlasti i imaju ključnu ulogu u pružanju javnih usluga koje neposredno utječu na svakodnevni život stanovništva. Iako su njihove nadležnosti jasno definirane zakonodavnim okvirom, stvarni fiskalni kapaciteti lokalnih

jedinica znatno se razlikuju, što ima izravne implikacije na njihovu fiskalnu održivost. Fiskalna prava jedinica lokalne samouprave obuhvaćaju upravljanje vlastitim prihodima i rashodima, sudjelovanje u raspodjeli poreza na dohodak, te ostvarivanje neporeznih prihoda i prihoda od imovine (Bratić, 2008). Međutim, u praksi je fiskalna autonomija velikog broja općina i manjih gradova ograničena uskom prihodnom osnovom i visokom ovisnošću o transferima iz državnog proračuna. Takva struktura prihoda smanjuje otpornost lokalnih proračuna na gospodarske poremećaje i ograničava mogućnost dugoročnog fiskalnog planiranja.

Rashodna strana proračuna lokalnih jedinica obilježena je relativno rigidnom strukturom, s visokim udjelom obveznih rashoda povezanih s pružanjem zakonom propisanih javnih usluga. U uvjetima ograničenih vlastitih prihoda, lokalne jedinice često raspolažu ograničenim fiskalnim prostorom odlučivanja u pogledu prilagodbe rashoda, što može povećati njihovu izloženost fiskalnim rizicima, u razdobljima gospodarskih poremećaja ili promjena u sustavu međuvladinih transfera.

Upravljanje imovinom potencijalno je važan, ali nedovoljno iskorišten izvor fiskalnih kapaciteta jedinica lokalne samouprave. Iako JLS raspolažu značajnom financijskom i nefinancijskom imovinom, praksa upravljanja tom imovinom često je obilježena nepotpunim evidencijama, slabom valorizacijom i nedostatkom strateškog pristupa, što ograničava mogućnost generiranja stabilnih vlastitih prihoda (Bajo i sur., 2020). Posljedično, imovina lokalnih jedinica rijetko se koristi kao instrument jačanja dugoročne fiskalne održivosti.

Dodatni je izazov heterogenost administrativnih kapaciteta lokalnih jedinica. Manje općine često raspolažu ograničenim stručnim i institucionalnim resursima, što otežava učinkovito financijsko upravljanje, dugoročno proračunsko planiranje i provedbu razvojnih projekata. U kombinaciji s fragmentiranim teritorijalnim ustrojem, navedeni čimbenici rezultiraju značajnim razlikama u fiskalnoj izvedbi i razini fiskalne održivosti među jedinicama lokalne samouprave (Bajo i sur., 2020).

Zaključno, karakteristike sustava lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj – uključujući ograničenu fiskalnu autonomiju, rigidnu rashodnu strukturu, neujednačene administrativne kapacitete i nedovoljno razvijeno upravljanje imovinom čime stvaraju institucionalni kontekst u kojem je fiskalna održivost jedno od ključnih pitanja lokalnog javnog financiranja. Takav okvir izravno se odražava na kretanje poreznih prihoda i rashoda jedinica lokalne samouprave, što se analizira u nastavku rada.

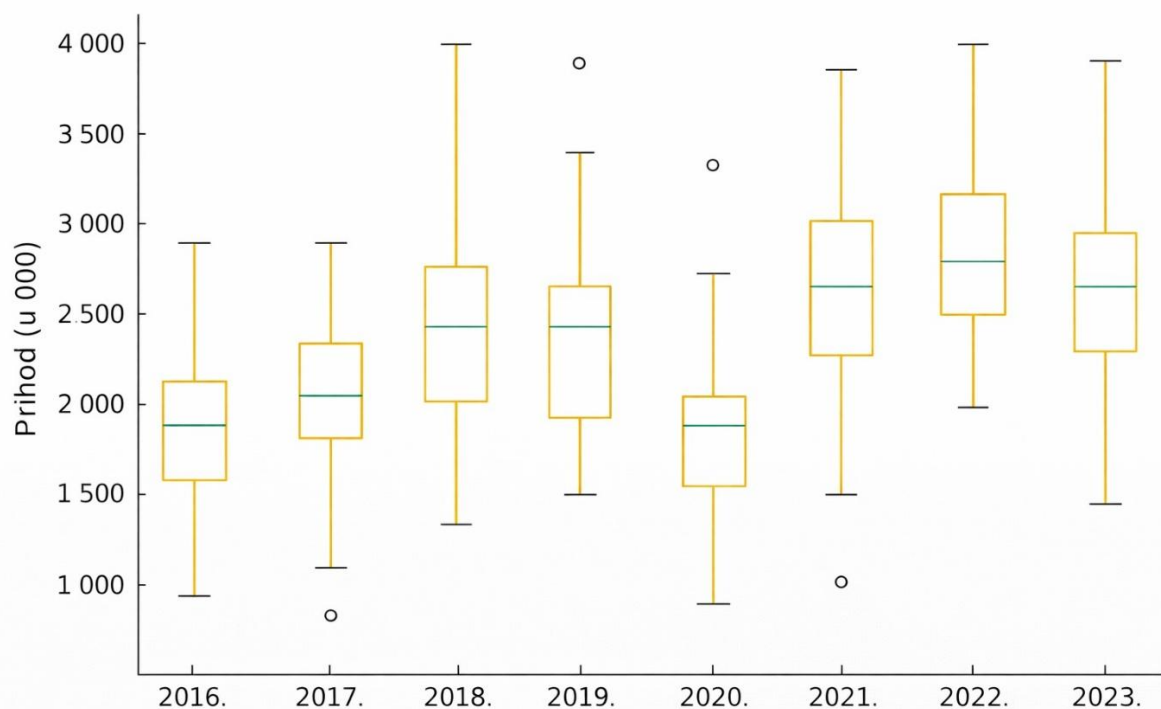
3.2.3. Trendovi poreznih prihoda i rashoda jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj

U cilju cjelovitog sagledavanja fiskalnog kapaciteta jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj, ovo potpoglavlje analizira kretanje i raspodjelu poreznih prihoda i rashoda od 2016. do 2023. godine, kao i funkcijsku strukturu rashodne strane lokalnih proračuna. Analiza se daje u svrhu razumijevanja recentnog stanja lokalnih javnih financija, a temelji se na službenim financijskim izvještajima jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave. Promatranjem distribucije prihoda i rashoda te njihove funkcijske alokacije omogućuje se uvid u razinu, dinamiku i međusobnu neujednačenost fiskalnih kapaciteta lokalnih jedinica, kao i identifikacija strukturnih obilježja koja su relevantna za procjenu njihove fiskalne održivosti u nastavku istraživanja.

3.2.3.1. *Kretanje i distribucija ukupnih poreznih prihoda jedinica lokalne samouprave*

Sustav jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj odlikuje se izrazitom raznolikošću u pogledu veličine, gospodarske snage i fiskalnih kapaciteta. Njihovo financijsko poslovanje uvelike određuje razinu javnih usluga koje mogu pružati građanima te mogućnosti dugoročnog razvoja lokalnih zajednica. Analiza stanja poreznih prihoda i rashoda od 2016. do 2023. godine temelji se na sekundarnim podacima Ministarstva financija, što omogućuje objektivan i usporediv uvid u financijsko funkcioniranje svih jedinica. Promatranjem raspodjele prihoda i rashoda moguće je sagledati obrasce koji ukazuju na fiskalne potencijale, ograničenja i međusobne razlike unutar sustava lokalne samouprave.

Kako bi se detaljnije sagledala razina i raspodjela poreznih prihoda među jedinicama lokalne samouprave, u nastavku se prikazuje njihova distribucija primjenom *box-plot* metode.

Grafički prikaz 17. Distribucija ukupnih poreznih prihoda jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj od 2016. do 2023. godine

Izvor: Izrada autorice temeljem podataka [Ministarstva financija, Financijski izvještaji JLP\(R\)S](#)

Grafički prikaz 17 prikazuje distribuciju ukupnih poreznih prihoda jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj od 2016. do 2023. godine, primjenom *box-plot* metode koja omogućuje detaljan uvid u centralne tendencije, varijabilnost i međusobne razlike među jedinicama lokalne samouprave. Analiza jasno pokazuje da su ukupni porezni prihodi tijekom promatranog razdoblja rasli, premda neujednačeno, uz izražene razlike među jedinicama.

Središnje vrijednosti, prikazane medijanom, ukazuju na postupno povećanje ostvarenih prihoda većine jedinica lokalne samouprave. Medijan ukupnih poreznih prihoda u 2016. iznosio je približno 1,9 milijuna eura, dok se do 2022. povećao na gotovo 2,9 milijuna eura. Iznimka je 2020. godina kad je zabilježen pad medijana na razinu sličnu onoj iz 2016., što se može povezati s negativnim posljedicama pandemijske krize na lokalne proračune. Već u idućim godinama uočljiv je oporavak i nastavak uzlaznog trenda.

Interkvartilni raspon (IQR), odnosno područje između prvog i trećeg kvartila, ilustrira raspodjelu srednjih 50 % jedinica lokalne samouprave. On se tijekom razdoblja postupno širi, posebno nakon

2021. godine, što ukazuje na rastuću heterogenost među jedinicama lokalne samouprave. Dok se manji broj jedinica lokalne samouprave uzdiže prema višim vrijednostima ukupnih poreznih prihoda, veći broj ostaje koncentriran u donjim dijelovima distribucije.

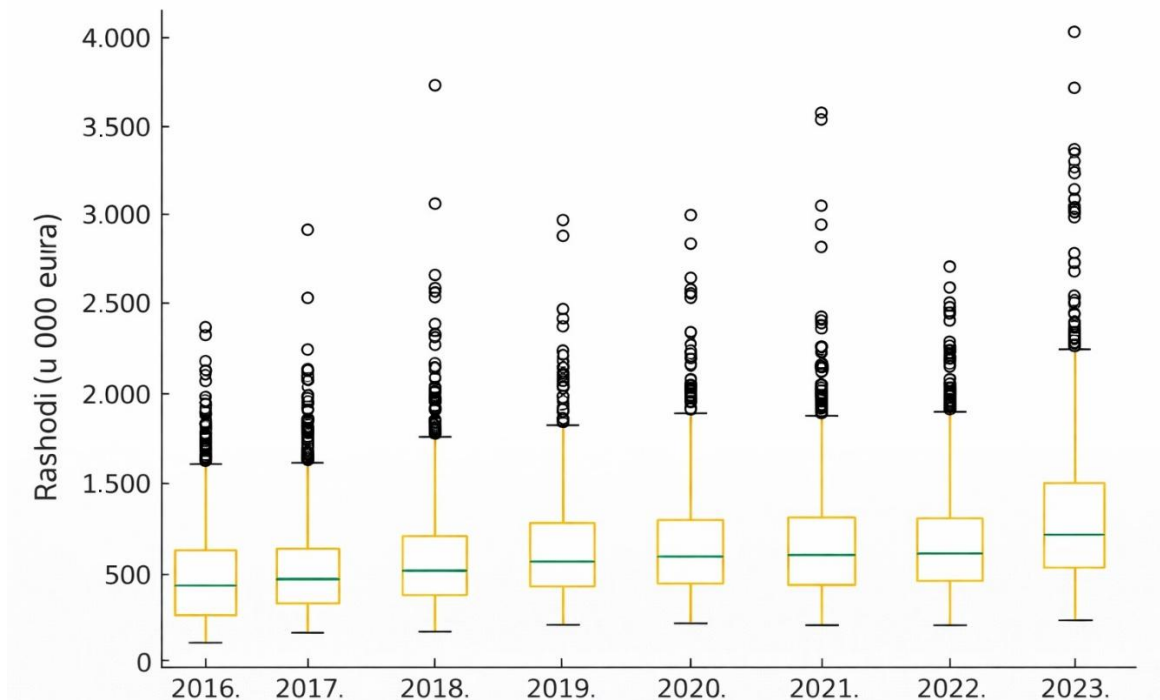
Dodatan uvid daju ekstremne vrijednosti (outlieri) koje predstavljaju jedinice lokalne samouprave s neuobičajeno visokim ili niskim prihodima. Na gornjoj strani distribucije njihova prisutnost posebno je izražena u 2018. i 2019. godini, kad pojedine jedinice dosežu razine od gotovo četiri milijuna eura, znatno iznad gornjih kvartila ostatka distribucije. Istodobno, u 2017. i 2021. bilježe se i outlieri na donjoj strani, s prihodima ispod milijun eura. Time se dodatno potvrđuje heterogenost među jedinicama lokalne samouprave: dok većina ostvaruje prihode u relativno uskom rasponu, manji se broj jedinica izdvaja neuobičajeno visokim i niskim vrijednostima.

Raspon između najnižih i najviših vrijednosti dodatno naglašava postojeće razlike među jedinicama lokalne samouprave. Na donjem kraju distribucije u pojedinim godinama bilježe se jedinice s prihodima ispod milijun eura, ali riječ je o manjini koja se izdvaja kao outlier u odnosu na ostatak. Na gornjem kraju distribucije raspon vrijednosti, uključujući izdvojene outlieri, doseže gotovo četiri milijuna eura, što potvrđuje postojanje malog broja fiskalno iznimno snažnih jedinica lokalne samouprave.

Sveukupno gledano, analiza potvrđuje trend rasta ukupnih poreznih prihoda u promatranom razdoblju, ali istodobno ukazuje na izražene fiskalne razlike među jedinicama lokalne samouprave. Dok većina jedinica bilježi umjeren i relativno stabilan rast prihoda, manji broj fiskalno snažnih jedinica ostvaruje neproporcionalno visoke iznose, čime se produbljuju postojeće fiskalne nejednakosti na lokalnoj razini.

3.2.3.2. Kretanje i distribucija ukupnih rashoda jedinica lokalne samouprave

Kako bi se sagledala rashodna strana lokalnih proračuna te usporedila s kretanjem prihoda, u nastavku se prikazuje distribucija ukupnih rashoda jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj.

Grafički prikaz 18. Distribucija ukupnih poreznih rashoda jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj od 2016. do 2023. godine

Izvor: Izrada autorice temeljem podataka [Ministarstva financija, Financijski izvještaji JLP\(R\)S](#)

Grafički prikaz 18 ilustrira raspodjelu ukupnih rashoda jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj od 2016. do 2023. godine. Takav oblik vizualizacije omogućuje prepoznavanje razina rashoda koje ostvaruje većina jedinica, kao i izdvajanje onih koje se nalaze na krajnjim granicama distribucije.

Središnje vrijednosti rashoda pokazuju postupno povećanje s manjim oscilacijama. Medijan se od približno 300 – 400 tisuća euira u 2016. godini do 2023. povećao na oko 900 tisuća euira. To upućuje na širenje proračunskih izdataka većine jedinica, uz rastuću varijabilnost među njima.

Širenje interkvartilnog raspona kroz promatrane godine upućuje na rastuće razlike u veličini rashoda. Dok dio jedinica raspolaže s relativno skromnim rashodima, druge sustavno ostvaruju višestruko veće vrijednosti.

Ekstremne vrijednosti iznad gornjih granica ukazuju na manji broj jedinica s neuobičajeno visokim rashodima. U nekim godinama ti rashodi prelaze i četiri milijuna euira, što sugerira da pojedine lokalne sredine prolaze intenzivne razvojne ili investicijske cikluse. Takvi slučajevi naglašavaju heterogenost sustava lokalnih proračuna u Hrvatskoj.

Sveukupno, tijekom promatranog razdoblja uočava se trend rasta rashoda na razini cijelog sustava jedinica lokalne samouprave, ali i istodobno produbljivanje međusobnih razlika. Dok većina jedinica bilježi umjeren i postupno rastući obrazac rashoda, manji se broj izdvaja po veličini i dinamici proračunskih izdataka. U nastavku slijedi prikaz funkcijske klasifikacije rashoda.

3.2.3.3. Funkcijska klasifikacija rashoda jedinica lokalne samouprave

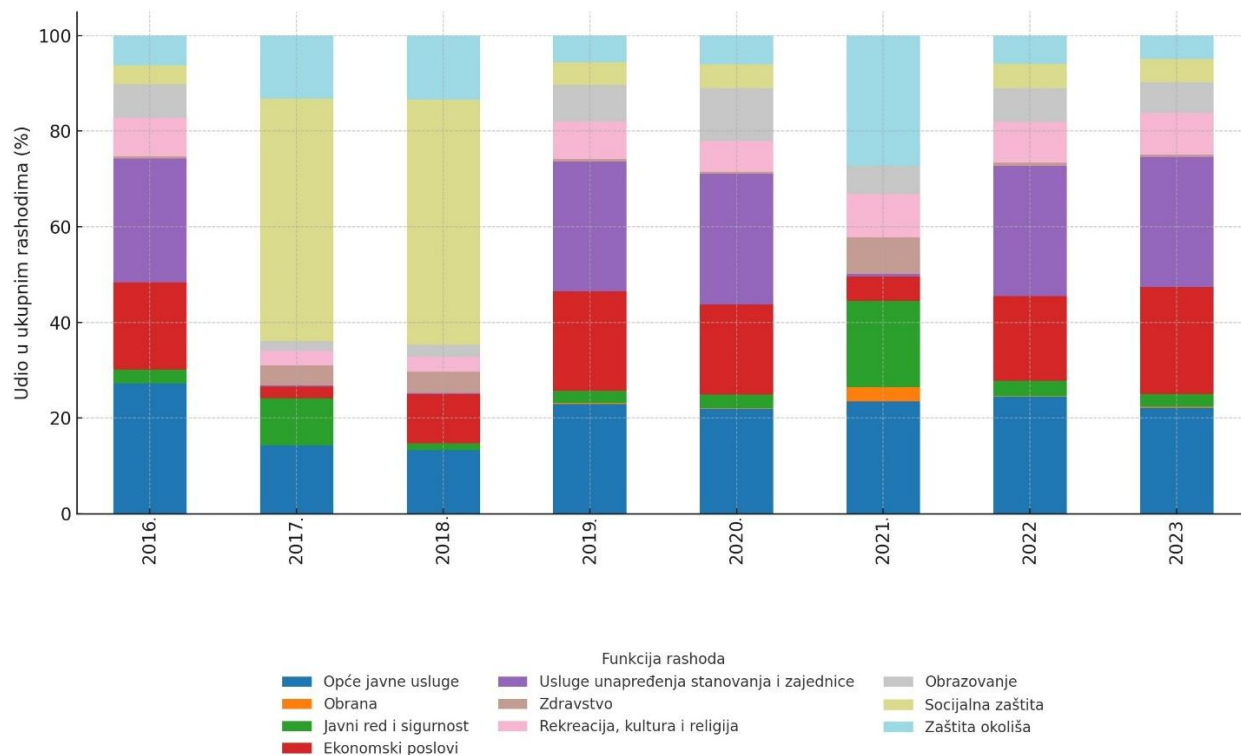
Analiza rashodne strane proračuna jedinica lokalne samouprave ne može se promatrati isključivo promatranjem ukupnih iznosa rashoda jer takav pristup ne pruža uvid u stvarne prioritete lokalne javne potrošnje niti u način na koji se javna sredstva raspodjeljuju među različitim funkcijama lokalne vlasti. U tom se kontekstu u literaturi javnih financija posebno naglašava važnost funkcijske klasifikacije rashoda, koja omogućuje analizu strukture javne potrošnje prema namjeni, odnosno prema vrstama javnih dobara i usluga koje se financiraju iz proračuna (Musgrave i Musgrave, 1989; Allen i Tommasi, 2001). Funkcijska je klasifikacija pritom ključni analitički alat za procjenu fiskalne održivosti jer omogućuje razlikovanje obveznih, diskrecijskih i razvojno orijentiranih rashoda te identifikaciju potencijalnih fiskalnih rigidnosti i izvora proračunskih pritisaka.

U međunarodnoj praksi funkcijska klasifikacija rashoda temelji se na standardu COFOG (Classification of the Functions of Government), koji je razvijen pod okriljem Ujedinjenih naroda i široko primijenjen u sustavima nacionalnih i subnacionalnih računa, uključujući i zemlje Europske unije (Eurostat, 2019). Primjena COFOG metodologije omogućuje usporedivost podataka kroz vrijeme i među različitim razinama vlasti, što je vrlo važno u analizi lokalnih proračuna obilježenih heterogenošću fiskalnih kapaciteta i institucionalnih nadležnosti. U Republici Hrvatskoj rashodi jedinica lokalne samouprave iskazuju se prema funkcijskoj klasifikaciji propisanoj Pravilnikom o proračunskim klasifikacijama, pri čemu su brojčane oznake i nazivi funkcijskih razreda preuzeti iz međunarodne klasifikacije funkcija države (COFOG), čime je omogućena strukturirana analiza lokalne javne potrošnje na temelju službenih podataka Ministarstva financija Republike Hrvatske (Pravilnik o proračunskim klasifikacijama, NN 4/2024, 122/2025).

U kontekstu fiskalne održivosti, struktura rashoda ima jednaku važnost kao i njihova ukupna razina. Dugoročna stabilnost lokalnih proračuna ovisi o sposobnosti jedinica lokalne samouprave da kontinuirano financiraju temeljne javne funkcije, uz istodobno očuvanje prostora za razvojne i investicijske izdatke te prilagodbu izvanrednim okolnostima. Stoga analiza funkcijske strukture

rashoda pruža nužan okvir za razumijevanje fiskalnih prioriteta lokalnih jedinica i njihove izloženosti proračunskim šokovima.

Na temelju navedenog, sljedeći grafički prikaz prikazuje strukturu rashoda jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj prema funkcijskoj klasifikaciji od 2016. do 2023. godine, izraženu kao udio pojedinih funkcija u ukupnim rashodima.

Grafički prikaz 19. Struktura rashoda jedinica lokalne samouprave prema funkcijskoj klasifikaciji u Republici Hrvatskoj od 2016. do 2023. godine

Izvor: Izrada autorice temeljem podataka [Ministarstva financija, Financijski izvještaji JLP\(R\)S](#)

Analiza prikazanog grafikona pokazuje da se lokalna javna potrošnja u promatranom razdoblju ne raspoređuje ravnomjerno među funkcijama, već je koncentrirana u nekoliko dominantnih kategorija. Najveći i relativno stabilan udio u ukupnim rashodima zauzimaju opće javne usluge te usluge unapređenja stanovanja i zajednice, (osim u 2017., 2018. i 2021. godini) što upućuje na trajnu usmjerenost lokalnih proračuna prema financiranju administrativnih funkcija i komunalne infrastrukture. Takva struktura odražava obveznu prirodu ovih rashoda te njihovu ključnu ulogu u svakodnevnom funkcioniranju lokalnih jedinica.

Značajan, ali varijabilan udio u strukturi rashoda ostvaruju i ekonomski poslovi te socijalna zaštita. Njihov relativni značaj mijenja se kroz godine, pri čemu su uočljive izražene oscilacije kod

socijalnih rashoda i rashoda za zaštitu okoliša. Takva dinamika upućuje na snažan utjecaj jednokratnih mjera, posebnih programa i investicijskih ciklusa, uključujući projekte financirane sredstvima Europske unije, koji u pojedinim godinama znatno mijenjaju strukturu lokalne potrošnje.

Preostale funkcije – obrazovanje, rekreacija, kultura i religija, javni red i sigurnost, zdravstvo i obrana – sudjeluju s manjim, ali društveno relevantnim udjelima u ukupnim rashodima jedinica lokalne samouprave. Njihova relativno ograničena zastupljenost dodatno potvrđuje ograničen fiskalni prostor odlučivanja većine lokalnih jedinica te strukturnu usmjerenost proračuna prema obveznim i infrastrukturnim rashodima.

Sveukupno, funkcijska klasifikacija rashoda pokazuje da fiskalna održivost jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj nije određena isključivo razinom ukupne potrošnje, već ponajprije njezinom strukturom i dinamikom pojedinih rashodnih kategorija. Utvrđena koncentracija rashoda u ograničenom broju funkcija, uz izražene oscilacije u pojedinim segmentima, upućuje na povećanu osjetljivost lokalnih proračuna na vanjske šokove i razvojne cikluse, što je važno polazište za analizu fiskalne održivosti lokalne razine u nastavku rada.

3.3. Fiskalna održivost jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj

Razmatranje institucionalnih i fiskalnih obilježja sustava lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj upućuje na to da fiskalna pozicija jedinica lokalne samouprave nije određena isključivo razinom ostvarenih prihoda i rashoda, već ponajprije strukturom nadležnosti, raspodjelom fiskalnih ovlasti te dizajnom međuvladinih fiskalnih odnosa. Izražena teritorijalna fragmentacija, ograničena fiskalna autonomija i visoka ovisnost o transferima iz središnjeg proračuna stvaraju institucionalni okvir u kojem su lokalni proračuni posebno osjetljivi na vanjske fiskalne i gospodarske poremećaje (Oates, 1999; Bratić, 2008; Bajo i sur., 2020).

Polazeći od teorijskog okvira fiskalne održivosti razrađenog u poglavlju 3.1 te prethodne analize institucionalnih obilježja sustava lokalne samouprave, u ovom se potpoglavlju fiskalna održivost jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj razmatra kao ključan strukturni izazov lokalnih javnih financija, pri čemu se osobita pozornost posvećuje odnosu fiskalne autonomije i fiskalne održivosti kao konceptualno povezanim, ali razlikovnim kategorijama (Schick, 2005; Oates, 1999; Bajo i sur., 2020).

U hrvatskom sustavu lokalnih javnih financija fiskalna autonomija jedinica lokalne samouprave vrlo je ograničena. Središnja država zadržava kontrolu nad ključnim elementima lokalnih poreza, pri čemu jedinice lokalne samouprave raspolažu vrlo uskim prostorom samostalnog poreznog odlučivanja, uz iznimku pojedinih lokalnih poreza i naknada (Bajo i sur., 2020). Takva institucionalna arhitektura rezultira čestim vertikalnim i horizontalnim fiskalnim neravnotežama te ograničava mogućnost lokalnih jedinica da prilagode prihodnu strukturu vlastitim razvojnim i rashodnim potrebama. Posljedično, održivo financiranje lokalnih javnih usluga u velikoj mjeri ovisi o transferima i mehanizmima fiskalnog izravnjanja (Bratić, 2008; Bajo i sur., 2020).

Sustav financiranja jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave u Republici Hrvatskoj temelji se na kombinaciji vlastitih poreznih prihoda, udjela u zajedničkim porezima, neporeznih prihoda te kapitalnih primitaka. Normativni okvir čine Zakon o financiranju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave (NN 127/2017, 138/2020, 151/2022, 114/2023), Zakon o lokalnim porezima (NN 115/2016, 101/2017, 114/2022, 114/2023, 152/2024), Zakon o porezu na dohodak (NN 115/2016, 106/2018, 121/2019, 32/2020, 138/2020, 151/2022, 114/2023, 152/2024) te Zakon o proračunu (NN 141/2021), pri čemu je porez na dohodak ključni izvor prihoda lokalnih proračuna. Takva struktura prihoda dodatno pojačava ovisnost lokalnih jedinica o odlukama središnje države pogotovo u kontekstu čestih poreznih reformi.

Važan iskorak u smjeru ublažavanja fiskalnih nejednakosti učinjen je reformom sustava fiskalnog izravnjanja 2018. godine, uvođenjem modela temeljenog na ublažavanju razlika u fiskalnim kapacitetima lokalnih jedinica. Sustav financiran iz udjela poreza na dohodak značajno je smanjio mjerene fiskalne nejednakosti među jedinicama lokalne samouprave (Bajo i sur., 2020). Dodatne promjene poreznog sustava provedene su i u razdoblju 2024.–2025., no iako su formalno pridonijele prilagodbi fiskalnog okvira, njihovi dugoročni učinci na fiskalnu održivost lokalnih jedinica još uvijek zahtijevaju sustavniju evaluaciju. Učinke tako postavljenog institucionalnog i fiskalnog okvira moguće je sagledati kroz empirijska istraživanja hrvatskog sustava lokalnih javnih financija.

Empirijska istraživanja hrvatskog sustava lokalnih javnih financija pružaju vrijedan uvid u stvarne dosege fiskalne održivosti. Rani radovi Bajo i Bronić (2007) pokazali su da tadašnji model fiskalnog izravnjanja nije uspio smanjiti fiskalne nejednakosti među jedinicama lokalne samouprave, dok su pojedini instrumenti čak produbljivali postojeće razlike. Dodatan problem bila je niska vjerodostojnost lokalnih proračuna i izražen jaz između planiranih i realiziranih stavki, što je upućivalo na slabosti u strateškom i srednjoročnom planiranju (Jurlina Alibegović i Slijepčević, 2010).

Analize lokalnih poreza pokazale su da znatan broj jedinica lokalne samouprave ne koristi u potpunosti raspoložive fiskalne kapacitete, primjerice kroz neprimjenu ili minimalnu primjenu prireza, pri čemu su fiskalni učinci snažno povezani s razinom razvijenosti i turističkom aktivnošću (Bronić, 2012). Institucionalne prepreke učinkovitom upravljanju dodatno su identificirane u obliku nemjerljivih ciljeva regionalnih razvojnih planova i njihove neusklađenosti s proračunskim dokumentima (Jurlina Alibegović i Slijepčević, 2012).

Iako je proces fiskalne decentralizacije započeo 2001. godine, rezultati niza istraživanja potvrđuju da on nije doveo do značajnog jačanja fiskalne autonomije u usporedbi s državama Europske unije. Jurlina Alibegović i suradnici (2013) ističu visoku ovisnost lokalnih jedinica o transferima i izražene fiskalne nejednakosti, dok kasnije analize (Jurlina Alibegović, 2018; Jurlina Alibegović i sur., 2019) potvrđuju da čak i veći gradovi imaju ograničenu sposobnost samostalnog financiranja javnih usluga. Razlike u fiskalnim kapacitetima dodatno su potvrđene analizama Rašić Bakarić i suradnici (2014), koje ukazuju na snažan utjecaj veličine jedinice, administrativnog statusa i političkih čimbenika na strukturu prihoda i razinu fiskalne autonomije.

Unatoč reformama sustava fiskalnog izravnjanja, učinci na ravnomjernije uvažavanje rashodnih potreba ostaju ograničeni (Primorac, 2015; Primorac i sur., 2022). U tom kontekstu, pojedini autori ističu alternativne mehanizme jačanja fiskalne održivosti, poput javno-privatnih partnerstava, zajedničkog zaduživanja i aktivacije javne imovine (Grubišić Šeba i sur., 2014). Istodobno, empirijski nalazi potvrđuju pozitivnu povezanost između fiskalne decentralizacije i gospodarskog rasta, čime se dodatno naglašava važnost jačanja fiskalne autonomije lokalnih jedinica (Matić, 2024).

U cjelini, fiskalna održivost jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj oblikovana je složenom interakcijom institucionalnih ograničenja, strukture prihoda, rashodnih obveza i regionalnih nejednakosti. Takav kontekst posebno je relevantan za analizu uloge turizma kao potencijalnog čimbenika jačanja, ali i opterećenja lokalnih proračuna, što se sustavno razmatra u nastavku poglavlja.

3.4. Utjecaj turizma na proračune jedinica lokalne samouprave

Nakon razmatranja općih teorijskih pretpostavki fiskalne održivosti jedinica lokalne samouprave, u nastavku se fokus analize sužava na turizam kao specifičan izvor fiskalnih prihoda i rashodnih pritisaka. Utjecaj turizma na proračune jedinica lokalne samouprave očituje se kroz više međusobno povezanih fiskalnih dimenzija koje zajedno oblikuju njihovu dugoročnu financijsku

poziciju. Turizam istodobno djeluje na prihodnu stranu lokalnih proračuna, kroz proširenje porezne osnovice i povećanje pojedinih vlastitih i zajedničkih prihoda, te na rashodnu stranu, generirajući dodatne potrebe za financiranjem javnih usluga, komunalne infrastrukture i administrativnih kapaciteta (Tyrrell i Johnston 2009; Voltes-Dorta et al. 2014; Karlsson et al. 2017). Odnos između tih dviju strana proračuna ima izravne implikacije za fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave, osobito u kontekstu sezonalnosti, prostorne koncentracije turizma i ograničene fiskalne autonomije.

Sukladno tome, u nastavku se razmatraju tri komplementarna aspekta djelovanja turizma na lokalne javne financije: njegov utjecaj na prihode proračuna jedinica lokalne samouprave, utjecaj na proračunske rashode te njihova implikacija za fiskalnu održivost lokalnih jedinica.

3.4.1. Utjecaj turizma na prihode proračuna jedinica lokalne samouprave

Turizam je važan izvor prihoda za jedinice lokalne samouprave, bilo putem izravnih poreznih mehanizama, bilo kroz specifične naknade povezane s turističkom potrošnjom. U mnogim zemljama, osobito razvijenima, turistički sektor značajno pridonosi proračunskim prihodima na lokalnoj i nacionalnoj razini. Iako se u općem smislu često naglašava fiskalni potencijal turizma, međunarodna empirijska literatura pruža detaljniji i metodološki diferenciran uvid u mehanizme i intenzitet tog utjecaja, koji se razlikuju među zemljama, regijama i razinama vlasti.

Na globalnoj razini, Gnanon (2020), analizirajući 156 zemalja u razdoblju 1995.–2015., utvrđuje da međunarodni turistički prihodi imaju pozitivan i statistički značajan učinak na javne prihode, osobito na porezne prihode nevezane uz prirodne resurse, pri čemu je taj učinak izraženiji u razvijenim nego u nerazvijenim zemljama. Autor pritom naglašava da institucionalni kapaciteti poreznih administracija u zemljama u razvoju u velikoj mjeri uvjetuju mogućnost potpunog fiskalnog iskorištavanja turističke aktivnosti. Slične nalaze potvrđuju Karimi i suradnici (2024) za Singapur te Konuk (2024) u analizi Meksika, Indonezije, Nigerije i Turske, pokazujući da turizam statistički značajno pridonosi rastu BDP-a i fiskalnih prihoda u različitim institucionalnim i razvojnim kontekstima. Zajednički nalaz ovih istraživanja jest da turizam djeluje kao stabilan izvor javnih prihoda na nacionalnoj razini, pri čemu je intenzitet fiskalnog učinka snažno uvjetovan institucionalnim kapacitetima poreznog sustava i razinom gospodarskog razvoja.

Međunarodne i regionalne analize dodatno ukazuju na prostornu i strukturnu heterogenost fiskalnih učinaka turizma. Mohan i Strobl (2023) pokazuju da u zemljama Istočnih Kariba porezni prihodi povezani s turizmom dosežu i do 27 % ukupnih javnih prihoda, uz visoku elastičnost, što

upućuje na snažnu fiskalnu ovisnost proračuna o turističkoj aktivnosti. Soukiazis i Proença (2007), analizirajući portugalske regije na razinama NUTS 2 i 3, zaključuju da turizam, iako promatran primarno kroz dohodovne učinke, djeluje kao strukturni pokretač jačanja lokalne porezne osnove te potencijalno pridonosi fiskalnim kapacitetima i regionalnoj konvergenciji. Rezultati dinamičke panel-analize na uzorku 291 kineskog grada također potvrđuju da turizam statistički značajno poboljšava socioekonomsku dobrobit i potiče regionalnu konvergenciju, pri čemu fiskalna potrošnja, urbanizacija i viši BDP po stanovniku dodatno pojačavaju te učinke (Zhu i sur., 2024). Ovi radovi ukazuju na to da fiskalni učinci turizma nisu prostorno neutralni, već ovise o regionalnoj koncentraciji turističke aktivnosti, razini urbanizacije i strukturi lokalnih ekonomija, što je ključno za analizu lokalnih proračuna.

Analize pojedinih zemalja dodatno razotkrivaju razlike u intenzitetu i strukturi fiskalnih učinaka turizma. Gómez-Calero i suradnici (2014) za Španjolsku pokazuju da su noćenja stranih gostiju jači prediktor fiskalnih koristi nego domaći turizam, dok Bronzini i suradnici (2022) u Italiji nalaze da su pozitivni učinci turizma izraženiji u ekonomski slabije razvijenim regijama, dok su u razvijenim i turistički zasićenim područjima znatno slabiji ili u potpunosti izostaju. U Danskoj, Zhang i suradnici (2007) utvrđuju da su apsolutni ekonomski učinci turizma veći u urbanim sredinama, dok je njegova relativna važnost izraženija u ruralnim područjima, što implicira različite obrasce fiskalnih učinaka među lokalnim jedinicama. Empirijski nalazi na razini lokalnih jedinica potvrđuju da fiskalne koristi turizma ovise o tipu turizma, stupnju zasićenosti destinacije i razini lokalnog razvoja, pri čemu pozitivni učinci nisu linearni i mogu slabjeti u turistički zasićenim područjima.

Empirijski dokazi iz pojedinih nacionalnih konteksta dodatno naglašavaju važnost institucionalnih i upravljačkih kapaciteta. Tomnyuk (2015), analizirajući Ukrajinu, ističe da rast javnih prihoda povezanih s turizmom ovisi više o poticanju turističke potražnje nego o dodatnom oporezivanju sektora, uz naglasak na infrastrukturna ulaganja i fiskalne poticaje usmjerene na legalizaciju turističkih subjekata. Slično tomu, Şit i suradnici (2020) u Turskoj potvrđuju postojanje dugoročne kointegracije između turističke potražnje i poreznih prihoda, osobito kroz porez na dodanu vrijednost, dohodak i dobit, ali i utjecajem na kreditnu aktivnost banaka, čime se dodatno jača fiskalna baza. Navedena istraživanja naglašavaju da fiskalne koristi od turizma na lokalnoj razini nisu automatske, već ovise o kvaliteti upravljanja, učinkovitosti naplate lokalnih poreza i naknada te institucionalnoj sposobnosti lokalnih vlasti da turističku potražnju pretvore u stabilne proračunske prihode.

Na lokalnoj razini, fiskalne koristi od turizma uvelike ovise o sposobnosti jedinica lokalne samouprave da turistički promet učinkovito kapitaliziraju putem poreza i naknada. Laut i

suradnici (2021) u Indoneziji zaključuju da sam broj turista nije nužno povezan s višim proračunskim prihodima, već da presudnu ulogu ima kvaliteta upravljanja lokalnim resursima i uslugama. Szydłowski (2020), analizirajući općine Pomorskog vojvodstva u Poljskoj, ističe važnost učinkovitih sustava naplate lokalnih naknada, dok Dziuba i Życzkowska (2024) ukazuju na to da spa naknade, iako u prosjeku čine vrlo mali udio u ukupnim prihodima proračuna lokalne samouprave, u turistički intenzivnim lječilišnim općinama mogu dosegnuti i do 6 do 9 % ukupnih prihoda, čime dobivaju značajan fiskalni značaj. Navedena istraživanja naglašavaju da fiskalne koristi od turizma na lokalnoj razini nisu automatske, već ovise o kvaliteti upravljanja, učinkovitosti naplate lokalnih poreza i naknada te institucionalnoj sposobnosti lokalnih vlasti da turističku potražnju pretvore u stabilne proračunske prihode.

Studije pojedinačnih primjera dodatno ilustriraju razmjere i ograničenja fiskalne koristi turizma. Borden i suradnici (1996) kvantificiraju učinke turizma na javne prihode regije Washoe u Nevadi, pokazujući da turizam, posebno turizam od igara na sreću, generira izrazito značajne fiskalne prihode za lokalnu razinu, pri čemu su u promatranoj godini turisti sudjelovali s približno 42 % ukupnih prihoda od poreza na promet, uz dodatne visoke prihode od boravišnih poreza te poreza i licencija na igre na sreću. Istodobno, autori naglašavaju da takve fiskalne koristi koegzistiraju s povećanim resursnim i infrastrukturnim opterećenjima, što upućuje na potrebu uravnoteženog fiskalnog planiranja kako bi se dodatni prihodi od turizma uskladili s rastućim rashodima lokalnih vlasti. Garidzirai i Pasara (2020), analizirajući južnoafričke provincije, upućuju na to da turizam kroz infrastrukturna ulaganja i međunarodnu turističku potražnju može djelovati kao stabilan pokretač regionalnog rasta, čime se posredno jačaju fiskalni kapaciteti jedinica lokalne i regionalne samouprave. Međutim, Bellini i suradnici (2007) upozoravaju da se fiskalne koristi kulturnog turizma u urbanim sredinama u punoj mjeri ostvaruju tek uz učinkovite mehanizme javnog prikupljanja i redistribucije turistički generiranih ekonomskih renti, dok Lanzara i Minerva (2018) dodatno naglašavaju postojanje izraženih redistributivnih učinaka koji mogu nepovoljno utjecati na stanovnike s nižim dohotkom. Bezmertniuk i suradnici (2022), analizirajući ukrajinsku Volyn regiju, zaključuju da, unatoč pozitivnim učincima turizma na zapošljavanje i ukupni socioekonomski razvoj, izravni fiskalni doprinos turizma lokalnim proračunima ostaje nizak i nedostatan za financiranje potrebne infrastrukture. Studije pojedinačnih slučajeva dodatno potvrđuju da, iako turizam može generirati značajne fiskalne prihode, ti učinci često koegzistiraju s rastućim infrastrukturnim i socijalnim troškovima, zbog čega je neto fiskalni doprinos turizma nužno promatrati u širem okviru fiskalne održivosti.

Generalno, prevladava pozitivan prihodovni učinak, ali on je heterogen i uvjetovan institucionalnim okvirom i instrumentima naplate. Ovi nalazi upućuju na to da turizam donosi

važne fiskalne koristi kroz prihode, dok istodobno povećava i rashodnu stranu proračuna, što se obrađuje u nastavku rada.

3.4.2. Utjecaj turizma na rashode proračuna jedinica lokalne samouprave

Turizam, iako često percipiran kao snažan ekonomski poticaj bez značajnijih javnih troškova, ima složene i višedimenzionalne učinke na rashodnu stranu proračuna jedinica lokalne samouprave. Povećana turistička aktivnost generira dodatne potrebe za javnim uslugama, komunalnom i prometnom infrastrukturom, sigurnošću i upravnim kapacitetima, pri čemu može doći i do promjene strukture javne potrošnje.

Među najranijim empirijskim istraživanjima, Wong (1996) analizira utjecaj turizma na lokalne javne rashode u 155 najvećih američkih gradova te pokazuje da turizam značajno povećava izdatke u više kategorija, uključujući kapitalna ulaganja, promet, sigurnost i administraciju. Autor zaključuje da turizam nije *besplatan alat* za lokalni razvoj, već može povećati porezno opterećenje lokalnog stanovništva kroz rast komunalnih i upravnih troškova. Slične nalaze donosi Costa (2003) na primjeru španjolskih općina, gdje se pokazuje da turizam izravno povećava rashode u funkcijama poput civilne zaštite, sigurnosti, urbanizma, kulture i sporta, dok nema statistički značajan učinak na socijalne rashode. Istodobno se ističu i neizravni pozitivni učinci turizma na lokalnu potrošnju putem povezanih sektora i multiplikativnih učinaka. Zajednički nalaz ovih ranih empirijskih istraživanja jest da turistička aktivnost sustavno povećava rashode lokalnih proračuna u više funkcionalnih kategorija, čime se dovodi u pitanje percepcija turizma kao fiskalno neutralnog ili troškovno zanemarivog razvojnog instrumenta.

U azijskom kontekstu, institucionalni i politički čimbenici dodatno oblikuju rashodnu dinamiku. Liu i suradnici (2024) pokazuju da politički pritisci na lokalne čelnike u Kini utječu na strukturnu alokaciju javnih sredstava, pri čemu se proračunska sredstva češće usmjeravaju prema infrastrukturnim projektima i razvojnim inicijativama koje posredno potiču turističku aktivnost. Na razini pojedinih gradova, Wu i Zhan (2017) u Huangshanu utvrđuju da su rashodi za javne usluge, obrazovanje, sigurnost i komunalne funkcije među najizraženijima u kontekstu turističkog razvoja, pri čemu naglašavaju potrebu za optimizacijom javne potrošnje i njezinom prilagodbom fazama turističke potražnje. Ta istraživanja upućuju na to da rashodni učinci turizma nisu isključivo rezultat volumena turističke potražnje, već su snažno posredovani institucionalnim i političkim čimbenicima koji oblikuju prioritete javne potrošnje.

Kompleksnost istodobnih prihodnih i rashodnih učinaka turizma dodatno razrađuju Tyrrell i Johnston (2009) analizirajući općine u SAD-u. Autori zaključuju da rast turizma povećava i proračunske prihode i rashode, pri čemu fiskalni učinci značajno variraju među urbanim, suburbanim i ruralnim jedinicama te, unatoč mogućem smanjenju fiskalnog opterećenja po stanovniku, ne neutraliziraju u potpunosti rast javnih troškova. Time se potvrđuje da turizam ne djeluje kao fiskalno neutralan razvojni instrument, već generira istodobne i često asimetrične fiskalne pritiske. Sličnu dinamiku potvrđuju Karlsson i suradnici (2017) na primjeru islandskih općina, gdje rast turističke potražnje dovodi do povećanja lokalnih prihoda, ali istodobno uzrokuje nesrazmjeran rast rashoda povezanih s komunalnim uslugama, održavanjem infrastrukture i temeljnim javnim funkcijama. Autori posebno naglašavaju da su marginalni fiskalni učinci dodatnih turista heterogeni i često nedostatni za pokriće dodatnih troškova, ponajprije u manjim općinama s ograničenim fiskalnim kapacitetima i slabijom mogućnošću apsorpcije sezonskih opterećenja. Nalazi iz srednjoeuropskog konteksta dodatno potvrđuju ovu dvoznačnu fiskalnu dinamiku. Derek i suradnici (2005), analizirajući poljske gradove srednje veličine, pokazuju da turistički gradovi u prosjeku ostvaruju više proračunske prihode, veći udio vlastitih prihoda i povoljniju fiskalnu poziciju u odnosu na neturističke gradove, ali istodobno bilježe promjene u strukturi rashoda, s relativno većim izdacima za komunalne usluge, održavanje javnog prostora, prometnu infrastrukturu i sigurnost. Time se potvrđuje da fiskalne koristi od turizma koegzistiraju s dodatnim rashodnim pritiscima, koji u određenim kontekstima mogu ograničiti neto fiskalne dobitke lokalnih jedinica. Uvođenje specifičnih fiskalnih instrumenata ne jamči nužno rješavanje navedenih neravnoteža. Bovsh i suradnici (2021), analizirajući ukrajinske lokalne jedinice, pokazuju da turističke pristojbe u turistički intenzivnim sredinama mogu imati znatan fiskalni značaj, ali da institucionalne slabosti i izražene teritorijalne nejednakosti često ograničavaju njihov puni potencijal u pokrivanju dodatnih rashoda izazvanih turističkim opterećenjima. Empirijska istraživanja na razini Hrvatske dodatno potvrđuju važnost učinkovitog upravljanja rashodima povezanim s turizmom. Primjerice, analiza učinkovitosti regionalne javne potrošnje pokazuje značajne razlike među županijama, neovisno o razini turističke razvijenosti (Hodžić i Jurlina Alibegović, 2019). U cjelini, literatura dosljedno potvrđuje da turizam istodobno povećava prihode i rashode lokalnih proračuna, ali da rast rashoda u mnogim kontekstima nije proporcionalno kompenziran prihodnom dinamikom, posebno u manjim i sezonski opterećenim jedinicama lokalne samouprave.

Zbog istodobnog djelovanja turizma na prihodnu i rashodnu stranu lokalnih proračuna, ključno analitičko pitanje postaje neto učinak turizma na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave, odnosno u kojoj mjeri dodatni prihodi mogu dugoročno kompenzirati rast rashodnih pritisaka povezanih s turizmom.

3.4.3. Turizam u kontekstu fiskalne održivosti proračuna jedinica lokalne samouprave

Širi pogled na fiskalnu održivost turističkih lokalnih jedinica donose brojna međunarodna istraživanja. Baldarelli i Santi (2003) utvrđuju da turistički intenzivne općine u talijanskoj provinciji Rimini ostvaruju bolje fiskalne performanse, iako sezonalnost i infrastrukturni zahtjevi mogu generirati fiskalne napetosti. Slično, Guía Julve i Ruiz Garcia (2004) u Kataloniji zaključuju da turizam povećava potrebu za javnim uslugama, dok postojeći porezni sustavi ne osiguravaju proporcionalne prihode, zbog čega predlažu nove modele financiranja turističkih općina. Ovi nalazi upućuju na to da, iako turizam može poboljšati kratkoročne fiskalne performanse lokalnih jedinica, bez prilagodbe fiskalnih instrumenata i modela financiranja dodatni rashodni pritisci mogu ograničiti njegov doprinos dugoročnoj fiskalnoj održivosti.

Jedna od najopsežnijih studija, Voltes-Dorta i suradnici (2014), analizom više od 3200 španjolskih općina potvrđuje da turizam istodobno povećava prihode i rashode lokalnih proračuna, pri čemu se neto fiskalni učinci razlikuju ovisno o veličini jedinice lokalne samouprave, s povoljnijim ishodima u srednje velikim općinama te izraženijim fiskalnim pritiscima u najmanjima i najvećima. Bernhart i suradnici (2015) u općinama Tirola nalaze pozitivnu povezanost turističke intenzivnosti s fiskalnom štednjom i slobodnim sredstvima, ali bez značajnog utjecaja na fiskalnu autonomiju ili zaduživanje. Opsežne komparativne analize potvrđuju da turizam ne djeluje jednoznačno na fiskalnu održivost, već generira heterogene neto učinke koji ovise o veličini jedinice lokalne samouprave, stupnju sezonalnosti i institucionalnim kapacitetima, pri čemu srednje velike jedinice najčešće ostvaruju povoljnije fiskalne ishode.

U ruralnom kontekstu, Deller i suradnici (1997) pokazuju da razvoj rekreacijskog stanovanja povećava i prihode i rashode lokalnih proračuna, pri čemu dodatni prihodi u prosjeku tek pokrivaju rast rashoda za javne usluge, bez stvaranja značajnijeg neto fiskalnog viška. Slično tome, Levine (2003) na primjeru Montréala upozorava da turistički potaknuta urbana obnova, unatoč kratkoročnim ekonomskim koristima, dugoročno ne osigurava pozitivne neto fiskalne učinke te može produbiti fiskalne neravnoteže lokalnih proračuna. U ruralnim i tranzicijskim kontekstima literatura dosljedno pokazuje da turistički potaknuti fiskalni prihodi u prosjeku ne generiraju stabilan neto fiskalni višak, već najčešće služe za pokrivanje rasta rashoda, čime fiskalna održivost ostaje strukturno ograničena.

U kontekstu tranzicijskih i posttranzicijskih zemalja, Wójtowicz (2019) pokazuje da većina gospodarskih i društvenih varijabli djeluje negativno na fiskalnu održivost lokalnih jedinica, pri čemu niska fiskalna autonomija, visoka ovisnost o transferima i velik udio nefinanciranih obveza čine gradove posebno ranjivima na vanjske šokove. Nadovezujući se na to, Wójtowicz i Hodžić

(2021) ističu da fiskalna konsolidacija često počiva na smanjenju rashoda na teret javnih usluga, zbog čega fiskalna održivost mora biti uravnotežena s gospodarskom i socijalnom učinkovitosti lokalnih jedinica.

Empirijski nalazi iz Češke i Ukrajine dodatno potvrđuju ove zaključke. Plzáková (2017) pokazuje da rast turističkih prihoda u češkim općinama ne prati sustavno rast ni učinkovito usmjeravanje javnih rashoda, dok Petrushenko i suradnici (2022) utvrđuju da, unatoč značaju turizma za lokalno gospodarstvo Odese, prihodi od turističkih naknada i proračunska izdvajanja za turizam ostaju vrlo ograničeni, čime se onemogućuje pokrivanje dodatnih rashoda i jačanje fiskalne održivosti.

Lysiak i suradnici (2020) dodatno naglašavaju da je fiskalna održivost lokalnih proračuna u Ukrajini snažno ograničena visokom ovisnošću o transferima, niskom fiskalnom autonomijom i slabom strukturom vlastitih prihoda.

U hrvatskom kontekstu, Rašić Bakarić i suradnici (2014) utvrđuju da se fiskalni kapaciteti jedinica lokalne samouprave značajno razlikuju s obzirom na njihovu veličinu i prostorni položaj, pri čemu razvijenije i gospodarski aktivnije jedinice ostvaruju višu zaposlenost, veće poduzetničke prihode po stanovniku i snažniju poreznu osnovicu. Na metodološka ograničenja domaćih istraživanja upozorava Vojnović (2014), ističući da nepostojanje standardiziranog i javno dostupnog praćenja fiskalnih pokazatelja povezanih s turizmom znatno otežava izravno mjerenje njegova doprinosa lokalnim proračunima. Komparativnu dimenziju fiskalne stabilnosti dodatno razrađuju Wójtowicz i Hodžić (2022), koji pokazuju da se fiskalna otpornost hrvatskih i poljskih gradova značajno razlikuje, pri čemu se operativni suficit, prihod po stanovniku i kapitalni izdaci izdvajaju kao ključni čimbenici stabilnosti u razdobljima krize. Hrvatski nalazi potvrđuju da, u uvjetima ograničene fiskalne autonomije i snažne ovisnosti o transferima, turizam sam po sebi ne osigurava fiskalnu održivost lokalnih proračuna, već njegov neto učinak ovisi o strukturi prihoda, rashodnoj disciplini i sposobnosti lokalnih jedinica da turističku aktivnost fiskalno internaliziraju.

Polazeći od navedenih nalaza te imajući u vidu izraženu heterogenost fiskalnih učinaka turizma i njihovu ovisnost o institucionalnim, prostornim i strukturnim obilježjima lokalnih jedinica, u nastavku se razmatraju determinante koje oblikuju intenzitet i smjer djelovanja turizma na proračune jedinica lokalne samouprave.

3.5. Determinante učinaka turizma na proračune jedinica lokalne samouprave

Empirijska literatura o fiskalnim učincima turizma na lokalnoj razini pokazuje da se intenzitet turističke aktivnosti i njezine prostorne i gospodarske implikacije najčešće kvantificiraju

kombinacijom pokazatelja turističke koncentracije te prostornih, demografskih i gospodarskih varijabli. Posebno se ističe primjena pokazatelja koncentracije turizma, poput Location Quotienta (LQ), u kombinaciji s varijablama koje odražavaju prostorne značajke, strukturu lokalnog gospodarstva i tržišta rada, kako bi se objasnile razlike u prihodima, rashodima i ukupnoj fiskalnoj poziciji jedinica lokalne samouprave (Wong, 1996; Voltes-Dorta i sur., 2014). Takav pristup omogućuje uvažavanje heterogenosti lokalnih jedinica i identifikaciju determinanti koje posreduju odnos između turističke aktivnosti i fiskalne održivosti lokalnih proračuna.

Na toj osnovi dosadašnja istraživanja potvrđuju da prostorne, gospodarske i društvene varijable poput koncentracije turističkih aktivnosti, građevinske aktivnosti, gustoće naseljenosti, strukture zaposlenosti i površinske raznolikosti oblikuju intenzitet i smjer fiskalnih učinaka turizma. Te će varijable ujedno poslužiti kao polazište za analizu fiskalne održivosti jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj.

Kao središnji indikator intenziteta turističke aktivnosti u analizama lokalnih proračuna najčešće se koristi Location Quotient (LQ), koji mjeri udio turizma u lokalnoj ekonomiji u odnosu na nacionalni prosjek. Wong (1996) koristi LQ temeljen na plaćama u turizmu kako bi procijenio njegov utjecaj na različite aspekte lokalne potrošnje u SAD-u, dok Voltes-Dorta i suradnici (2014) koriste LQ za klasifikaciju španjolskih općina prema intenzitetu turizma i analizu razlika u strukturi proračuna između turističkih i neturističkih sredina. Ovi pristupi, iako korisni, ostaju ograničeni jer se oslanjaju na agregatne ekonomske podatke i često zanemaruju višedimenzionalnu prirodu turizma. Važnost turističke razvijenosti za lokalne javne financije potvrđuju i hrvatska istraživanja: Bronić (2012) pokazuje da su fiskalni učinci lokalnih poreza povezani s razinom razvijenosti i turističke orijentacije jedinica, dok Hodžić i Paleka (2020) ističu da gradovi s pozitivnom fiskalnom sposobnošću raspolažu fiskalnim prostorom za ulaganja u digitalnu infrastrukturu i projekte pametnih gradova, pri čemu takvu sposobnost u hrvatskom kontekstu najčešće ostvaruju gospodarski snažniji, uglavnom turistički orijentirani gradovi.

Razvoj stambenog fonda, osobito kroz povećanje broja novoizgrađenih stanova i kuća povezanih s turističkom potražnjom, višestruko je potvrđen kao važna prostorna determinanta fiskalnih učinaka na razini jedinica lokalne samouprave. Rani radovi ukazuju na to da razvoj turizma kroz gradnju kuća za odmor može povećati porezno opterećenje stalnih stanovnika zbog rasta troškova infrastrukture i javnih usluga (Fritz, 1982), dok kasnija istraživanja dodatno naglašavaju dugoročne infrastrukturne i komunalne pritiske koje generira urbano širenje u turistički atraktivnim područjima (Hortas-Rico, 2014; Fernández-Aracil i Ortuño-Padilla, 2018). Strukturnu dimenziju takvih procesa razrađuje Mazón (2006), pokazujući na primjeru Costa Blanca da je tzv. rezidencijalni turizam u svojoj biti model nekretninske ekspanzije, koji može kratkoročno generirati fiskalne prihode, ali dugoročno proizvodi znatne rashodne pritiske i prostorne

neravnoteže u lokalnim proračunima. Fiskalnu ravnotežu dodatno mogu narušiti razlike u poreznim stopama između različitih tipova stambenih objekata (Goodman, 2005), kao i specifične lokacije nekretnina i prisutnost stranih vlasnika, koji se pokazuju ključnima za intenzitet poreznih opterećenja (Torres i Santos, 2006). Empirijski nalazi pritom nisu jednoznačni: dok pojedini autori nalaze da razvoj stambenih nekretnina povezanih s turizmom može generirati fiskalne koristi bez značajnog infrastrukturnog opterećenja (Anderson, 2006; Oliveira i sur., 2015), drugi upozoravaju da u manjim zajednicama takav razvoj često stvara neravnoteže i povećava rashode bez odgovarajuće fiskalne nadoknade (Deller i sur., 1997). Analiza iz Francuske dodatno sugerira da porezne promjene mogu potaknuti promjene u ponašanju vlasnika nekretnina, ali ne nužno i smanjenje broja objekata koji se koriste u turističke svrhe (Belgodere i Casamatta, 2023). U hrvatskom kontekstu, istraživanja potvrđuju pozitivnu povezanost između intenziteta turizma, dinamike kupovine urbanog zemljišta te stanova i kuća, pri čemu turistički intenzivne sredine bilježe snažniju građevinsku aktivnost i povećane infrastrukturne potrebe, ali i potencijal za rast fiskalnih prihoda kroz poreze na nekretnine i zemljište (Miletić i sur., 2017; Barbić, 2024). Građevinska aktivnost u tom se istraživanju promatra kao indikator urbanog i investicijskog pritiska koji istodobno generira prihodovne učinke (porezni prihodi, komunalni doprinosi) i rashodne učinke (infrastrukturna ulaganja) na lokalne proračune, uz dodatni rizik jačanja tzv. rentijerske ekonomije, u kojoj se stambeni prostor koristi za kratkoročni turistički najam, što povećava cijene nekretnina i smanjuje dostupnost stanovanja lokalnom stanovništvu.

Površina i gustoća naseljenosti jedinica lokalne samouprave važne su prostorne determinante fiskalne izloženosti i održivosti lokalnih proračuna u kontekstu turističke aktivnosti. U regijama s izraženom sezonalnošću korištenja prostora i višerezidencijalnosti, poput Tirola, lokalne zajednice snose nerazmjerno visoke infrastrukturne i komunalne troškove koji nisu razmjerni broju stalnih stanovnika (Borsdorf, 2013). Empirijski nalazi iz Australije i Ujedinjenog Kraljevstva potvrđuju da modeli financiranja temeljeni isključivo na stalnom stanovništvu zanemaruju prostornu dinamiku višerezidencijalnosti i sezonske fluktuacije korisnika javnih usluga (McKenzie i sur., 2008; Paris, 2013), što upućuje na potrebu prilagodbe fiskalnih modela stvarnim prostornim i demografskim obilježjima lokalnih jedinica (Back, 2019). Dodatno, empirijski dokazi pokazuju da veće teritorijalne jedinice, zbog opsežnije infrastrukture i većih rashodnih potreba, alociraju znatno više kapitalnih izdataka, čak i uz kontrolu ostalih fiskalnih varijabli poput poreznih prihoda i transfera središnje države (Saud i sur., 2020).

U hrvatskom kontekstu, istraživanja potvrđuju da teritorijalna veličina, gustoća naseljenosti i regionalna pripadnost značajno utječu na fiskalne kapacitete i učinkovitost lokalnih proračuna. Rašić Bakarić i suradnici (2013) utvrđuju da veće i prostorno raznolikije jedinice lokalne samouprave ostvaruju različite razine poreznih prihoda i upravne učinkovitosti, dok Primorac (2015) upozorava na to da se učinci fiskalnog izravnjanja često temelje na geografskim i povijesnim kriterijima, a ne na stvarnim fiskalnim potrebama, čime se dodatno naglašava važnost

prostorne dimenzije u analizi fiskalne održivosti. U skladu s tim, površina i gustoća naseljenosti jedinica lokalne samouprave u ovom se istraživanju koriste kao prostorne varijable koje odražavaju opseg infrastrukturnih potreba, intenzitet korištenja javnih usluga i povezane rashodne pritiske na lokalne proračune.

Osim prostornih obilježja, važan faktor koji oblikuje fiskalni kapacitet jedinica lokalne samouprave jest razina zaposlenosti. Brojna istraživanja potvrđuju da visoka nezaposlenost smanjuje poreznu osnovicu te posljedično utječe na smanjenje lokalnih prihoda, posebno iz kategorije poreza na dohodak. Mahdavi i Alanis (2012) u analizi 50 saveznih i lokalnih jedinica vlasti u SAD-u utvrđuju da razina javne potrošnje – prije svega u kategorijama plaća i subvencija – može imati ograničen, ali statistički značajan depresivni učinak na nezaposlenost, dok izdaci za kapitalne investicije i socijalno osiguranje ne donose isti učinak. Rezultati potvrđuju dvosmjernu vezu između fiskalne politike i tržišta rada – nezaposlenost ne utječe samo na prihode proračuna, već i na oblikovanje javnih rashoda. Gál i Tóth (2015), u analizi fiskalne autonomije slovačkih općina, ističu da povećanje nezaposlenosti ima statistički značajan negativan učinak na udio lokalnih poreza u tekućim i ukupnim prihodima, što upućuje na slabljenje fiskalnih kapaciteta lokalnih jedinica u uvjetima nepovoljnog tržišta rada. U kontekstu hrvatskih jedinica lokalne samouprave, gdje je značajan dio proračunskih prihoda vezan uz porez na dohodak, utjecaj nezaposlenosti posebno dolazi do izražaja jer smanjena zaposlenost neposredno umanjuje prihodnu stranu proračuna. U modelu istraživanja nezaposlenost se promatra kao indikator gospodarskih uvjeta koji utječe na prihodnu stranu proračuna kroz porez na dohodak te posredno na rashode kroz potrebe socijalne politike.

Identifikacija navedenih determinanti omogućuje sustavno povezivanje turističke aktivnosti s fiskalnim ishodima na lokalnoj razini te pruža osnovu za empirijsku provjeru njihove relativne važnosti u različitim institucionalnim i regionalnim kontekstima.

Polazeći od navedenih teorijskih i empirijskih spoznaja o fiskalnim učincima turizma i ostalim determinantama lokalnih proračuna, u sljedećem se poglavlju razrađuje metodološki okvir istraživanja, koji omogućuje empirijsku provjeru dinamičnih odnosa između turizma i fiskalne održivosti jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj.

4. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Na temelju prikazanih teorijskih spoznaja o fiskalnim učincima turizma i prostornim determinantama lokalnih proračuna, u nastavku se izlaže metodološki okvir istraživanja. Definiraju se izvori i obuhvat podataka, način konstrukcije varijabli te ekonometrijski pristupi primijenjeni za ispitivanje odnosa između turističke razvijenosti i fiskalne održivosti jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj. Iako su prethodna istraživanja identificirala relevantne determinante, izostaje sustavna empirijska provjera njihove međusobne povezanosti i regionalne heterogenosti učinaka. U nastavku se stoga najprije kritički sagledava dosadašnja literatura i precizira istraživačka praznina, nakon čega se obrazlaže izbor metodološkog dizajna.

4.1. Ocjena dosadašnjih istraživanja i istraživačka praznina

Dosadašnja međunarodna literatura uglavnom potvrđuje da turizam ima pozitivan učinak na javne prihode, ali da je intenzitet tog učinka snažno uvjetovan institucionalnim kapacitetima i strukturom lokalnih fiskalnih instrumenata. Na makrorazini, Gnanon (2020), Karimi i suradnici (2024) i Konuk (2024) pokazuju da međunarodni turistički prihodi pridonose rastu poreznih prihoda i BDP-a, uz izraženije učinke u razvijenim gospodarstvima. Regionalne i subnacionalne analize (Soukiazis i Proença, 2007; Mohan i Strobl, 2023; Zhu i sur., 2024) dodatno upućuju na prostornu heterogenost fiskalnih učinaka turizma, pri čemu se turistička aktivnost pokazuje kao važan, ali neravnomjerno raspodijeljen izvor jačanja porezne osnovice. Studije pojedinih zemalja i lokalnih primjera (Gómez-Calero i sur., 2014; Zhang i sur., 2007; Borden i sur., 1996) potvrđuju da vrsta turističke potražnje i lokalni institucionalni okvir presudno određuju fiskalni utjecaj turizma.

Literatura je konzistentna u nalazu da turizam generira dodatne rashodne pritiske na lokalne proračune, osobito kroz povećane potrebe za infrastrukturom, komunalnim uslugama, sigurnošću i upravnim kapacitetima. Rani radovi (Wong, 1996; Costa, 2003) jasno pokazuju da turizam povećava javne rashode u više funkcionalnih kategorija, čime se dovodi u pitanje percepcija turizma kao razvoja *bez troška*. Novija istraživanja (Wu i Zhan, 2017; Liu i sur., 2024) dodatno naglašavaju ulogu institucionalnih i političkih poticaja u oblikovanju rashodne strukture. Istodobno, komparativne analize (Tyrrell i Johnston, 2009; Karlsson i sur., 2017; Derek i sur., 2005) potvrđuju da rast prihoda često ne neutralizira rast rashoda, osobito u manjim i sezonski opterećenim jedinicama, što rezultira asimetričnim fiskalnim učincima.

Nadalje, dio literature upozorava da turizam ne jamči dugoročnu fiskalnu održivost lokalnih proračuna. Istraživanja pokazuju da rast turističke aktivnosti može produbiti fiskalne neravnoteže ako rashodi rastu brže od prihoda ili ako fiskalni instrumenti nisu prilagođeni turističkom opterećenju (Guía Julve i Ruiz Garcia, 2004; Voltes-Dorta i sur., 2014). U ruralnim i rezidencijalnim kontekstima (Deller i sur., 1997; Levine, 2003) dodatni prihodi često tek pokrivaju rast rashoda, bez stvaranja neto fiskalnog viška. Slično, istraživanja iz tranzicijskih zemalja (Plzáková, 2017; Petrushenko i sur., 2022; Bovsh i sur., 2021) pokazuju da institucionalne slabosti i neučinkovito usmjeravanje rashoda ograničavaju sposobnost turizma da pridonese fiskalnoj stabilnosti.

Manji, ali relevantan dio literature ukazuje na to da turizam može pridonositi fiskalnoj održivosti u sredinama s dovoljno razvijenim institucionalnim kapacitetima. Baldarelli i Santi (2003) te Bernhart i suradnici (2015) nalaze da turistički intenzivne općine mogu ostvarivati povoljnije fiskalne performanse i veću razinu fiskalne štednje, iako bez nužnog jačanja fiskalne autonomije. Ovi radovi sugeriraju da pozitivni fiskalni učinci turizma nisu automatski, već ovise o načinu integracije turizma u lokalne fiskalne i razvojne strategije.

Hrvatska literatura primarno se fokusira na institucionalna ograničenja fiskalne autonomije i strukturne nejednakosti među jedinicama lokalne samouprave. Radovi Baje i Bronić (2007), Jurlina Alibegović i suradnika (2010; 2013; 2018; 2019) te Primorca (2015) sustavno pokazuju da ograničena porezna autonomija i snažna ovisnost o transferima umanjuju kapacitet lokalnih proračuna za dugoročnu održivost. U tom okviru, Bronić (2012) i Rašić Bakarić i suradnici (2014) identificiraju povezanost fiskalnih kapaciteta s razinom razvijenosti i turističkom aktivnosti, ali bez izravnog modeliranja rashodnih učinaka turizma. Vojnović (2014) dodatno upozorava na metodološko ograničenje – nedostatak sustavnog praćenja fiskalnih pokazatelja povezanih s turizmom – dok Hodžić i Paleka (2020) te Wójtowicz i Hodžić (2022) ističu da samo fiskalno snažnije jedinice mogu provoditi razvojne i održive politike, što je posebno relevantno za turistički orijentirane sredine.

Unatoč opsežnoj međunarodnoj literaturi o fiskalnim aspektima turizma te relativno razvijenoj domaćoj literaturi o fiskalnoj autonomiji, fiskalnom izravanju i nejednakostima među jedinicama lokalne samouprave, u hrvatskom znanstvenom prostoru i dalje nedostaje empirijsko istraživanje koje u jedinstvenom analitičkom okviru integrira prihodnu i rashodnu stranu lokalnih proračuna te ukupnu fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave u kontekstu turističkog pritiska. Dosadašnja istraživanja u pravilu se fokusiraju na pojedinačne fiskalne ishode, poput strukture prihoda, stupnja fiskalne autonomije ili proračunskog suficita odnosno deficita, bez sustavnog razmatranja mehanizma putem kojeg turizam istodobno generira fiskalne koristi i rashodne pritiske te bez njihove zajedničke evaluacije u smislu dugoročne fiskalne održivosti.

Dodatno, u dostupnoj empirijskoj literaturi izostaje primjena Indeksa turističke razvijenosti kao integriranog, višedimenzionalnog pokazatelja turističkog pritiska na lokalne financije. Prema Opačić i suradnicima (2022) ITR obuhvaća deset indikatora koji zahvaćaju smještajne kapacitete, intenzitet turističkog prometa i zaposlenost u turizmu, čime omogućuje cjelovitije praćenje turističke razvijenosti i njezinih potencijalnih fiskalnih implikacija u odnosu na pojedinačne ili parcijalne mjere turističke aktivnosti. Nepostojanje takvog integriranog pristupa ograničava mogućnost kvantitativnog vrednovanja učinaka turizma na lokalne proračune na način koji je usporediv među jedinicama i kroz vrijeme.

Konačno, postojeća literatura u nedovoljnoj mjeri adresira prostornu i regionalnu heterogenost fiskalnih učinaka turizma te razlike u institucionalnim kapacitetima jedinica lokalne samouprave, iako brojni radovi upućuju na to da upravo te razlike mogu bitno uvjetovati smjer i intenzitet neto fiskalnih učinaka turističke aktivnosti. Većina dosadašnjih empirijskih analiza pritom se oslanja na standardne panel-regresijske pristupe i agregirane fiskalne pokazatelje, bez integracije višedimenzionalnih mjera turističke razvijenosti i bez istodobnog razmatranja prihodne, rashodne i održivostne dimenzije lokalnih proračuna.

Slijedom navedenog, postoji jasna potreba za istraživanjem koje će u jedinstvenom empirijskom okviru povezati turizam, mjereno integriranim pokazateljem poput ITR-a, s prihodnom i rashodnom stranom proračuna te s fiskalnom održivosti jedinica lokalne samouprave, uz uvažavanje njihove prostorne i regionalne raznolikosti. Ovaj rad nastoji popuniti navedenu istraživačku prazninu sustavnom kvantifikacijom odnosa između turizma i lokalnih javnih financija u Republici Hrvatskoj, čime se pridonosi dubljem razumijevanju fiskalnih implikacija turizma na lokalnoj razini.

Na temelju navedenih teorijskih i empirijskih uvida, u sljedećem se poglavlju definiraju istraživačke hipoteze i varijable korištene u empirijskom modelu.

4.2. Hipoteze i varijable

Kroz teorijsko utemeljenje, izbor relevantnih varijabli i povezivanje s postojećom literaturom, postavlja se analitički okvir za testiranje odnosa između turizma i prihoda, rashoda te fiskalne održivosti lokalnih proračuna. Budući da je Indeks turističke razvijenosti kompozitna mjera koja integrira niz kvantitativnih pokazatelja turističkog učinka na razini jedinica lokalne samouprave, vrijednosti ove varijable uzimaju se kao reprezentativne mjere intenziteta turističke aktivnosti.

Slijedom prethodno navedenih ciljeva istraživanja, u doktorskom radu odgovara se na sljedeća istraživačka pitanja:

1. Na koji način i kakvim mehanizmom djeluje turistička razvijenost na funkcioniranje jedinica lokalne samouprave u cilju pružanja javnih usluga?
2. Kako turistička razvijenost pojedinih regija utječe na prihode, rashode i fiskalnu održivost proračuna jedinica lokalne samouprave?
3. Kako i na koji način fiskalni učinci turizma djeluju na jedinice lokalne samouprave među analiziranim regijama?
4. Kako se model utjecaja turističke razvijenosti na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave može primijeniti u određivanju optimalnog udjela pojedinih kategorija prihoda i rashoda za najznačajnije funkcije?

Kako bi se na navedena istraživačka pitanja odgovorilo na sustavan i empirijski provjerljiv način, u nastavku se, polazeći od teorije lokalnih javnih financija i relevantnih empirijskih nalaza, formuliraju istraživačke hipoteze.

4.2.1. Istraživačke hipoteze

U teoriji lokalnih javnih financija turizam se promatra kao specifičan izvor proširenja lokalne fiskalne baze jer omogućuje generiranje javnih prihoda temeljenih na potrošnji nerezidentnog stanovništva. Za razliku od drugih oblika lokalnog gospodarskog rasta, turistička aktivnost stvara mogućnost djelomične eksternalizacije fiskalnog tereta na posjetitelje, čime se povećava prihodna strana proračuna bez proporcionalnog povećanja poreznog opterećenja stalnih stanovnika.

Empirijska literatura dosljedno potvrđuje postojanje pozitivne veze između turističke aktivnosti i javnih prihoda, pri čemu se naglašava da intenzitet tog odnosa ovisi o institucionalnom okviru i sposobnosti lokalnih jedinica da turističku potrošnju fiskalno kapitaliziraju (Gnangnon, 2020; Soukiazis i Proença, 2007). Na subnacionalnoj razini, brojna istraživanja pokazuju da turizam djeluje kao pokretač jačanja lokalne porezne osnovice kroz poreze na potrošnju, dohodak i imovinu, kao i kroz specifične lokalne naknade povezane s korištenjem prostora i javne infrastrukture (Mohan i Strobl, 2023; Şit i sur., 2020).

U kontekstu zemalja s ograničenom fiskalnom autonomijom lokalnih jedinica, poput Republike Hrvatske, očekivani fiskalni učinci turizma ostvaruju se prije svega širenjem porezne osnovice postojećih fiskalnih instrumenata, a ne samostalnim oblikovanjem poreznih stopa. Stoga se turistička razvijenost promatra kao važan, ali institucionalno uvjetovan čimbenik rasta lokalnih proračunskih prihoda, pri čemu su mogući značajni prostorni i regionalni dispariteti u intenzitetu

tog učinka (Bronzini i sur., 2022). Na temelju navedenih teorijskih postavki i dosadašnjih empirijskih nalaza, postavlja se sljedeća hipoteza:

H1. Turizam mjeren indeksom turističke razvijenosti statistički značajno i pozitivno utječe na prihode proračuna jedinica lokalne samouprave.

Međutim, fiskalni učinci turizma ne iscrpljuju se isključivo na prihodnoj strani proračuna, već se istodobno odražavaju i na razinu te strukturu javnih rashoda jedinica lokalne samouprave. U tom kontekstu, turistička aktivnost generira dodatne rashodne pritiske na jedinice lokalne samouprave kroz povećane potrebe za javnim uslugama, posebno u segmentima komunalne infrastrukture, prometa, sigurnosti, zaštite okoliša i administrativnih kapaciteta. Povećan broj posjetitelja i sezonske fluktuacije stanovništva zahtijevaju širenje i prilagodbu javnih usluga, posebno u segmentima komunalne infrastrukture, prometa, sigurnosti, zaštite okoliša i administrativnih kapaciteta. Time turizam mijenja razinu i strukturu lokalne javne potrošnje, često neovisno o fiskalnoj autonomiji lokalnih vlasti.

Empirijska istraživanja na lokalnoj i regionalnoj razini dosljedno potvrđuju da rast turističke aktivnosti dovodi do povećanja javnih rashoda u više funkcionalnih kategorija. Rani radovi pokazuju da turizam povećava izdatke za infrastrukturu, javnu sigurnost i administraciju, čime se dovodi u pitanje percepcija turizma kao razvojnog instrumenta bez javnih troškova (Wong, 1996; Costa, 2003). Novija istraživanja dodatno naglašavaju da rashodni učinci turizma ovise o institucionalnim i političkim čimbenicima te o fazi turističkog razvoja, pri čemu se proračunska sredstva često usmjeravaju prema projektima koji podupiru daljnji rast turističke potražnje (Wu i Zhan, 2017; Liu i sur., 2024).

Komparativne analize pokazuju da, iako turizam može povećati lokalne prihode, rast rashoda često nije proporcionalan te u određenim kontekstima može nadmašiti prihodnu dinamiku, osobito u manjim i sezonski opterećenim jedinicama lokalne samouprave (Tyrrell i Johnston, 2009; Karlsson i sur., 2017). Time se potvrđuje da turistička razvijenost sustavno djeluje kao generator dodatnih javnih troškova, neovisno o tome ostvaruju li se istodobno neto fiskalne koristi. Slijedom navedenih teorijskih uvida i empirijskih nalaza, u ovom se radu postavlja sljedeća hipoteza:

H2. Turizam mjeren indeksom turističke razvijenosti statistički značajno i pozitivno utječe na rashode proračuna jedinica lokalne samouprave.

Istodobno razmatranje prihodnih i rashodnih učinaka turizma upućuje na potrebu njihove integrirane analize u okviru šireg koncepta fiskalne održivosti lokalnih proračuna. Fiskalna

održivost lokalnih proračuna u teoriji javnih financija proizlazi iz dugoročne ravnoteže između prihodne i rashodne strane proračuna te sposobnosti jedinica lokalne samouprave da financiraju javne funkcije bez narušavanja fiskalne stabilnosti. U tom je kontekstu turizam dvoznačan fiskalni fenomen: s jedne strane može jačati lokalnu fiskalnu bazu, dok s druge strane generira dodatne i često strukturno rigidne rashode.

Empirijska literatura ukazuje na to da turistički intenzivne jedinice lokalne samouprave mogu ostvarivati povoljnije fiskalne ishode, ali takvi učinci nisu univerzalni niti automatski. Istraživanja pokazuju da turizam istodobno povećava prihode i rashode lokalnih proračuna, pri čemu se neto fiskalni učinak razlikuje ovisno o veličini jedinice, stupnju sezonalnosti i institucionalnim kapacitetima (Voltes-Dorta i sur., 2014; Bernhart i sur., 2015). U određenim kontekstima dodatni prihodi tek pokrivaju rast rashoda, bez stvaranja stabilnog fiskalnog viška (Deller i sur., 1997; Levine, 2003).

U tranzicijskim i fiskalno centraliziranim sustavima, ograničena fiskalna autonomija i visoka ovisnost o transferima dodatno uvjetuju odnos između turizma i fiskalne održivosti. Empirijski nalazi ukazuju na to da, unatoč značaju turizma za lokalno gospodarstvo, institucionalna ograničenja mogu spriječiti njegovo pretvaranje u dugoročno stabilan fiskalni izvor, osobito u uvjetima izraženih teritorijalnih i regionalnih nejednakosti (Plzáková, 2017; Wójtowicz i Hodžić, 2022).

S obzirom na navedeno, utjecaj turističke razvijenosti na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave očekivano je heterogen te ovisan o regionalnim i strukturnim obilježjima lokalnih proračuna. Upravo je ta heterogenost središnji analitički interes ovog rada. Na temelju navedenih teorijskih i empirijskih uvida, postavlja se sljedeća hipoteza:

H3. Postoji statistički značajan utjecaj turizma mjenog indeksom turističke razvijenosti na fiskalnu održivost u analiziranim regijama.

Polazeći od navedenih hipoteza i teorijskih mehanizama, u nastavku se detaljno obrazlaže odabir varijabli uključenih u empirijski model te njihovo teorijsko utemeljenje u kontekstu lokalnih javnih financija i regionalne ekonomije.

4.2.2. Definiranje varijabli modela

Empirijska analiza u ovom radu utemeljena je na teoriji lokalnih javnih financija i regionalne ekonomije, prema kojoj se fiskalni ishodi jedinica lokalne samouprave oblikuju kroz međudjelovanje gospodarske aktivnosti, prostornih obilježja i institucionalnog okvira (Oates, 1972; Musgrave i Musgrave, 1989). U tom pristupu lokalni proračuni odražavaju endogene razvojne procese na lokalnoj razini i strukturalna ograničenja povezana s raspodjelom fiskalnih ovlasti, razinom fiskalne autonomije te sposobnosti lokalnih jedinica da kapitaliziraju gospodarske aktivnosti koje se odvijaju na njihovu području.

Središnja nezavisna varijabla u modelu jest Indeks turističke razvijenosti, koji je kompozitna mjera intenziteta turističke aktivnosti na razini jedinica lokalne samouprave. Budući da ITR integrira pokazatelje turističke ponude, turističke potražnje i zaposlenosti u turizmu i ugostiteljstvu, njegova se vrijednost u ovom radu tumači kao agregirani pokazatelj fiskalno relevantne turističke izloženosti lokalne jedinice, a ne kao normativna mjera uspješnosti turizma (Opačić i sur., 2022). Time se izbjegava normativna interpretacija turizma kao isključivo fiskalno povoljne aktivnosti te se omogućuje empirijsko ispitivanje njegova stvarnog učinka na lokalne proračune. Takav pristup u skladu je s empirijskim istraživanjima koja turizam promatraju kao višedimenzionalni razvojni fenomen čiji fiskalni učinci ovise o lokalnom, regionalnom i institucionalnom kontekstu (Soukiazis i Proença, 2007; Voltés-Dorta i sur., 2014). Osim indeksa turističke razvijenosti kao središnje nezavisne varijable, ostale nezavisne varijable su gustoća naseljenosti, broj nezaposlenih, površina JLS-a, te broj završenih stanova. Svaka od njih opisana je u nastavku rada.

Gustoća naseljenosti (GUST) uključena je kao prostorni i demografski determinant fiskalnih ishoda jedinica lokalne samouprave. U teoriji javnih financija viša gustoća stanovništva može generirati ekonomije razmjera u pružanju javnih usluga, ali istodobno povećavati pritiske na infrastrukturu, javne rashode i okoliš, osobito u urbanim i turistički opterećenim sredinama (Brueckner, 1982; Oates, 2005). Empirijska literatura upućuje na to da učinak gustoće naseljenosti na lokalne proračune nije jednoznačan te ovisi o prostornim, funkcionalnim i razvojnim obilježjima jedinica lokalne samouprave, kao i o intenzitetu korištenja prostora (Tyrrell i Johnston, 2009; Karlsson i sur., 2017). Stoga se ova varijabla uključuje kao kontrolni čimbenik koji zahvaća potencijalne pozitivne i negativne fiskalne učinke koncentracije stanovništva i gospodarskih aktivnosti.

Broj nezaposlenih (NEZ) uključena je kao pokazatelj gospodarske slabosti i ograničenog fiskalnog kapaciteta lokalne jedinice. Viša nezaposlenost smanjuje poreznu osnovicu kroz niže dohotke i slabiju gospodarsku aktivnost te istodobno povećava rashodne potrebe povezane sa socijalnim

funkcijama i javnim uslugama, što je u teoriji lokalnih javnih financija jedan od ključnih izvora fiskalnog pritiska na lokalne proračune (Wójtowicz, 2019; Wójtowicz i Hodžić, 2022). Ujedno, razina nezaposlenosti odražava opću razinu gospodarske aktivnosti lokalne jedinice, što može posredno utjecati na fiskalne ishode i izvan socijalne komponente proračuna u kontekstu lokalnih tržišta rada i poduzetničke dinamike.

Površina jedinice lokalne samouprave (POV) koristi se kao prostorni pokazatelj koji reflektira troškove organizacije i pružanja javnih usluga. Veće teritorijalne jedinice suočene su s višim troškovima održavanja komunalne i prometne infrastrukture, osiguravanja dostupnosti javnih usluga te koordinacije upravljačkih funkcija u slabije naseljenim i prostorno disperziranim područjima (Deller i sur., 1997; Plzáková, 2017). Fiskalni učinak teritorijalne veličine nije jednoznačan, već ovisi o gustoći naseljenosti, infrastrukturnoj razvijenosti i funkcionalnoj strukturi prostora, zbog čega se ova varijabla uključuje kao strukturni kontrolni čimbenik u analizi fiskalnih ishoda i održivosti.

Broj završenih stanova (ZAV_STAN) uključen je kao pokazatelj građevinske aktivnosti i stambenog razvoja na lokalnoj razini. U literaturi se stambena izgradnja povezuje s kratkoročnim fiskalnim koristima kroz komunalne doprinose, poreze i proširenje porezne osnovice, ali i s dugoročnim rashodnim obvezama vezanim uz razvoj infrastrukture, javnih usluga i prostornog planiranja (Levine, 2003). U tom smislu, ova varijabla nije isključivo pokazatelj fiskalne ekspanzije, već i potencijalni izvor budućih proračunskih obveza, čiji se fiskalni učinci mogu razlikovati ovisno o strukturi potražnje, namjeni stanovanja i razvojnim obilježjima lokalne jedinice.

U istraživačkom modelu uključena je i zavisna varijabla s pomakom, čime se uvažava dinamička priroda lokalnih proračuna i postojanje proračunske inercije. Takva specifikacija odražava institucionalna i fiskalna ograničenja u prilagodbi prihoda i rashoda kroz vrijeme te je u skladu s teorijskim i empirijskim spoznajama o postupnoj prilagodbi lokalnih fiskalnih politika i ograničenoj fleksibilnosti proračunskih odluka (Arellano i Bond, 1991). Uključivanje zavisne varijable s pomakom omogućuje modeliranje dinamičkih fiskalnih prilagodbi, dok se problem potencijalne endogenosti koji proizlazi iz takve specifikacije razmatra i rješava primjenom odgovarajućih procjeniteljskih tehnika, što se detaljnije obrazlaže u nastavku metodološkog poglavlja.

Odabirom navedenih varijabli osigurava se teorijski utemeljen i metodološki konzistentan okvir za analizu fiskalnih učinaka turističke razvijenosti, uz istodobno uvažavanje prostorne, gospodarske i institucionalne heterogenosti jedinica lokalne samouprave. Takav okvir omogućuje

empirijsko ispitivanje odnosa između turizma i fiskalnih ishoda bez unaprijed zadanih pretpostavki o smjeru i intenzitetu pojedinih učinaka.

Radi preglednosti i jasnijeg uvida u strukturu empirijskog modela, u nastavku se daje tablični prikaz svih korištenih varijabli, njihovih oznaka i mjernih jedinica.

Tablica 2. Varijable modela

Varijabla	Indikator	Vrsta	Oznaka	Jedinica mjere
Ukupni prihodi proračuna po stanovniku	Ukupni prihodi/Broj stanovnika	<i>Zavisna</i>	<i>UK_PRIH</i>	€
Ukupni rashodi proračuna po stanovniku	Ukupni rashodi/Broj stanovnika	<i>Zavisna</i>	<i>UK_RASH</i>	€
Saldo proračuna po stanovniku	(Ukupni prihodi – Ukupni rashodi)/Broj stanovnika	<i>Zavisna</i>	<i>SALDO</i>	€
Turistička razvijenost	Indeks turističke razvijenosti	<i>Nezavisna</i>	<i>ITR</i>	z_p
Gustoća naseljenosti	Ukupan broj stanovnika po km ²	<i>Nezavisna</i>	<i>GUST</i>	br.stan/km ²
Nezaposlenost	Ukupan broj nezaposlenih	<i>Nezavisna</i>	<i>NEZ</i>	Σ
Površina JLS	Površina u km ²	<i>Nezavisna</i>	<i>POV</i>	km ²
Građevinska aktivnost	Broj završenih stanova	<i>Nezavisna</i>	<i>ZAV_STAN</i>	Σ

Izvor: izrada autorice

Budući da su u radu definirane tri istraživačke hipoteze, empirijska analiza provodi se kroz tri odvojena, ali strukturno usporediva modela. U okviru hipoteze H1 zavisna varijabla definirana je kao ukupni prihodi proračuna jedinica lokalne samouprave po stanovniku, dok su ostale prethodno opisane varijable uključene kao nezavisne varijable modela. Kod hipoteze H2 zavisna varijabla predstavljena je ukupnim rashodima proračuna po stanovniku, dok se u okviru hipoteze H3 zavisna varijabla odnosi na proračunski suficit odnosno deficit, definiran kao razlika ukupnih proračunskih prihoda i rashoda po stanovniku. To je ujedno indikator fiskalne održivosti.

Sve tri zavisne varijable izražene su u *per capita* obliku, čime se osigurava usporedivost fiskalnih pokazatelja među jedinicama lokalne samouprave različite veličine te se smanjuje utjecaj demografskih razlika na procijenjene odnose. Sva tri modela koriste isti skup nezavisnih varijabli, čime se omogućuje dosljedna usporedba utjecaja turističke razvijenosti i kontrolnih varijabli na različite dimenzije fiskalnog ponašanja lokalnih proračuna.

Panel-podaci korišteni u analizi u potpunosti su balansirani, pri čemu su sva opažanja dostupna za cijelo promatrano razdoblje, uz iznimku varijable Indeks turističke razvijenosti u 2016. godini.

Budući da vrijednosti ITR-a za navedenu godinu nisu bile izvorno dostupne, indeks za 2016. godinu konstruiran je primjenom metode retrospektivne interpolacije. Za svaku jedinicu lokalne samouprave izračunat je prosječni godišnji rast ITR-a od 2017. do 2023. godine, nakon čega je vrijednost indeksa iz 2017. godine korigirana za iznos tog prosječnog rasta kako bi se dobila procijenjena vrijednost ITR-a za 2016. godinu. Primijenjeni postupak omogućio je očuvanje kontinuiteta vremenske serije bez narušavanja strukture panel-podataka. Kao provjera robusnosti, procjene se ponavljaju i na uzorku bez 2016. godine, pri čemu se ključni nalazi ne mijenjaju.

U sljedećoj tablici prikazan je sažet pregled postavljenih hipoteza, pripadajućih varijabli te institucionalnih izvora podataka.

Tablica 3. Prikaz hipoteza, varijabli i izvora podataka u analizi utjecaja turizma na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave

Hipoteza		Zavisna varijabla	Izvor podataka	Nezavisne varijable	Izvor podataka
H1	Turizam mjeren indeksom turističke razvijenosti statistički značajno i pozitivno utječe na prihode proračuna jedinica lokalne samouprave.	Ukupni prihodi proračuna / broj stanovnika	<i>Ministarstvo financija, Državni zavod za statistiku</i>	Lag - Ukupni prihodi proračuna / broj stanovnika	<i>Ministarstvo financija, Državni zavod za statistiku</i>
				Indeks turističke razvijenosti	<i>Institut za turizam</i>
				Gustoća naseljenosti (broj stanovnika / površina JLS)	<i>Državni zavod za statistiku, Državna geodetska uprava</i>
				Broj nezaposlenih	<i>Hrvatski zavod za zapošljavanje</i>
				Površina JLS	<i>Državna geodetska uprava</i>
				Broj novoizgrađenih stanova	<i>Državni zavod za statistiku</i>
H2	Turizam mjeren indeksom turističke razvijenosti statistički značajno i pozitivno utječe na rashode proračuna jedinica lokalne samouprave.	Ukupni rashodi proračuna / broj stanovnika	<i>Ministarstvo financija, Državni zavod za statistiku</i>	Lag - Ukupni rashodi proračuna / broj stanovnika	<i>Ministarstvo financija, Državni zavod za statistiku</i>
				Indeks turističke razvijenosti	<i>Institut za turizam</i>
				Gustoća naseljenosti (broj stanovnika / površina JLS)	<i>Državni zavod za statistiku, Državna geodetska uprava</i>
				Broj nezaposlenih	<i>Hrvatski zavod za zapošljavanje</i>
				Površina JLS	<i>Državna geodetska uprava</i>
				Broj novoizgrađenih stanova	<i>Državni zavod za statistiku</i>
H3	Postoji statistički značajan utjecaj turizma mjerenog indeksom turističke razvijenosti na fiskalnu održivost u analiziranim regijama.	Razlika ukupnih prihoda i rashoda proračuna / broj stanovnika	<i>Ministarstvo financija, Državni zavod za statistiku</i>	Lag - Razlika ukupnih prihoda i rashoda proračuna / broj stanovnika	<i>Ministarstvo financija, Državni zavod za statistiku</i>
				Indeks turističke razvijenosti	<i>Institut za turizam</i>
				Gustoća naseljenosti (broj stanovnika / površina JLS)	<i>Državni zavod za statistiku, Državna geodetska uprava</i>
				Broj nezaposlenih	<i>Hrvatski zavod za zapošljavanje</i>
				Površina JLS	<i>Državna geodetska uprava</i>
				Broj novoizgrađenih stanova	<i>Državni zavod za statistiku</i>

Izvor: izrada autorice

Nakon definiranja hipoteza i odabira varijabli, u nastavku se detaljno prikazuju izvori podataka, struktura uzorka te ekonometrijski okvir istraživanja, s posebnim naglaskom na primjenu dinamičkih panel-modela i GMM procjenitelja.

4.3. Podaci, istraživački dizajn i metodološki okvir

U ovom potpoglavlju daje se detaljan prikaz korištenih izvora podataka, vremenskog obuhvata istraživanja i postupaka pripreme podataka, uključujući definiranje uzorka i njegovu prostorno-regionalnu strukturu. Nadalje, obrazlaže se istraživački dizajn i specifikacija empirijskog modela, uz poseban naglasak na dinamičku prirodu analiziranih odnosa i primjenu dinamičkih panel-procjenitelja temeljenih na generaliziranoj metodi momenata. Takav metodološki okvir omogućuje konzistentnu procjenu odnosa između turističke razvijenosti i fiskalnih ishoda jedinica lokalne samouprave, uz istodobno uvažavanje vremenske dinamike, endogenosti i regionalne heterogenosti.

4.3.1. Izvori podataka i vremenski obuhvat istraživanja

Empirijska analiza u ovom radu temelji se na kvantitativnom metodološkom pristupu i uporabi sekundarnih podataka. Sekundarni podaci obuhvaćaju postojeću znanstvenu i stručnu literaturu te službene statističke i administrativne baze podataka koje omogućuju sustavno i usporedivo praćenje fiskalnih i turističkih pokazatelja na razini jedinica lokalne samouprave. Kako je prikazano u tablici 3, podaci su prikupljeni iz službenih i javno dostupnih izvora, uključujući Ministarstvo financija Republike Hrvatske, Državni zavod za statistiku, Institut za turizam, Hrvatski zavod za zapošljavanje i Državnu geodetsku upravu, čime je osigurana visoka razina pouzdanosti i metodološke konzistentnosti korištenih pokazatelja.

Analiza panel-podataka obuhvaća razdoblje od 2016. do 2023. godine ($T = 8$) s godišnjom frekvencijom opažanja. Time je obuhvaćeno razdoblje koje uključuje godine relativno stabilnih makroekonomskih kretanja, kao i razdoblje obilježeno izvanrednim okolnostima povezanima s pandemijom bolesti COVID-19, što omogućuje analizu fiskalnih i turističkih dinamika u različitim institucionalnim i gospodarskim uvjetima. Specifičnosti pandemijskog razdoblja dodatno se razmatraju u empirijskoj analizi kroz robusnost rezultata. Analiza se provodi na godišnjoj razini, pri čemu su sve varijable definirane na razini jedinica lokalne samouprave, što omogućuje istodobno sagledavanje vremenske i prostorne dimenzije promatranih odnosa.

Korišteni panel-podataka je balansiran, pri čemu su za sve uključene jedinice lokalne samouprave dostupna opažanja za cjelokupno promatrano razdoblje. Takva struktura podataka smanjuje potencijalne probleme povezane s nedostatkom opažanja i promjenama sastava uzorka kroz vrijeme te omogućuje pouzdanu analizu dinamike fiskalnih pokazatelja i turističke razvijenosti na lokalnoj razini.

Statistička obrada podataka i empirijska analiza provedene su u statističkom paketu *Stata*, koji omogućuje učinkovitu organizaciju panel-podataka, fleksibilnu specifikaciju empirijskih modela te provedbu standardnih statističkih i ekonometrijskih postupaka korištenih u analizi panel-struktura podataka.

4.3.2. Uzorak istraživanja, prostorna klasifikacija i regionalna podjela

U svrhu analize regionalne heterogenosti fiskalnih učinaka turizma, jedinice lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj razvrstane su u tri regije. Regionalna klasifikacija temelji se na NUTS 2 podjeli Republike Hrvatske, uz metodološku prilagodbu u svrhu empirijskog modeliranja. Konkretno, kontinentalni dio Hrvatske razdvojen je na Panonsku i Središnju Hrvatsku kako bi se omogućilo preciznije obuhvaćanje heterogenosti turističke razvijenosti i fiskalnih učinaka.

Grad Zagreb, iako je zasebna administrativna jedinica unutar NUTS 2 klasifikacije, u ovom je istraživanju uključen u regiju Središnja Hrvatska radi osiguravanja metodološke konzistentnosti i usporedivosti rezultata. Izdvajanje Grada Zagreba kao zasebne analitičke cjeline dovelo bi do neravnoteže u strukturi promatranih skupina jer bi jedna regija bila predstavljena jednom jedinicom, dok bi ostale obuhvaćale veći broj jedinica lokalne samouprave. Takva neujednačenost mogla bi utjecati na interpretabilnost procijenjenih regionalnih razlika u okviru primijenjenog panel-modela.

Središnja Hrvatska obuhvaća sljedeće jedinice: Grad Zagreb (HR050), Zagrebačku županiju (HR065), Krapinsko-zagorsku županiju (HR064), Varaždinsku županiju (HR062), Međimursku županiju (HR061) i Koprivničko-križevačku županiju (HR063).

Panonska Hrvatska obuhvaća županije: Bjelovarsko-bilogorsku (HR021), Virovitičko-podravsku (HR022), Požeško-slavonsku (HR023), Brodsko-posavsku (HR024), Osječko-baranjsku (HR025), Vukovarsko-srijemsku (HR026), Karlovačku (HR027) i Sisačko-moslavačku (HR028).

Jadranska Hrvatska obuhvaća: Primorsko-goransku (HR031), Ličko-senjsku (HR032), Zadarsku (HR033), Šibensko-kninsku (HR034), Splitsko-dalmatinsku (HR035), Istarsku (HR036) i Dubrovačko-neretvansku županiju (HR037).

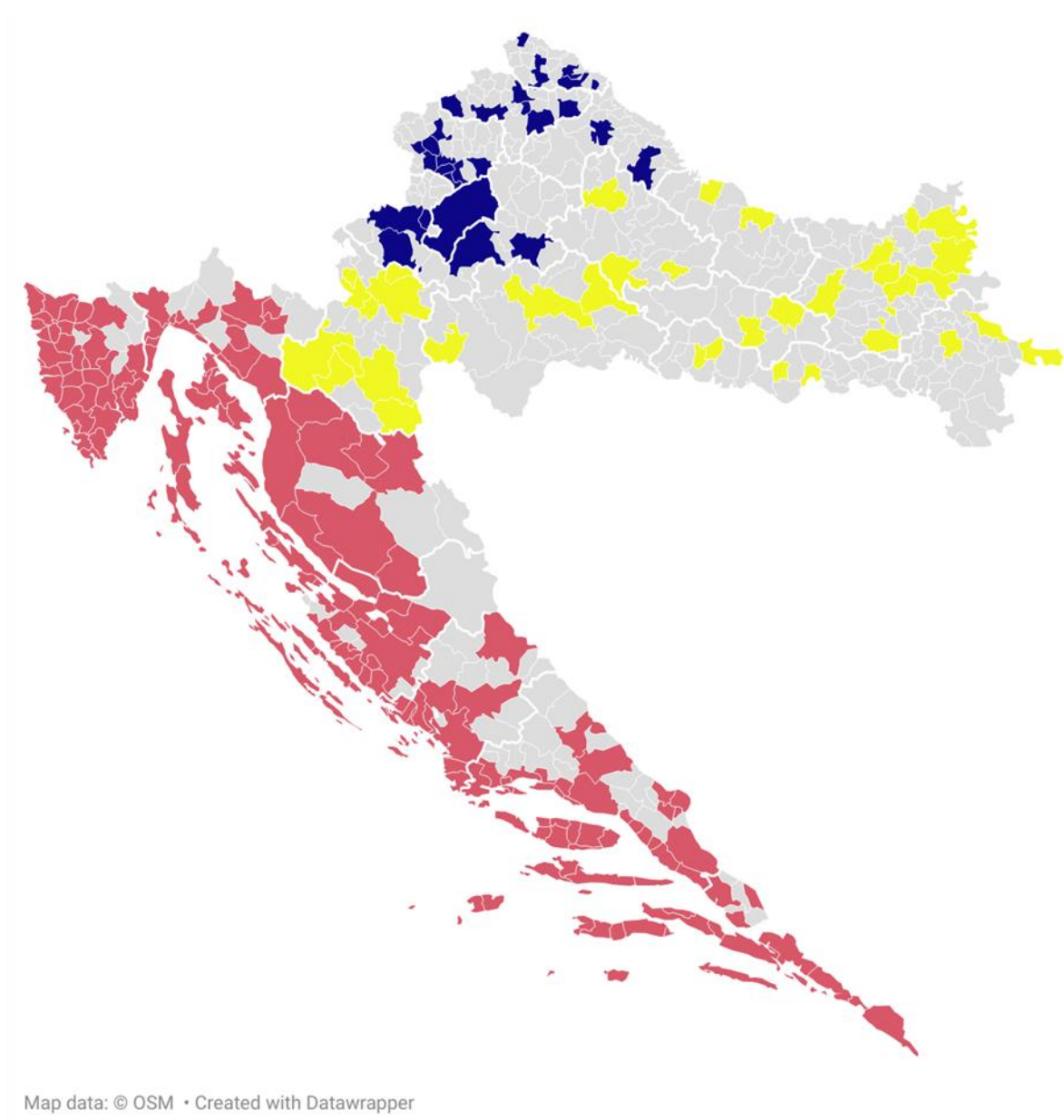
Indeks turističke razvijenosti kompozitni je pokazatelj turističkog razvoja jedinica lokalne samouprave, konstruiran radi usporedivog mjerenja intenziteta turističke aktivnosti na lokalnoj

razini. Prema Opačić i suradnicima (2022), ITR se temelji na deset kvantitativnih indikatora koji obuhvaćaju smještajne kapacitete, intenzitet turističkog prometa te zaposlenost u turizmu i ugostiteljstvu, čime se istodobno zahvaćaju dimenzije turističke ponude, potražnje i gospodarskog značaja turizma. Vrijednosti indeksa kreću se u rasponu od 0 do 30, pri čemu više vrijednosti označavaju višu razinu turističke razvijenosti.

U skladu s istraživačkim fokusom na fiskalne učinke turizma, populacija interesa u ovom radu definirana je kao skup jedinica lokalne samouprave u kojima je turistička aktivnost fiskalno relevantna gospodarska djelatnost. Analiza panel-podataka stoga obuhvaća one jedinice čija je vrijednost Indeksa turističke razvijenosti u 2023. godini iznosila najmanje 15, čime su uključene jedinice srednje i visoke razine turističke razvijenosti, dok su jedinice s niskim intenzitetom turističke aktivnosti isključene iz analize. Primjenom navedenog kriterija uzorak obuhvaća ukupno 234 jedinice lokalne samouprave, čime je osigurana veća homogenost uzorka u pogledu intenziteta turističkog pritiska i njegove fiskalne relevantnosti. Robusnost rezultata u odnosu na odabrani prag turističke razvijenosti razmotrena je primjenom alternativnih pragova ITR-a, pri čemu temeljni empirijski nalazi ostaju stabilni.

Na slici 2 prikazana je karta Republike Hrvatske na kojoj su različitim bojama označene jedinice lokalne samouprave obuhvaćene istraživanjem, razvrstane prema pripadnosti jednoj od triju funkcionalnih regija: Središnjoj, Panonskoj i Jadranskoj Hrvatskoj. U svrhu vizualne diferencijacije, JLS unutar Središnje Hrvatske prikazan je plavom bojom, unutar Panonske Hrvatske žutom, a unutar Jadranske Hrvatske crvenom bojom. Sivom bojom označene su one jedinice lokalne samouprave koje nisu uključene u istraživanje, prema ranije opisanom kriteriju. Takva kartografska podjela omogućuje prostorni uvid u zastupljenost i distribuciju analiziranog JLS-a u okviru analiziranih regija.

Slika 2. Prikaz teritorijalne rasprostranjenosti jedinica lokalne samouprave obuhvaćenih istraživanjem

Izvor: izrada autorice, Interaktivna karta dostupna na <https://datawrapper.dwcdn.net/2LBnm/2/>

U prilogu 2. dan je detaljan popis jedinica lokalne samouprave koje su obuhvaćene ovim istraživanjem, razvrstanih prema pripadnosti jednoj od triju funkcionalnih regija: Središnjoj, Panonskoj i Jadranskoj Hrvatskoj. Klasifikacija je provedena sukladno važećim teritorijalnim i

statističkim podjelama Republike Hrvatske, a s ciljem osiguravanja reprezentativnosti uzorka te usporedive analize fiskalne održivosti među regijama.

4.3.3. Specifikacija empirijskog modela

S obzirom na dinamičku prirodu modela, uključivanje zavisne varijable s pomakom te potencijalnu endogenost nezavisnih varijabli, procjena parametara standardnim panel-procjeniteljima nije primjerena. Stoga se u empirijskoj analizi primjenjuje generalizirana metoda momenata (engl. *Generalized Method of Moments*), koja omogućuje konzistentnu i efikasnu procjenu dinamičkih panel-modela u uvjetima kratke vremenske dimenzije i velikog broja jedinica promatranja. U skladu s navedenim metodološkim okvirom, empirijski modeli formulirani su kao dinamički panel-modeli, pri čemu sadašnja vrijednost zavisne varijable ovisi i o njezinim prethodnim vrijednostima, a njihova opća reprezentacija dana je u sljedećem obliku:

$$y_{it} = \mu + \gamma y_{i,t-1} + \beta_1 x_{it1} + \beta_2 x_{it2} + \dots + \beta_k x_{itk} + \alpha_i + \varepsilon_{it}; i = 1, \dots, N, t = 1, \dots, T \quad (1)$$

pri čemu je:

μ – konstantni član koji je jednak za sve jedinice promatranja

$\gamma, \beta_1, \beta_2, \beta_k$ – parametri koje treba procijeniti

y_{it} – zavisna varijabla za JLS i u razdoblju t

x_{itk} – vektor nezavisnih varijabli za JLS i u razdoblju t

α_i – neopaženi individualni efekt (individualna heterogenost) JLS i

ε_{it} – idiosinkratična pogreška relacije za JLS i u razdoblju t , za koju se pretpostavlja da ima očekivanje nula i konačnu varijancu.

Uključivanje zavisne varijable s pomakom u model dovodi do korelacije između regresora $y_{i,t-1}$ i pogreške relacije ε_{it} , zbog čega standardni panel-procjenitelji daju pristrane procjene.

Do istog zaključka može se doći ako se prikaže reprezentacija modela sa zavisnom varijablom s pomakom:

$$y_{it-1} = \mu + \gamma y_{i,t-2} + \beta_1 x_{it-1,1} + \beta_2 x_{it-1,2} + \dots + \beta_k x_{it-1,k} + \alpha_i + \varepsilon_{it-1}; i = 1, \dots, N, t = 1, \dots, T \quad (2)$$

Iz jednadžbe (2) proizlazi da je zavisna varijabla s pomakom $y_{i,t-1}$ funkcija neopaženog individualnog efekta α_i , zbog čega dolazi do korelacije između regresora $y_{i,t-1}$ i pogreške relacije ε_{it} . Posljedično, standardni panel-procjenitelji daju pristrane i nekonzistentne procjene.

Imajući u vidu problem korelacije između navedenih varijabli kao i problem korelacije grešaka relacije u jednadžbama (1) i (2), procjena modela standardnom metodom najmanjih kvadrata (OLS) vodila bi problemu pristranosti čak i u slučaju kad ne bi postajala korelacija između grešaka relacije ε_{it} . Jednako tome, ako bi se pri procjeni modela (1) koristio procjenitelj fiksnog efekta s transformacijom “unutar” jedinica promatranja (engl. *Within estimator*), došlo bi do gubitka konstantnog člana μ , ali bi $(y_{it-1} - \overline{y_{i,-1}})$ bio koreliran sa $(\varepsilon_{it} - \overline{\varepsilon_i})$ čak ako su ε_{it} međusobno nekorelirane slučajne varijable. Korelacija između varijabli $(y_{it-1} - \overline{y_{i,-1}})$ i $(\varepsilon_{it} - \overline{\varepsilon_i})$ prisutna je zbog korelacije varijable $y_{i,t-1}$ i $\overline{\varepsilon_i}$.

Budući da navedeni procjenitelji, koji se u pravilu koriste za procjenu statičkih panel-modela, nemaju zadovoljavajuće karakteristike, u procjeni dinamičkih panel-modela koriste se procjenitelji koji imaju bolja svojstva od navedenih. Najčešće korišteni procjenitelji u navedenim dinamičkim modelima su Arellanov i Bondov (AB) procjenitelj (1991.) i Blundellov i Bondov procjenitelj (1998) koji se koriste u panelima s velikim brojem jedinica promatranja, a relativno kratkom vremenskom serijom te Kivietov (1995.) korigirani LSDVc procjenitelj. S obzirom na to da je radom predviđeno testiranje modela kroz tri različita uzorka regija (Jadranska, Središnja i Panonska Hrvarska), navedeni procjenitelji koristili su se u uzorcima u ovisnosti o veličini uzorka i poznatim svojstvima procjenitelja za dane veličine uzorka.

Anderson i Hsiao (1981) predlažu korištenje prvih diferencija u svrhu uklanjanja individualnog (neopaženog) efekta α_i iz modela. Navedenim diferenciranjem uklanja se individualni (neopaženi) efekt α_i , ali i dalje je prisutan problem korelacije među varijablama $\Delta y_{i,t-1} = (y_{i,t-1} - y_{i,t-2})$ i $\Delta \varepsilon_{i,t} = (\varepsilon_{i,t} - \varepsilon_{i,t-1})$. Za $\Delta y_{i,t-2} = (y_{i,t-2} - y_{i,t-3})$ Anderson i Hsiao predložili su da se koriste kao instrumentalne varijable¹ za $\Delta y_{i,t-1} = (y_{i,t-1} - y_{i,t-2})$. U navedenom slučaju definirane varijable nisu korelirane s $\Delta \varepsilon_{i,t} = (\varepsilon_{i,t} - \varepsilon_{i,t-1})$, pod pretpostavkom da pogreške ε_{it} nisu serijski korelirane (tj. ne pokazuju autokorelaciju kroz vrijeme) Škrabić Perić, (2019). Ipak, Arellano (1989) dokazuje da su procjenitelji dobiveni metodom instrumentalnih varijabli konzistentni, ali ne nužno i efikasni jer za procjenu modela koriste diferencije $\Delta y_{i,t-2}$ umjesto varijabli s vremenskim pomakom $y_{i,t-2}$, čime navedeni procjenitelj ima veću varijancu, a samim tim i nižu efikasnost.

S tim u vezi, Arellano i Bond (1991) predlažu korištenje generalizirane metode momenata (engl. *Generalized Method of Moments*) koja je efikasnija od Andersonove i Hsiaoove metode. Nadogradnju na Arellanov i Bondov procjenitelj u prvim diferencijama predložili su Arellano i Bover (1995) te konačno Blundell i Bond (1998). Arellanov i Bondov procjenitelj u prvim

¹ U proceduri uklanjanja problema endogenosti koji se pojavljuje zbog korelacije između jedne *nezavisne* varijable i grešaka relacije koriste se instrumentalne varijable, gdje se za instrumentalnu varijablu odabire nova varijabla koja je korelirana s *nezavisnom* varijablom, a nije korelirana s greškama relacije.

diferencijama pokazao je dobra svojstva kod procjene podataka s velikim brojem jedinica promatranja (N) i malim vremenom (T), te se nužno primjenjuje kod dinamičkih modela s obzirom na nemogućnost efikasne procjene utjecaja nezavisnih varijabli koje su neovisne o vremenu. Pri procjeni modela u prvim diferencijama vrijednosti zavisne varijable iz prethodnih razdoblja koriste se kao instrumenti za vrijednost zavisne varijable u prvim diferencijama i u slučaju kad je autoregresijski koeficijent γ blizu jedan pokazalo se da vrijednosti zavisne varijable s vremenskim pomakom nisu dobri instrumenti za model u prvim diferencijama te se svojstva procjenitelja pogoršavaju, tj. raste pristranost procjenitelja i smanjuje se efikasnost.

Kako bi uklonili nedostatke Arellano-Bondova procjenitelja koji pokazuje veću pristranost u slučajevima kad je vremensko razdoblje (T) premaleno, Arellano i Bover (1995) nadogradili su AB procjenitelj uključivši u procjenitelj i jednadžbu u razinama. Uključivanjem jednadžbe u razinama u procjenitelj, omogućena je procjena utjecaja varijabli koje nisu ovisne o vremenu, a novi je procjenitelj pokazao veću efikasnost od AB procjenitelja kao i bolja svojstva kad su varijable u modelu visoko perzistentne. Dodatnu nadogradnju na Arellano i Boverov procjenitelj razvili su Blundell i Bond (1998) koji se često naziva sustav procjenitelja (engl. *System estimator*).

Blundell i Bond (1998.) ideju svojeg procjenitelja prvotno su prikazali na autoregresijskom modelu prvog reda bez nezavisnih varijabli. Autoregresijski model prvog reda dan je jednadžbom:

$$y_{it} = \gamma y_{i,t-1} + \alpha_i + v_{it}, i = 1, 2, \dots, N, t = 1, 2, \dots, T, \quad (3)$$

$$\varepsilon_{it} = \alpha_i + v_{it}$$

U ovoj didaktičkoj specifikaciji ε_{it} označava kompozitnu pogrešku sastavljenu od neopaženog individualnog efekta i idiosinkratične pogreške, u skladu s izvornom formulacijom Blundella i Bonda (1998) pri čemu je α_i neopaženi individualni efekt, dok je v_{it} idiosinkratična pogreška relacije sa sredinom nula i konačnom varijancom, uz pretpostavku odsutnosti serijske korelacije, u skladu s pretpostavkama Arellano–Bond procjenitelja. Pretpostavlja se da vrijedi:

$$E(v_{it}) = 0 \quad (4)$$

$$E(v_{it}v_{is}) = 0 \text{ za } t \neq s$$

Ne postavljaju se momentni uvjeti na neopaženi individualni efekt α_i , koji se u GMM-okviru eliminira transformacijom modela.

Dodatno se pretpostavlja da vrijedi uvjet:

$$E(y_{i1}v_{it}) = 0, i = 1, \dots, N, t = 2, \dots, T \quad (5)$$

Ako se jednadžba (3) diferencira, dobije se sljedeća jednadžba:

$$y_{it} - y_{i,t-1} = \gamma(y_{i,t-1} - y_{i,t-2}) + v_{it} - v_{i,t-1} \quad i = 1, 2, \dots, N, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (6)$$

Kod sustava procjenitelja istodobno se procjenjuje jednadžba u prvim diferencijama (6) i jednadžba u razinama (3). Kao i u slučaju AB procjenitelja, kod BB procjenitelja postavljaju se standardni uvjeti na momente s razlikom da je kod AB procjenitelja ε_{it} bio oznaka za specifičnu pogrešku, dok je ovdje kompozitna pogreška. Ipak, značenje kompozitne pogreške kod uvjeta na momente kod BB procjenitelja ima isto značenje kao kod AB procjenitelja jer prilikom diferenciranja kompozitne pogreške ostaje samo razlika u specifičnim pogreškama (što je bio uvjet i Arellanova i Bondova procjenitelja):

$$E(y_i^{t-2} \Delta \varepsilon_{it}) = 0, t = 3, \dots, T \quad (7)$$

pri čemu je:

$$y_i^{t-2} = (y_{i1}, y_{i2}, \dots, y_{i,t-2}).$$

U predmetnoj analizi, s obzirom na veličinu i svojstva uzoraka, korišten je BB procjenitelj (u dva koraka). Izbor procjenitelja ovisio je o dijagnostičkim testovima koji se provode kako bi se utvrdila valjanost i opravdanost korištenja određenog procjenitelja. Prvi test odnosi se na Hansenov test kojim se provjerava valjanost instrumenata koji se odabiru za procjenu modela. Hansenov test, poznat i kao Hansen-J test, koristi se u kontekstu procjene s GMM-om za ocjenu valjanosti instrumenata u modelu (Roodman, 2009). Nultom hipotezom Hansenova testa pretpostavlja se da su odabrani instrumenti nekorelirani s rezidualima.

U slučaju neodbacivanja nulte hipoteze, svi su uvjeti na momente zadovoljeni i svi navedeni instrumenti se prihvaćaju. Prilikom uvođenja dodatnih instrumenata procjenitelj postaje efikasniji, ali i sve više pristran. Dakle, treba odabrati optimalan broj instrumenata da se nulta hipoteza Hansenova testa ne odbaci, a da se istodobno znatno ne poveća pristranost procjenitelja Škrabić Perić, (2019.).

Ovdje treba napomenuti da ne postoji test kojim se može odrediti optimalan broj instrumenata jer se Hansenovim testom određuje jesu li odabrani instrumenti valjani ili ne, te on ne daje odgovor koliki je broj instrumenata optimalan i kako on utječe na pristranost procijenjenih parametara Šimundić, (2015). Ipak, Soto (2009) je na temelju rezultata Monte Carlo simulacija zaključio da se svojstva procjenitelja na malim uzorcima poboljšavaju ako se smanji broj instrumenata. Također, Labra i Torrecillas (2018) napominju kako bi se izbjegao problem preidentifikacije modela, veličina uzorka (N) trebala bi biti veća od broja korištenih instrumenata.

Stoga je kod korištenja bilo AB ili BB procjenitelja uvriježeno pravilo da broj instrumenata ne smije biti veći od broja jedinica promatranja (N), a kod izbora procjenitelja, uzima se onaj koji koristi veći broj instrumenata, a čiji je ukupni broj ujedno manji od N .

Osim Hansenova testa, primjenjuju se i dodatna dva dijagnostička testa o *autokorelaciji među prvim diferencijama rezidualnih odstupanja*, odnosno m_1 i m_2 . Nultom hipotezom m_1 testa pretpostavlja se nepostojanje autokorelacije prvog reda među prvim diferencijama reziduala, a nultom hipotezom m_2 testa pretpostavlja se nepostojanje autokorelacije drugog reda među prvim diferencijama reziduala. Postojanje autokorelacije prvog reda među prvim diferencijama reziduala očekuje se pa se stoga i zanemaruje, dok postojanje autokorelacije drugog ili višeg reda upućuje na probleme pri specifikaciji modela, odnosno pokazuje da neki od uvjeta na momente nisu zadovoljeni (Hunag, 2006., navedeno u Škrabić Perić, (2019.)), što znači da rezultati m_2 također mogu ukazati na valjanost odabranih instrumenata Šimundić, (2015).

5. REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

U ovom poglavlju prikazani su i interpretirani rezultati empirijske analize fiskalnih učinaka turizma na jedinice lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj. Analiza je provedena primjenom dinamičkih panel-modela procijenjenih Blundell–Bondovim procjeniteljem, čime se omogućuje istodobno uvažavanje vremenske postojanosti fiskalnih veličina i heterogenosti među jedinicama lokalne samouprave.

Empirijsko istraživanje strukturirano je tako da se fiskalni učinci turizma sagledavaju kroz tri međusobno povezane dimenzije: ukupne prihode proračuna po stanovniku, ukupne rashode po stanovniku te njihov neto učinak izražen kroz proračunski saldo. Poseban naglasak stavljen je na regionalnu diferencijaciju učinaka, pri čemu se rezultati procjenjuju zasebno za Panonsku, Jadransku i Središnju Hrvatsku, kako bi se obuhvatile razlike u razini turističke razvijenosti, strukturnim obilježjima i fiskalnim kapacitetima lokalnih jedinica.

Poglavlje započinje konceptualnim okvirom interpretacije rezultata i deskriptivnom analizom varijabli, nakon čega slijedi detaljna empirijska provjera postavljenih hipoteza o prihodnim, rashodnim i neto fiskalnim učincima turizma. Završni dio poglavlja donosi integriranu sintezu rezultata i sažetak ključnih nalaza koji su temelj za raspravu o implikacijama za fiskalnu politiku u sljedećem poglavlju.

Time se rezultati empirijske analize ne promatraju isključivo kao statistički ishodi, već kao analitička osnova za razumijevanje mehanizama fiskalnog djelovanja turizma i za oblikovanje zaključaka relevantnih za fiskalnu politiku jedinica lokalne samouprave.

5.1. Konceptualni okvir interpretacije rezultata

U ovom poglavlju empirijski se ispituje fiskalni učinak turizma mjeren indeksom turističke razvijenosti na fiskalne pokazatelje jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj. Interpretacija dobivenih koeficijenata temelji se na teorijskim mehanizmima razrađenima u prethodnim dijelovima rada, osobito u poglavljima koja se bave fiskalnim učincima turizma. U fiskalnim sustavima s ograničenom lokalnom fiskalnom autonomijom, poput hrvatskog, jedinice lokalne samouprave raspolažu ograničenim fiskalnim ovlastima te se oslanjaju na kombinaciju vlastitih prihoda i transfera iz viših razina vlasti, zbog čega fiskalni učinci gospodarske aktivnosti nisu nužno jednoznačni.

Turizam može imati dvostruku ulogu u lokalnim fiskalnim tokovima. S jedne strane, rast turizma može proširiti lokalnu poreznu bazu te povećati ukupne prihode proračuna jedinica lokalne samouprave, djelujući kao izvor fiskalnog kapaciteta. S druge strane, turizam generira i dodatne rashodne pritiske, posebno kroz sezonsku koncentraciju stanovništva i povećanu potražnju za javnim uslugama, infrastrukturom i komunalnim sustavima, što dovodi do rasta operativnih troškova lokalnih proračuna.

U tom kontekstu, fiskalna održivost u ovom radu promatra se kao razlika prihoda i rashoda, a ne isključivo kroz dinamiku jedne strane proračuna. Iako porast turističke razvijenosti može povećati fiskalni kapacitet, to ne znači nužno i poboljšanje fiskalne pozicije ako su ti učinci praćeni proporcionalnim ili većim rastom rashoda.

Teorijski okviri razrađeni u ranijim poglavljima upućuju na mogućnost heterogenih fiskalnih učinaka turizma. U regijama s nižom početnom razinom turističke razvijenosti, turizam može imati snažniji marginalni učinak na fiskalne prihode i pozitivno utjecati na fiskalnu održivost. Suprotno tome, u regijama s visokom razinom turističke razvijenosti dodatni porast turističke aktivnosti može imati smanjeni marginalni učinak na prihode, uz istodobno izraženije rashodne pritiske, što može ograničiti ili čak negativno utjecati na neto fiskalni saldo lokalnih jedinica.

U skladu s navedenim, interpretacija empirijskih rezultata u ovom poglavlju usmjerena je na analizu učinaka turizma na ukupne prihode, rashode i fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave, uz poseban naglasak na marginalne razlike među regijama s različitim početnim razinama turističke razvijenosti. Takav pristup omogućuje da se dobiveni rezultati sagledaju u širem kontekstu fiskalnih mehanizama i regionalno specifičnih obilježja hrvatskog lokalnog fiskalnog sustava.

S obzirom na inerciju fiskalnih veličina lokalnih proračuna, empirijska analiza provodi se u dinamičkom panel-okruženju, čime se omogućuje uvažavanje vremenske postojanosti fiskalnih pokazatelja.

5.2. Deskriptivna analiza i preliminarni odnosi među varijablama

U ovom potpoglavljju prikazuju se osnovne deskriptivne karakteristike varijabli uključenih u empirijsku analizu te preliminarni odnosi među njima. Cilj deskriptivne analize jest pružiti uvid u razine, raspon i varijabilnost fiskalnih pokazatelja, turističke razvijenosti i strukturnih obilježja jedinica lokalne samouprave, kao i u njihove međuregionalne razlike.

Deskriptivna statistika omogućuje identifikaciju temeljnih obrazaca u podacima te ističe razlike među Panonskom, Jadranskom i Središnjom Hrvatskom koje su relevantne za interpretaciju kasnijih empirijskih rezultata. Time se osigurava kontekst za razumijevanje procijenjenih koeficijenata dinamičkih panel-modela u pogledu regionalne heterogenosti fiskalnih učinaka turizma.

U nastavku se prikazuju korelacijske matrice varijabli po regijama, koje služe kao preliminarni alat za procjenu smjera i jačine povezanosti među varijablama te za provjeru potencijalnog rizika njihove međusobne povezanosti prije specifikacije empirijskih modela. Iako korelacijska analiza ne omogućuje zaključivanje o uzročno-posljedičnim odnosima, ona pruža deskriptivnu podlogu za daljnju ekonometrijsku analizu.

5.2.1. Deskriptivna statistika po regijama

Deskriptivna statistika odabranih numeričkih varijabli za jedinice lokalne samouprave u tri promatrane regije; Panonskoj, Jadranskoj i Središnjoj Hrvatskoj prikazana je u tablici 4. Analiza je provedena po regijama kako bi se istaknule osnovne razlike u razinama fiskalnih pokazatelja i turističke razvijenosti, koje su relevantne za daljnju empirijsku analizu.

Tablica 4. Deskriptivna statistika varijabli po regijama

Varijabla	Regija	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Minimum	Maksimum	Broj JLS	Broj opažanja
UK_PRIH	Panonska Hrvatska	642,57	310,074	225,524	3278,155	37	296
UK_PRIH	Jadranska Hrvatska	1052,777	502,77	188,276	3708,862	169	1352
UK_PRIH	Središnja Hrvatska	640,786	326,352	216,145	2223,025	28	224
UK_RASH	Panonska Hrvatska	635,546	282,644	215,761	2106,235	37	296
UK_RASH	Jadranska Hrvatska	1029,588	495,107	176,27	3719,459	169	1352
UK_RASH	Središnja Hrvatska	642,109	327,192	194,221	2268,569	28	224
SALDO	Panonska Hrvatska	-11,64	153,893	-458,432	1891,508	37	296
SALDO	Jadranska Hrvatska	-41,697	248,1	-1877,1	967,015	169	1352
SALDO	Središnja Hrvatska	-20,991	99,289	-503,001	282,5	28	224
ITR	Panonska Hrvatska	18,461	3,861	8,864	35,455	37	296
ITR	Jadranska Hrvatska	26,057	7,237	8,051	43,214	169	1352
ITR	Središnja Hrvatska	19,966	4,463	12,099	34,57	28	224
GUST	Panonska Hrvatska	117,013	176,987	8,016	1008,83	37	296
GUST	Jadranska Hrvatska	130,71	294,207	2,692	2728,189	169	1352
GUST	Središnja Hrvatska	209,558	241,48	42,774	1220,457	28	224
NEZ	Panonska Hrvatska	750,034	991,045	4	7299	37	296
NEZ	Jadranska Hrvatska	306,714	907,982	4	14282	169	1352
NEZ	Središnja Hrvatska	913,723	3491,33	20	30309	28	224
POV	Panonska Hrvatska	168,124	116,437	40,542	538,141	37	296
POV	Jadranska Hrvatska	100,598	125,046	6,75	967,449	169	1352
POV	Središnja Hrvatska	103,752	127,888	13,817	641,224	28	224
ZAV_STAN	Panonska Hrvatska	21,453	54,279	0	577	37	296
ZAV_STAN	Jadranska Hrvatska	38,41	84,056	0	1074	169	1352
ZAV_STAN	Središnja Hrvatska	118,46	482,485	0	3641	28	224

Izvor: izrada autorice na temelju analize podataka Državnog zavoda za statistiku, Ministarstva financija Republike Hrvatske, Hrvatskog zavoda za zapošljavanje i Instituta za turizam

Promatrajući ukupne prihode proračuna po stanovniku (UK_PRIH), vidljivo je da jedinice lokalne samouprave u Jadranskoj Hrvatskoj ostvaruju znatno više prosječne prihode po stanovniku u odnosu na preostale dvije regije. Prosječni UK_PRIH u Jadranskoj Hrvatskoj iznosi 1.052,78 eura po stanovniku, što je približno 400 eura više nego u Panonskoj (642,57) i Središnjoj Hrvatskoj (640,79). Sličan obrazac prisutan je i kod ukupnih rashoda po stanovniku (UK_RASH), pri čemu Jadranska Hrvatska također bilježi najviše prosječne rashode, dok su rashodi u Panonskoj i Središnjoj Hrvatskoj niži i međusobno usporedivi (635,55 eura odnosno 642,11 eura po stanovniku).

S obzirom na proračunski saldo po stanovniku (SALDO), u sve tri regije u prosjeku je zabilježen negativan saldo, odnosno proračunski deficit. Najizraženiji prosječni deficit prisutan je u Jadranskoj Hrvatskoj, iznosi gotovo 42 eura po stanovniku, dok je u Središnjoj Hrvatskoj prosječni deficit oko 21 euro po stanovniku, a u Panonskoj Hrvatskoj približno 12 eura po stanovniku. Ovi pokazatelji upućuju na to da više razine prihoda ne impliciraju nužno i povoljniju proračunsku poziciju jedinica lokalne samouprave, odnosno da turizam u fiskalnom smislu djeluje asimetrično: iako povećava prihode lokalnih proračuna, u turistički intenzivnim regijama istodobno generira još snažnije rashodne pritiske, što može dovesti do pogoršanja neto fiskalne pozicije.

Indeks turističke razvijenosti (ITR) očekivano je najviši u Jadranskoj Hrvatskoj, u prosjeku iznosi 26,06, dok je u Središnjoj Hrvatskoj prosječna vrijednost indeksa 19,97, a u Panonskoj Hrvatskoj 18,46. Time se potvrđuje izražena prostorna koncentracija turističke aktivnosti u obalnim područjima Republike Hrvatske.

Gustoća naseljenosti (GUST) najveća je u Središnjoj Hrvatskoj, s prosječnom vrijednosti od 209,56 stanovnika po km², dok Jadranska Hrvatska ima prosječnu gustoću od 130,71 stanovnika po km², a Panonska Hrvatska najnižu gustoću naseljenosti, od 117 stanovnika po km². Takav raspored u skladu je s koncentracijom stanovništva u urbanim središtima Središnje Hrvatske.

U pogledu nezaposlenosti (NEZ), najveći prosječni broj nezaposlenih zabilježen je u Središnjoj Hrvatskoj, dok Panonska Hrvatska bilježi nešto niže vrijednosti, a Jadranska Hrvatska najmanji prosječni broj nezaposlenih osoba. Ovi obrasci ukazuju na razlike u lokalnim tržištima rada i intenzitetu gospodarske aktivnosti među regijama.

Promatrajući površinu jedinica lokalne samouprave (POV), najveće prosječne površine prisutne su u Panonskoj Hrvatskoj, dok su jedinice lokalne samouprave u Jadranskoj i Središnjoj Hrvatskoj u prosjeku prostorno manje. Broj završenih stanova (ZAV_STAN) u prosjeku je najviši u Središnjoj Hrvatskoj, dok su u Panonskoj Hrvatskoj zabilježene najniže vrijednosti.

Deskriptivni pokazatelji jasno upućuju na postojanje značajnih regionalnih razlika u fiskalnim kapacitetima, turističkoj razvijenosti i strukturnim obilježjima jedinica lokalne samouprave, čime se dodatno opravdava regionalno diferencirani pristup u daljnjoj empirijskoj analizi.

U nastavku se prikazuju korelacijske matrice za svaku regiju zasebno, s ciljem preliminarne procjene povezanosti između varijabli uključenih u empirijski model.

5.2.2. Korelacijske matrice i implikacije za specifikaciju modela

Korelacijske matrice varijabli za Panonsku, Jadransku i Središnju Hrvatsku prikazane su u tablici 5. Korelacijski koeficijenti služe za preliminarni uvid u smjer i jačinu povezanosti između varijabli uključenih u empirijski model te za procjenu potencijalnog rizika međusobne povezanosti varijabli.

Tablica 5. Korelacijske matrice varijabli po regijama

Panel A: Panonska Hrvatska								
	UK_PRIH	UK_RASH	SALDO	ITR	GUST	NEZ	POV	ZAV_STAN
UK_PRIH	1.000							
UK_RASH	0.867*	1.000						
SALDO	0.369*	-0.131*	1.000					
ITR	0.143*	0.102	0.096	1.000				
GUST	-0.058	-0.061	-0.004	0.198*	1.000			
NEZ	-0.082	-0.073	-0.027	0.225*	0.665*	1.000		
POV	0.085	0.110	-0.019	0.327*	-0.230*	0.151*	1.000	
ZAV_STAN	0.060	0.062	0.000	0.211*	0.503*	0.547*	0.066	1.000
Panel B: Jadranska Hrvatska								
	UK_PRIH	UK_RASH	SALDO	ITR	GUST	NEZ	POV	ZAV_STAN
UK_PRIH	1.000							
UK_RASH	0.891*	1.000						
SALDO	-0.007	-0.399*	1.000					
ITR	0.379*	0.362*	-0.020	1.000				
GUST	-0.127*	-0.133*	0.044	0.077*	1.000			
NEZ	-0.165*	-0.162*	0.035	0.093*	0.737*	1.000		
POV	-0.107*	-0.087*	-0.018	-0.067*	-0.163*	0.061*	1.000	
ZAV_STAN	0.085*	0.061*	0.066*	0.247*	0.410*	0.429*	-0.021	1.000
Panel C: Središnja Hrvatska								
	UK_PRIH	UK_RASH	SALDO	ITR	GUST	NEZ	POV	ZAV_STAN
UK_PRIH	1.000							
UK_RASH	0.960*	1.000						
SALDO	0.022	-0.220*	1.000					
ITR	0.164*	0.136*	0.150*	1.000				
GUST	0.431*	0.424*	-0.010	0.347*	1.000			
NEZ	0.377*	0.388*	-0.041	0.437*	0.780*	1.000		
POV	0.462*	0.472*	-0.041	0.322*	0.604*	0.799*	1.000	
ZAV_STAN	0.456*	0.444*	0.033	0.414*	0.784*	0.823*	0.797*	1.000
*statistička značajnost na razini od 5%								

Izvor: izrada autorice na temelju analize podataka

U Panonskoj Hrvatskoj korelacijski koeficijenti uglavnom su niskih do umjerenih vrijednosti. Najizraženije i statistički značajne povezanosti uočavaju se između pojedinih varijabli prostorne i socioekonomske strukture, osobito između nezaposlenosti i gustoće naseljenosti te između nezaposlenosti i broja završenih stanova. Povezanosti fiskalnih pokazatelja s ostalim varijablama uglavnom su slabijeg intenziteta, što ne upućuje na problematičnu razinu međusobne povezanosti koja bi mogla u većoj mjeri otežati daljnju empirijsku analizu.

Sličan obrazac prisutan je i u Jadranskoj Hrvatskoj, gdje su najviši korelacijski koeficijenti ponovno zabilježeni između varijabli prostorne i socioekonomske strukture, ponajprije između nezaposlenosti i gustoće naseljenosti te između nezaposlenosti i broja završenih stanova. Iako su pojedine korelacije statistički značajne, njihove vrijednosti ostaju umjerenog intenziteta, bez indikacija izražene međusobne povezanosti koja bi mogla narušiti stabilnost procjena u empirijskom modelu.

U Središnjoj Hrvatskoj uočavaju se relativno viši i statistički značajni korelacijski koeficijenti između dijela varijabli, ponajprije između nezaposlenosti, gustoće naseljenosti, površine jedinica lokalne samouprave i broja završenih stanova. Iako su te povezanosti izraženije nego u ostalim regijama, one su u najvećoj mjeri ograničene na skup strukturnih varijabli te ne upućuju na problematičnu razinu međusobne povezanosti u odnosu na fiskalne pokazatelje.

U cjelini, korelacijska analiza ne ukazuje na problematično visoku razinu međusobne povezanosti varijabli relevantnih za empirijski model. Preliminarna korelacijska analiza služi kao deskriptivna podloga za specifikaciju modela, dok se konačni zaključci izvode na temelju rezultata dinamičkih panel-modela u nastavku poglavlja.

5.3. Utjecaj turizma na prihode jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj

U ovom potpoglavlju empirijski se ispituje utjecaj turizma na prihodnu stranu proračuna jedinica lokalne samouprave, s ciljem testiranja prve istraživačke hipoteze (H1). Analiza je usmjerena na procjenu uloge turizma kao izvora fiskalnog kapaciteta lokalnih proračuna, uz uvažavanje dinamičke prirode prihodnih fiskalnih veličina i regionalne heterogenosti učinaka.

Empirijska procjena provodi se primjenom dinamičkog panel-modela, pri čemu se vremenska postojanost prihoda po stanovniku uvažava uključivanjem zavisne varijable s vremenskim pomakom. Modeli su procijenjeni zasebno za Panonsku, Jadransku i Središnju Hrvatsku, što

omogućuje usporedbu intenziteta i smjera učinaka turističke razvijenosti u regijama s različitim početnim razinama turističke aktivnosti.

U nastavku se najprije prikazuje specifikacija modela i rezultati procjene, potom se interpretiraju procijenjeni učinci turističke razvijenosti na fiskalni kapacitet jedinica lokalne samouprave, dok se u završnom dijelu razmatra uloga ostalih nezavisnih varijabli uključenih u model.

5.3.1. Specifikacija modela i rezultati: prihodi proračuna po stanovniku

Prva hipoteza glasi:

H1. Turizam mjereno indeksom turističke razvijenosti statistički značajno i pozitivno utječe na prihode proračuna jedinica lokalne samouprave.

Cilj je hipoteze H1 ispitati kako turizam, mjereno indeksom turističke razvijenosti, utječe na ukupne prihode proračuna po stanovniku jedinica lokalne samouprave. Empirijska analiza provodi se u okviru dinamičkog panel-modela, pri čemu se uvažava vremenska postojanost fiskalnih veličina kroz uključivanje zavisne varijable s vremenskim pomakom.

Početni zapis jednadžbe dinamičkog panel-modela glasi:

$$UK_PRIH_{it} = \mu + \gamma UK_PRIH_{i,t-1} + \beta_1 ITR_{it} + \beta_2 GUST_{it} + \beta_3 NEZ_{it} + \beta_4 POV_{it} + \beta_5 ZAV_STAN_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

$$i_1 = 1, 2, 3 \dots 37; i_2 = 1, 2, 3, \dots, 169; i_3 = 1, 2, 3, \dots, 28; t = 2016, 2017, \dots 2022, 2023$$

Pri čemu je:

μ je konstantni član koji je jednak za sve jedinice promatranja

$\gamma, \beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$, parametri su koje treba procijeniti

UK_PRIH_{it} ukupni je prihod u eurima podijeljen s brojem stanovnika za JLS i u razdoblju t

ITR_{it} indeks je turističke razvijenosti za JLS i u razdoblju t

$GUST_{it}$ gustoća je naseljenosti po km^2 za JLS i u razdoblju t

NEZ_{it} je ukupan broj nezaposlenih za JLS i u razdoblju t

POV_{it} površina je općine/grada u km^2 za JLS i u razdoblju t

ZAV_STAN_{it} građevinska je aktivnost mjerena brojem završenih stanova za JLS i u razdoblju t

α_i neopaženi je individualni efekt (individualna heterogenost) JLS i

ε_{it} je idiosinkratična pogreška relacije za JLS i u razdoblju t

Modeli su procijenjeni Blundell–Bondovim procjeniteljem, za svaku od tri regije: Panonsku, Jadransku i Središnju Hrvatsku. Rezultati procjene prikazani su u tablici 6.

Tablica 6. Rezultati dinamičke panel-analize učinka turizma na ukupne prihode po stanovniku (Blundell–Bond procjenitelj, dvofazni postupak; modeli po regijama)

Varijabla	Panonska Hrvatska UK_PRIH	Jadranska Hrvatska UK_PRIH	Središnja Hrvatska UK_PRIH
<i>L.UK_PRIH</i>	0.902*** (20.84)	0.690*** (90.03)	1.406*** (22.41)
<i>ITR</i>	69.90*** (7.47)	10.02*** (21.49)	46.94*** (4.39)
<i>GUST</i>	-0.276* (-2.06)	-0.0949*** (-7.69)	1.219* (2.27)
<i>NEZ</i>	-0.0434*** (-4.60)	-0.0131*** (-4.53)	-0.0303*** (-4.34)
<i>POV</i>	-0.629* (-2.42)	-0.577*** (-17.07)	-1.752 (-1.41)
<i>ZAV_STAN</i>	-0.233* (-2.28)	0.0775*** (7.93)	-0.188*** (-6.46)
<i>_cons</i>	-931.5*** (-5.98)	199.3*** (15.86)	-1117.4*** (-6.93)
<i>Broj opažanja</i>	259	1183	196
<i>Broj jedinica lokalne samouprave</i>	37	169	28
<i>Broj instrumenata</i>	30	142	24
<i>Hansenov test (p-vrijednost)</i>	0.419	0.102	0.275
<i>AR(1) (p-vrijednost)</i>	0.006	0.006	0.052
<i>AR(2) (p-vrijednost)</i>	0.158	0.352	0.168
U zagradama su prikazane vrijednosti testne statistike (z). * p < 0.1, ** p < 0.05, *** p < 0.01 (statistička značajnost).			

Izvor: izrada autorice na temelju analize podataka

Validnost procjena ocijenjena je standardnim dijagnostičkim testovima. Hansenov test pokazuje zadovoljavajuće p-vrijednosti u sva tri modela, što upućuje na valjanost instrumenata. AR(1) test pokazuje očekivanu prisutnost autokorelacije prvog reda (statistički značajno u Panonskoj i Jadranskoj, te granično u Središnjoj Hrvatskoj), dok AR(2) ne upućuje na autokorelaciju drugog reda, čime se ne odbacuje nulta hipoteza i model se može smatrati adekvatno specificiranim. Ujedno, broj instrumenata u svim modelima manji je od broja jedinica promatranja, čime se smanjuje rizik preinstrumentacije.

5.3.2. Interpretacija: turizam i fiskalni kapacitet

Rezultati procjene potvrđuju da indeks turističke razvijenosti ima pozitivan i statistički značajan učinak na ukupne prihode proračuna po stanovniku u sve tri promatrane regije. Koeficijenti uz ITR interpretiraju se kao promjena prihoda po stanovniku (u eurima) pri porastu indeksa

turističke razvijenosti za jednu jedinicu, uz ostale varijable nepromijenjene. Time se potvrđuje da turizam, mjeren razinom turističke razvijenosti, u prosjeku djeluje kao važan izvor fiskalnog kapaciteta jedinica lokalne samouprave, proširujući njihovu prihodnu osnovicu putem izravnih i neizravnih fiskalnih mehanizama povezanih s turističkom aktivnosti.

Istodobno, dobiveni rezultati upućuju na izraženu regionalnu heterogenost u intenzitetu tog učinka. Najveći procijenjeni učinak ITR-a na prihode po stanovniku zabilježen je u Panonskoj Hrvatskoj, zatim u Središnjoj Hrvatskoj, dok je najmanji učinak prisutan u Jadranskoj Hrvatskoj. Takav obrazac moguće upućuje na smanjene marginalne učinke dodatnog rasta turističke razvijenosti u regijama koje već imaju visoku početnu razinu turističke aktivnosti.

Takav nalaz u skladu je s međunarodnom empirijskom literaturom koja potvrđuje da turistički prihodi imaju pozitivan i statistički značajan učinak na javne i porezne prihode, ali i da intenzitet tog učinka ovisi o razini razvoja i institucionalnim kapacitetima promatranih jedinica. Analize na globalnoj i nacionalnoj razini pokazuju da je fiskalni učinak turizma izraženiji u kontekstima s nižom početnom razinom razvoja, dok u razvijenijim sredinama dodatni rast turističke aktivnosti donosi relativno skromnije fiskalne dobitke (Gnangnon, 2020; Karimi i sur., 2024; Konuk, 2024).

Regionalna diferencijacija učinaka turističke razvijenosti na prihode lokalnih proračuna dodatno je potvrđena u višerazinskim i regionalnim analizama, koje ukazuju na snažnu prostornu i strukturnu uvjetovanost fiskalnih učinaka turizma. Istraživanja provedena na regionalnoj i lokalnoj razini pokazuju da turizam može djelovati kao pokretač jačanja fiskalne osnove, ali da se ti učinci razlikuju ovisno o razini urbanizacije, fiskalnoj strukturi i stupnju gospodarskog razvoja promatranih jedinica (Mohan i Strobl, 2023; Zhu i sur., 2024).

Nalaz o slabijem marginalnom učinku rasta turističke razvijenosti u Jadranskoj Hrvatskoj posebno je kompatibilan s empirijskim dokazima da su fiskalne koristi turizma izraženije u slabije razvijenim i manje turistički zasićenim područjima, dok u razvijenim i turistički intenzivnim regijama dodatni rast turističke aktivnosti ne dovodi do proporcionalnog povećanja fiskalnih prihoda. Takvi rezultati upućuju na postojanje zasićenja fiskalne baze i opadajućih prinosa turističke aktivnosti u odnosu na proračunske prihode (Gómez-Calero i sur., 2014; Bronzini i sur., 2022).

U tom kontekstu, rezultati ovog istraživanja potvrđuju da turistička razvijenost djeluje kao važan, ali ne linearno skalabilan izvor fiskalnog rasta lokalnih proračuna. Utjecaj turizma na fiskalni kapacitet ovisi o početnoj razini turističke razvijenosti što dodatno opravdava regionalno diferenciran pristup u empirijskoj analizi fiskalnih učinaka turizma.

Na temelju navedenog, hipoteza H1 se prihvaća: turistička razvijenost ima statistički značajan i pozitivan učinak na prihode proračuna jedinica lokalne samouprave, uz jasno izražene razlike u veličini tog učinka među promatranim regijama.

Iako rezultati jasno potvrđuju da turistička razvijenost ima statistički značajan i pozitivan učinak na fiskalni kapacitet jedinica lokalne samouprave, konačni fiskalni ishodi ovise i o širem skupu demografskih, prostornih i ekonomskih obilježja lokalnih sredina, čija se uloga razmatra u nastavku.

5.3.3. Uloga ostalih nezavisnih varijabli

Koeficijent uz zavisnu varijablu s vremenskim pomakom (L.UK_PRIH) pozitivan je i statistički značajan u sva tri modela, što potvrđuje postojanje izražene dinamike i vremenske postojanosti prihodnih fiskalnih veličina. Prihodi po stanovniku u tekućem razdoblju u značajnoj mjeri ovise o razini prihoda ostvarenih u prethodnom razdoblju, što upućuje na postupno prilagođavanje lokalnih proračuna i relativnu stabilnost fiskalnih obrazaca jedinica lokalne samouprave. U Središnjoj Hrvatskoj procijenjeni koeficijent uz vremenski pomak veći je od jedan, što upućuje na osobito visoku perzistentnost prihodnih obrazaca; stoga se rezultati interpretiraju u okviru dinamičke panel-specifikacije i provedene dijagnostike modela.

Osim ključne varijable turističke razvijenosti, modeli uključuju i skup drugih nezavisnih varijabli koje odražavaju demografska, prostorna i ekonomska obilježja jedinica lokalne samouprave. Varijabla gustoće naseljenosti (GUST) pokazuje negativan predznak u Panonskoj i Jadranskoj Hrvatskoj, dok u Središnjoj Hrvatskoj ima pozitivan predznak. Takav rezultat može upućivati na različite učinke urbanizacije i aglomeracije: u manje urbaniziranim ili sezonski opterećenim sredinama veća gustoća može generirati dodatne infrastrukturne i operativne troškove, a u snažno urbaniziranim područjima može pridonositi jačanju fiskalne osnovice kroz koncentraciju gospodarske aktivnosti.

Varijabla nezaposlenosti (NEZ) u sva tri modela pokazuje negativan i statistički značajan učinak na prihode po stanovniku, što je u skladu s očekivanjem da viša nezaposlenost odražava slabiju lokalnu gospodarsku aktivnost i užu poreznu osnovicu. Time se potvrđuje snažna povezanost fiskalnog kapaciteta lokalnih proračuna s kretanjima na tržištu rada, osobito u sustavima u kojima je porez na dohodak jedan od ključnih izvora lokalnih prihoda.

Površina jedinice lokalne samouprave (POV) u većini modela povezana je s negativnim učinkom na prihode po stanovniku, što može upućivati na veće troškove pružanja javnih usluga i održavanja infrastrukture na prostorno raširenijim područjima. U Središnjoj Hrvatskoj taj učinak

nije statistički značajan, što može odražavati specifičnosti urbane strukture i koncentraciju fiskalne aktivnosti u većim gradskim središtima.

Građevinska aktivnost, mjerena brojem završenih stanova (ZAV_STAN), pokazuje heterogene učinke među regijama. U pojedinim modelima ova varijabla ima statistički značajan učinak, dok u drugima ne, što upućuje na to da odnos između građevinske aktivnosti i proračunskih prihoda nije jednoznačan. Ovakvi rezultati sugeriraju da fiskalni učinci stambene izgradnje ovise o regionalnom kontekstu, strukturi tržišta nekretnina i dominantnim oblicima korištenja stambenog fonda, prije svega u sredinama s izraženom turističkom potražnjom.

Iako ovi rezultati potvrđuju da turistička razvijenost i pripadajuća strukturna obilježja lokalnih sredina značajno oblikuju prihodnu stranu proračuna jedinica lokalne samouprave, fiskalni učinci turizma ne iscrpljuju se na prihodnoj dimenziji, već se istodobno očituju i kroz promjene u rashodnoj strukturi lokalnih proračuna.

5.4. Utjecaj turizma na rashode jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj

U ovom potpoglavlju analizira se utjecaj turizma na rashodnu stranu proračuna jedinica lokalne samouprave, s ciljem testiranja druge istraživačke hipoteze (H2). Analiza je usmjerena na ispitivanje u kojoj mjeri rast turističke razvijenosti, uz potencijalne prihodovne koristi, generira i dodatne rashodne pritiske na lokalne proračune.

Empirijska procjena provodi se primjenom dinamičkog panel-modela, pri čemu se vremenska postojanost rashodnih obrazaca uvažava uključivanjem zavisne varijable s vremenskim pomakom. Modeli su procijenjeni zasebno za Panonsku, Jadransku i Središnju Hrvatsku, čime se omogućuje identifikacija regionalnih razlika u intenzitetu i strukturi rashodnih učinaka turističke razvijenosti.

U nastavku se najprije prikazuje specifikacija modela i rezultati procjene, zatim se interpretiraju rashodni učinci turističke razvijenosti u kontekstu regionalnih razlika, dok se u završnom dijelu razmatra uloga ostalih nezavisnih varijabli koje oblikuju rashodnu dinamiku lokalnih proračuna.

5.4.1. Specifikacija modela i rezultati: rashodi proračuna po stanovniku

Druga hipoteza glasi:

H2. Turizam mjereno indeksom turističke razvijenosti statistički značajno i pozitivno utječe na rashode proračuna jedinica lokalne samouprave.

Cilj je hipoteze H2 ispitati utjecaj turizma na ukupne rashode proračuna po stanovniku jedinica lokalne samouprave. Empirijska analiza provodi se primjenom dinamičkog panel-modela, kojim se uvažava vremenska postojanost rashodnih obrazaca kroz uključivanje zavisne varijable s vremenskim pomakom.

Početni zapis jednadžbe dinamičkog panel-modela glasi:

$$UK_RASH_{it} = \mu + \gamma UK_RASH_{i,t-1} + \beta_1 ITR_{it} + \beta_2 GUST_{it} + \beta_3 NEZ_{it} + \beta_4 POV_{it} + \beta_5 ZAV_STAN_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

$$i_1 = 1, 2, 3 \dots 37; i_2 = 1, 2, 3, \dots, 169; i_3 = 1, 2, 3, \dots, 28; t = 2016, 2017, \dots, 2022, 2023$$

Pri čemu je:

μ je konstantni član koji je jednak za sve jedinice promatranja

$\gamma, \beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$, parametri su koje treba procijeniti

UK_RASH_{it} ukupni su rashodi u eurima podijeljeni s brojem stanovnika za JLS i u razdoblju t

ITR_{it} indeks je turističke razvijenosti za JLS i u razdoblju t

$GUST_{it}$ gustoća je naseljenosti po km^2 za JLS i u razdoblju t

NEZ_{it} ukupan je broj nezaposlenih za JLS i u razdoblju t

POV_{it} površina je općine/grada u km^2 za JLS i u razdoblju t

ZAV_STAN_{it} građevinska je aktivnost mjerena brojem završenih stanova za JLS i u razdoblju t

α_i neopaženi je individualni efekt (individualna heterogenost) JLS i

ε_{it} idiosinkratična je pogreška relacije za JLS i u razdoblju t

gdje su varijable definirane analogno kao u prethodnom modelu, s razlikom da zavisna varijabla predstavlja ukupne rashode proračuna po stanovniku.

Modeli su procijenjeni Blundell–Bondovim procjeniteljem, zasebno za Panonsku, Jadransku i Središnju Hrvatsku. Rezultati procjene prikazani su u tablici 7.

Tablica 7. Rezultati dinamičke panel-analize učinka turizma na ukupne rashode po stanovniku (Blundell–Bond procjenitelj, dvofazni postupak; modeli po regijama)

Varijabla	Panonska Hrvatska UK_RASH	Jadranska Hrvatska UK_RASH	Središnja Hrvatska UK_RASH
<i>L.UK_RASH</i>	0.879*** (126.49)	0.513*** (76.65)	1.226*** (42.67)
<i>ITR</i>	21.68*** (10.54)	14.81*** (32.06)	49.12*** (10.78)
<i>GUST</i>	-0.0595 (-1.52)	-0.114*** (-10.78)	0.912** (3.22)
<i>NEZ</i>	-0.0395*** (-10.04)	-0.0203*** (-9.28)	0.00543** (2.79)
<i>POV</i>	-0.215* (-2.39)	-0.477*** (-14.64)	-3.062*** (-6.35)
<i>ZAV_STAN</i>	0.171*** (4.21)	0.00124 (0.07)	0.00411 (0.58)
<i>_cons</i>	-177.7*** (-6.88)	233.9*** (12.95)	-897.3*** (-12.46)
<i>Broj opažanja</i>	259	1183	196
<i>Broj jedinica lokalne samouprave</i>	37	169	28
<i>Broj instrumenata</i>	37	143	27
<i>Hansenov test (p-vrijednost)</i>	0.320	0.124	0.358
<i>AR(1) (p-vrijednost)</i>	0.001	0.001	0.077
<i>AR(2) (p-vrijednost)</i>	0.373	0.285	0.657
U zagradama su prikazane vrijednosti testne statistike (z). * p < 0.1, ** p < 0.05, *** p < 0.01 (statistička značajnost).			

Izvor: izrada autorice na temelju analize podataka

Validnost procjena ocijenjena je standardnim dijagnostičkim testovima. Hansenov test upućuje na valjanost instrumenata u svim modelima. AR(1) test pokazuje očekivanu prisutnost autokorelacije prvog reda, dok rezultati AR(2) testa ne ukazuju na prisutnost autokorelacije drugog reda. Broj instrumenata u svim modelima manji je od broja jedinica promatranja, čime se smanjuje rizik preinstrumentacije i osigurava pouzdanost procjena.

5.4.2. Interpretacija: rashodni pritisci turizma i regionalne razlike

Rezultati procjene potvrđuju da indeks turističke razvijenosti ima pozitivan i statistički značajan učinak na ukupne rashode proračuna po stanovniku u sve tri promatrane regije. Koeficijenti uz ITR interpretiraju se analogno kao u modelu prihoda, odnosno kao promjena rashoda po stanovniku (u eurima) pri porastu indeksa turističke razvijenosti za jednu jedinicu, uz ostale varijable nepromijenjene. Time se potvrđuje da rast turističke aktivnosti, u prosjeku, uz prihodnu

dimenziju, generira i dodatne rashodne obveze za jedinice lokalne samouprave, ponajprije povećanom potražnjom za javnim uslugama, infrastrukturom i upravnim kapacitetima.

Takav nalaz u skladu je s empirijskim istraživanjima koja ukazuju na to da turizam ne djeluje kao fiskalno neutralan razvojni instrument, već istodobno povećava i prihodnu i rashodnu stranu lokalnih proračuna. Wong (1996) te Costa (2003) pokazuju da porast turističke aktivnosti dovodi do rasta izdataka za komunalne usluge, promet, sigurnost i javnu administraciju, pri čemu se struktura javne potrošnje prilagođava specifičnim potrebama turistički intenzivnih sredina. Sličnu dvoznačnu fiskalnu dinamiku potvrđuju i Tyrrell i Johnston (2009), naglašavajući da rast rashoda često prati, ali ne nužno neutralizira, rast prihoda od turizma.

Usporedba procijenjenih koeficijenata među regijama ukazuje na izraženu regionalnu heterogenost rashodnih učinaka turističke razvijenosti. Najmanji učinak ITR-a na rashode po stanovniku zabilježen je u Jadranskoj Hrvatskoj, dok je najveći prisutan u Središnjoj Hrvatskoj. Takav obrazac može upućivati na razlike u fazi turističkog razvoja i postojećim infrastrukturnim kapacitetima lokalnih jedinica.

U regijama s visokom početnom razinom turističke razvijenosti, poput Jadranske Hrvatske, dodatni rast turističke aktivnosti može se u većoj mjeri oslanjati na već izgrađenu infrastrukturu i postojeće javne usluge, čime se marginalni rast rashoda relativno ublažava. Suprotno tome, u regijama s nižom ili srednjom razinom turističke razvijenosti, rast turističke aktivnosti može zahtijevati intenzivnija ulaganja u infrastrukturu i javne usluge, što se odražava kroz snažniji porast rashoda po stanovniku. Ovakav mehanizam kompatibilan je s nalazima Karlsson i sur. (2017), koji za islandske općine pokazuju da su marginalni rashodni učinci turizma izraženiji u sredinama s ograničenim fiskalnim i infrastrukturnim kapacitetima.

Dobiveni rezultati stoga upućuju na to da turistička razvijenost generira strukturne rashodne pritiske, čiji intenzitet ovisi o početnoj razini razvoja i mogućnosti lokalnih jedinica da apsorbiraju dodatno turističko opterećenje. U tom smislu, viši rashodni učinci u Središnjoj Hrvatskoj ne moraju upućivati na fiskalnu neefikasnost, već mogu odražavati fazu prilagodbe i ulaganja potrebnih za postizanje i održavanje rasta turističke razvijenosti.

Na temelju navedenog, hipoteza H2 se prihvaća: turistička razvijenost ima statistički značajan i pozitivan učinak na rashode proračuna jedinica lokalne samouprave, uz jasno izražene regionalne razlike u intenzitetu tog učinka.

Iako navedeni rezultati upućuju na snažan i regionalno diferenciran utjecaj turističke razvijenosti na rashodnu stranu lokalnih proračuna, intenzitet tih učinaka dodatno je oblikovan demografskim, prostornim i gospodarskim obilježjima jedinica lokalne samouprave, čija se uloga razmatra u nastavku.

5.4.3. Uloga ostalih nezavisnih varijabli

Koeficijent uz zavisnu varijablu s vremenskim pomakom (L.UK_RASH) pozitivan je i statistički značajan u svim modelima, što potvrđuje postojanje inercije rashodnih obrazaca lokalnih proračuna. Rashodi po stanovniku u tekućem razdoblju u značajnoj mjeri ovise o razini rashoda iz prethodnog razdoblja, što upućuje na postupno prilagođavanje i relativnu rigidnost rashodne strane lokalnih proračuna.

Gustoća naseljenosti (GUST) pokazuje heterogene učinke među regijama. U Panonskoj i Jadranskoj Hrvatskoj veća gustoća povezana je s nižim rashodima po stanovniku, dok u Središnjoj Hrvatskoj ima pozitivan i statistički značajan učinak. Takav rezultat može odražavati razlike u ekonomijama razmjera: u snažno urbaniziranim sredinama veća gustoća stanovništva može generirati dodatne rashodne potrebe, dok u manje urbaniziranim područjima može omogućiti učinkovitije pružanje javnih usluga.

Nezaposlenost (NEZ) pokazuje slabiji, ali u većini modela statistički značajan učinak na rashode po stanovniku, što upućuje na povezanost tržišta rada i rashodne strukture lokalnih proračuna, osobito kroz socijalne transfere i programe zapošljavanja.

Površina jedinice lokalne samouprave (POV) u svim modelima pokazuje negativan i statistički značajan učinak na rashode po stanovniku, što može upućivati na veće infrastrukturne troškove i nižu efikasnost pružanja javnih usluga u prostorno raširenijim jedinicama.

Građevinska aktivnost, mjerena brojem završenih stanova (ZAV_STAN), pokazuje ograničen i heterogen učinak na rashode po stanovniku, što sugerira da fiskalni učinci investicijskog pritiska ovise o regionalnom kontekstu i strukturi lokalnog razvoja.

Budući da su učinci turističke razvijenosti na lokalne proračune dvosmjerni, kroz povećanje prihoda, ali i rast rashodnih pritisaka, ključno je razmotriti njihov zajednički neto učinak na fiskalnu održivost lokalnih proračuna.

5.5. Utjecaj turizma na razliku ukupnih prihoda i rashoda proračuna jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj

U ovom potpoglavlju analizira se neto fiskalni učinak turizma mjeren indeksom turističke razvijenosti na proračune jedinica lokalne samouprave, čime se empirijski testira treća istraživačka hipoteza (H3). Za razliku od prethodnih analiza, koje su zasebno razmatrale prihodnu i rashodnu stranu lokalnih proračuna, ovdje se učinci turizma sagledavaju integrirano, kroz njihovo zajedničko djelovanje na fiskalnu održivost lokalnih jedinica.

Fiskalna održivost u ovom se radu definira kao razlika ukupnih prihoda i ukupnih rashoda proračuna jedinica lokalne samouprave normalizirana prema broju stanovnika, čime se omogućuje izravna procjena sposobnosti jedinica lokalne samouprave da rast turističke aktivnosti pretvore u stabilnu i održivu fiskalnu poziciju. Takav pristup posebno je relevantan u kontekstu hrvatskog fiskalnog sustava, u kojem lokalne jedinice često istodobno ostvaruju dodatne prihode od turizma, ali snose i znatan dio rashodnih posljedica turističkog opterećenja.

Empirijska analiza provodi se primjenom dinamičkog panel-modela, kojim se uvažava vremenska postojanost proračunskog salda i kumulativni karakter fiskalnih učinaka. Modeli su procijenjeni zasebno za Panonsku, Jadransku i Središnju Hrvatsku, što omogućuje identifikaciju regionalne heterogenosti neto fiskalnih učinaka turizma i razlikovanje razvojnih konteksta u kojima turizam djeluje kao neto fiskalni dobitak, od onih u kojima generira fiskalne neravnoteže.

U nastavku se najprije prikazuju specifikacija modela i rezultati procjene, zatim se interpretiraju regionalne razlike u neto fiskalnim učincima turističke razvijenosti, dok se u završnom dijelu razmatra uloga ostalih nezavisnih varijabli koje dodatno oblikuju fiskalnu održivost lokalnih proračuna.

5.5.1. Specifikacija modela i rezultati: proračunski saldo po stanovniku

Treća hipoteza glasi:

H3. Postoji statistički značajan utjecaj turizma, mjerenog indeksom turističke razvijenosti, na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave.

Cilj je hipoteze H3 ispitati učinak turizma na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave, pri čemu se fiskalna održivost mjeri proračunskim saldonom izraženim po stanovniku (SALDO), definiranim kao razlika ukupnih prihoda i ukupnih rashoda po stanovniku.

Empirijska analiza provodi se primjenom dinamičkog panel-modela, koji uvažava vremensku postojanost fiskalnih salda kroz uključivanje zavisne varijable s vremenskim pomakom. Početni zapis jednadžbe dinamičkog panel-modela glasi:

$$SALDO_{it} = \mu + \gamma SALDO_{i,t-1} + \beta_1 ITR_{it} + \beta_2 GUST_{it} + \beta_3 NEZ_{it} + \beta_4 POV_{it} + \beta_5 ZAV_STAN_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

$$i_1 = 1, 2, 3 \dots 37; i_2 = 1, 2, 3, \dots, 169; i_3 = 1, 2, 3, \dots, 28; t = 2016, 2017, \dots 2022, 2023$$

Pri čemu je:

μ konstantni je član koji je jednak za sve jedinice promatranja

$\gamma, \beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$, parametri su koje treba procijeniti

$SALDO_{it}$ proračunski je saldo po stanovniku, izražen u eurima definiran kao razlika ukupnih prihoda i rashoda i podijeljen s brojem stanovnika za JLS i u razdoblju t

ITR_{it} indeks je turističke razvijenosti za JLS i u razdoblju t

$GUST_{it}$ gustoća je naseljenosti po km^2 za JLS i u razdoblju t

NEZ_{it} ukupan je broj nezaposlenih za JLS i u razdoblju t

POV_{it} površina je općine/grada u km^2 za JLS i u razdoblju t

ZAV_STAN_{it} građevinska je aktivnost mjerena brojem završenih stanova za JLS i u razdoblju t

α_i neopaženi je individualni efekt (individualna heterogenost) JLS i

ε_{it} idiosinkratična je pogreška relacije za JLS i u razdoblju t

gdje su sve nezavisne varijable definirane analogno kao u prethodnim modelima, pri čemu je zavisna varijabla $SALDO_{it}$ mjerena kao proračunski saldo po stanovniku, izračunat kao razlika ukupnih prihoda i ukupnih rashoda po stanovniku jedinice lokalne samouprave i u razdoblju t .

Modeli su procijenjeni Blundell–Bondovim procjeniteljem, zasebno za Panonsku (model 0), Jadransku (model 1) i Središnju Hrvatsku (model 2). Rezultati procjene prikazani su u tablici 8.

Tablica 8. Rezultati dinamičke panel-analize učinka turizma na razliku ukupnih prihoda i rashoda po stanovniku (Blundell–Bond procjenitelj, dvofazni postupak; modeli po regijama)

Varijabla	Panonska Hrvatska SALDO	Jadranska Hrvatska SALDO	Središnja Hrvatska SALDO
<i>L.SALDO</i>	-0.193** (-2.92)	0.0830*** (11.03)	0.117* (2.18)
<i>ITR</i>	26.89** (2.58)	-0.861** (-2.95)	6.256** (3.22)
<i>GUST</i>	-0.395*** (-3.46)	0.0157** (3.24)	0.168* (2.15)
<i>NEZ</i>	0.0367* (2.33)	-0.00356* (-2.04)	-0.0298*** (-11.27)
<i>POV</i>	-0.856** (-3.18)	-0.0679* (-2.32)	0.618* (2.50)
<i>ZAV_STAN</i>	-0.00325 (-0.03)	0.259*** (24.95)	-0.0447** (-3.24)
<i>_cons</i>	-348.3* (-2.18)	-22.93** (-3.00)	-207.6*** (-5.57)
<i>Broj opažanja</i>	259	1183	196
<i>Broj jedinica lokalne samouprave</i>	37	169	28
<i>Broj instrumenata</i>	18	142	24
<i>Hansenov test (p-vrijednost)</i>	0.460	0.194	0.104
<i>AR(1) (p-vrijednost)</i>	0.002	0.000	0.017
<i>AR(2) (p-vrijednost)</i>	0.080	0.522	0.362
U zagradama su prikazane vrijednosti testne statistike (z). * p < 0.1, ** p < 0.05, *** p < 0.01 (statistička značajnost).			

Izvor: izrada autorice na temelju analize podataka

Valjanost procjena ocijenjena je standardnim dijagnostičkim testovima. Hansenov test upućuje na valjanost instrumenata u svim modelima, dok rezultati AR(2) testa ne ukazuju na prisutnost autokorelacije drugog reda. Broj instrumenata u svim modelima manji je od broja jedinica lokalne samouprave, čime se smanjuje rizik preinstrumentacije i osigurava stabilnost procjena.

5.5.2. Interpretacija: regionalna heterogenost neto fiskalnih učinaka turizma

Rezultati procjene ukazuju na izraženu regionalnu heterogenost neto fiskalnih učinaka turizma. Koeficijenti uz indeks turističke razvijenosti interpretiraju se kao promjena proračunskog salda po stanovniku (u eurima) pri porastu indeksa turističke razvijenosti za jednu jedinicu, uz ostale varijable nepromijenjene. ITR ima statistički značajan i pozitivan učinak na proračunski saldo po stanovniku u Panonskoj i Središnjoj Hrvatskoj, dok je u Jadranskoj Hrvatskoj njegov učinak negativan i statistički značajan. Takav obrazac upućuje na to da, iako turizam u svim regijama

generira dodatne prihode i rashode, njihov relativni intenzitet nije jednak među regijama. Time se potvrđuje da fiskalni učinci turizma nisu jednoznačni, već ovise o ravnoteži između prihodnih i rashodnih implikacija turističke aktivnosti, kao i o regionalnim strukturnim obilježjima i fazi turističkog razvoja. Takvu heterogenost neto fiskalnih učinaka turizma na lokalne proračune potvrđuju Baldarelli i Santi (2003), Guía Julve i Ruiz Garcia (2004) te Voltes-Dorta i suradnici (2014).

U regijama s nižom početnom razinom turističke razvijenosti, poput Panonske Hrvatske te dijela Središnje Hrvatske, rast turističke aktivnosti vjerojatno djeluje ponajprije kroz proširenje fiskalne osnovice. U tim sredinama dodatna turistička potražnja može generirati rast prihoda uz relativno ograničene dodatne rashode jer postojeći infrastrukturni i administrativni kapaciteti često nisu u potpunosti iskorišteni. Time turizam u ovim regijama djeluje kao pozitivan neto fiskalni učinak, što se očituje kroz pozitivan učinak ITR-a na proračunski saldo po stanovniku.

Suprotno tome, negativan neto fiskalni učinak turističke razvijenosti u Jadranskoj Hrvatskoj upućuje na situaciju u kojoj dodatni rashodi povezani s rastom turističke aktivnosti nadmašuju ostvarene prihodovne učinke. Visoka početna razina turističke razvijenosti, izražena sezonalnost i prostorna koncentracija turističke potražnje u obalnim područjima generiraju znatne rashodne pritiske na lokalne proračune, uključujući troškove komunalnih usluga, održavanja infrastrukture, upravljanja prometom, sigurnosti, zaštite okoliša i administrativnih kapaciteta. U takvom kontekstu, dodatni prihodi od turizma ne rastu proporcionalno, što dovodi do pogoršanja neto fiskalne pozicije.

Ovakvi rezultati kompatibilni su s konceptom opadajućih marginalnih fiskalnih prinosa turizma, prema kojem dodatni rast turističke aktivnosti u zrelih i turistički zasićenim destinacijama donosi sve slabije fiskalne koristi, dok marginalni rashodi rastu ubrzanim tempom. Time turizam u visoko razvijenim turističkim regijama gubi obilježja neto fiskalnog generatora te može postati fiskalno neutralan ili čak fiskalno opterećujući za lokalne proračune.

Dobiveni nalazi također upućuju na ograničenu sposobnost lokalnih fiskalnih sustava da internaliziraju troškove koje generira turistička aktivnost. U hrvatskom fiskalnom okviru, jedinice lokalne samouprave raspolažu relativno ograničenim poreznim ovlastima, dok su ključni porezni instrumenti centralizirani. Posljedično, lokalne jedinice često snose većinu rashodnih posljedica turističke aktivnosti, dok je njihova mogućnost da zahvate puni fiskalni potencijal turizma putem vlastitih prihoda ograničena. Slična institucionalna ograničenja fiskalne autonomije i otpornosti lokalnih jedinica potvrđuju i Wójtowicz i Hodžić (2022), koji u komparativnoj analizi hrvatskih i poljskih gradova ističu da ograničeni vlastiti prihodi i visoka ovisnost o transferima smanjuju

sposobnost lokalnih proračuna da apsorbiraju dodatne rashodne pritiske bez narušavanja fiskalne stabilnosti.

Posebnu ulogu u tom procesu ima i struktura turističke aktivnosti. Rast turizma koji se odvija kroz intenziviranje privatnog smještaja i kratkoročnog najma može generirati znatne infrastrukturne i komunalne troškove, dok fiskalni prihodi povezani s takvim oblicima turizma ostaju relativno skromni na lokalnoj razini. Nalaz o snažnom i pozitivnom učinku varijable građevinske aktivnosti (ZAV_STAN) u Jadranskoj Hrvatskoj dodatno je kompatibilan s interpretacijom da se dio turističkog rasta kanalizira kroz stambenu izgradnju i nekretninski sektor, što može pojačati rashodne pritiske bez odgovarajućeg poboljšanja neto fiskalne pozicije. Takav obrazac u skladu je s nalazima Barbić (2024), koji za hrvatski kontekst pokazuje snažnu povezanost između intenziteta turizma, rasta potražnje za stanovima i urbanim zemljištem te povećanih infrastrukturnih i komunalnih pritisaka na lokalne proračune.

Konačno, dobiveni rezultati ukazuju i na razlike u institucionalnim i upravljačkim kapacitetima lokalnih jedinica. U slabije turistički razvijenim regijama lokalne vlasti mogu fleksibilnije prilagođavati javne usluge rastu turističke potražnje, dok su u visokoturističkim sredinama mogućnosti prilagodbe ograničene postojećim infrastrukturnim, prostornim i okolišnim ograničenjima.

Sve navedeno potvrđuje da fiskalni učinci turizma ovise o fazi turističkog razvoja, regionalnim strukturnim obilježjima i institucionalnom okviru, zbog čega se turizam ne može promatrati kao univerzalno povoljan fiskalni instrument, već kao aktivnost čiji neto fiskalni učinci zahtijevaju regionalno diferenciran pristup i usklađivanje razvojnih i fiskalnih politika s ciljem dugoročne fiskalne održivosti lokalnih proračuna.

Dobiveni nalaz proizlazi iz zajedničke dinamike prihodnih i rashodnih prilagodbi, a ne iz njihove jednostavne aritmetičke razlike, što opravdava zasebnu empirijsku procjenu neto fiskalnog učinka kroz model proračunskog salda. Time se dodatno potvrđuje da se fiskalni učinci turizma ne mogu procjenjivati isključivo kroz prihodnu ili rashodnu dimenziju, već zahtijevaju integrirani pristup koji uvažava njihovo zajedničko djelovanje na proračunski saldo.

Na temelju navedenog, hipoteza H3 se prihvaća: turistička razvijenost ima statistički značajan, ali regionalno diferenciran utjecaj na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave.

Iako prethodna analiza pruža uvid u temeljne mehanizme koji oblikuju regionalne razlike u neto fiskalnim učincima turističke razvijenosti, potpunije razumijevanje tih razlika zahtijeva

sagledavanje uloge ostalih nezavisnih varijabli uključenih u model, čiji se doprinos fiskalnoj održivosti razmatra u nastavku.

5.5.3. Uloga ostalih nezavisnih varijabli

Koeficijent uz zavisnu varijablu s vremenskim pomakom (L.SALDO) statistički je značajan u sva tri modela, što upućuje na postojanje dinamičke komponente fiskalne održivosti, ali i na manju postojanost proračunskog salda u odnosu na prihode i rashode promatrane zasebno.

Među strukturnim varijablama, gustoća naseljenosti (GUST) pokazuje heterogene učinke. U Panonskoj Hrvatskoj povezana je s pogoršanjem proračunskog salda, dok u Jadranskoj i Središnjoj Hrvatskoj ima slabiji i manje jednoznačan učinak. Takav nalaz upućuje na to da prostorna koncentracija stanovništva može generirati dodatne rashodne pritiske u slabije urbaniziranim sredinama, dok u urbanijim kontekstima njezin fiskalni učinak ovisi o učinkovitosti javnih usluga.

Varijabla nezaposlenosti (NEZ) u pravilu je povezana s nepovoljnijim fiskalnim ishodima, potvrđujući da stanje na tržištu rada ostaje jedan od ključnih kanala kroz koji se lokalna gospodarska dinamika prenosi na fiskalnu održivost proračuna.

Građevinska aktivnost, mjerena brojem završenih stanova (ZAV_STAN), izdvaja se kao posebno relevantna u Jadranskoj Hrvatskoj, gdje ima snažan i pozitivan učinak na proračunski saldo. Taj nalaz kompatibilan je s interpretacijom da se dio fiskalnih učinaka turizma u obalnim sredinama materijalizira kroz nekretninski sektor, iako takav obrazac može istodobno pojačavati dugoročne rashodne pritiske.

Rezultati potvrđuju da fiskalna održivost jedinica lokalne samouprave proizlazi iz međudjelovanja turističke aktivnosti i odabranih strukturnih obilježja lokalnih sredina, pri čemu se značenje pojedinih varijabli razlikuje među regijama.

5.6. Integrirana analiza fiskalnih učinaka turizma i regionalne heterogenosti u Republici Hrvatskoj

Rezultati empirijske analize omogućuju integriranu interpretaciju fiskalnih učinaka turizma kroz istodobno sagledavanje prihodnih, rashodnih i neto fiskalnih učinaka na razini jedinica lokalne samouprave. Analizom triju hipoteza pokazano je da turizam, mjereno indeksom turističke

razvijenosti, u svim regijama statistički značajno utječe i na prihode i na rashode lokalnih proračuna, dok se konačni učinak na proračunski saldo razlikuje među regijama. Time se potvrđuje da se fiskalni učinci turizma ne mogu procjenjivati parcijalno, već zahtijevaju istodobno sagledavanje objiju strana proračuna i njihove međusobne dinamike.

U Panonskoj Hrvatskoj, rast turističke razvijenosti ima pozitivan i statistički značajan učinak na ukupne prihode proračuna po stanovniku (H1), ali istodobno i na rashodnu stranu proračuna (H2). Međutim, u toj regiji prihodovni učinci nadmašuju rast rashoda, što se očituje kroz pozitivan i statistički značajan učinak ITR-a na proračunski saldo po stanovniku (H3). Takav obrazac upućuje na to da turizam u Panonskoj Hrvatskoj djeluje kao pozitivan neto fiskalni učinak. U regiji s relativno niskom početnom razinom turističke razvijenosti, dodatna turistička aktivnost proširuje fiskalnu osnovicu uz ograničene dodatne rashodne pritiske, što omogućuje poboljšanje neto fiskalne pozicije lokalnih proračuna.

Suprotno tome, u Jadranskoj Hrvatskoj rezultati pokazuju da rast turističke razvijenosti pozitivno i statistički značajno povećava ukupne prihode proračuna po stanovniku (H1), ali istodobno povećava i rashode proračuna po stanovniku (H2), pri čemu rashodni učinci, u kombinaciji s relativno slabijim marginalnim prihodovnim učinkom, rezultiraju negativnim neto učinkom na proračunski saldo (H3). Time se potvrđuje da u visokoturistički razvijenim i zrelim destinacijama turizam prestaje djelovati kao neto fiskalni generator. Umjesto toga, rashodni pritisci povezani s infrastrukturom, komunalnim sustavima, prometom, sigurnošću i sezonalnim opterećenjima dovode do pogoršanja neto fiskalne pozicije lokalnih jedinica.

U Središnjoj Hrvatskoj, rezultati upućuju na obrazac sličan Panonskoj regiji, ali uz određene strukturne specifičnosti. Turistička razvijenost ima pozitivan i statistički značajan učinak na prihode proračuna po stanovniku (H1), dok istodobno povećava rashode (H2). Ipak, u neto iznosu prihodovni učinci nadmašuju rashodne, što rezultira pozitivnim i statistički značajnim učinkom ITR-a na proračunski saldo po stanovniku (H3). Ovakav nalaz upućuje na to da u Središnjoj Hrvatskoj turizam još uvijek djeluje u fazi u kojoj dodatna turistička aktivnost jača fiskalni kapacitet lokalnih proračuna, pri čemu rashodni pritisci, iako prisutni, ne narušavaju fiskalnu održivost.

Integrirana usporedba rezultata po regijama jasno pokazuje da se fiskalni učinci turističke razvijenosti ne iscrpljuju na jednostavnom odnosu "više turizma – više prihoda". U svim regijama turizam istodobno povećava i prihode i rashode lokalnih proračuna, ali konačni neto učinak uvjetovan je ravnotežom između fiskalnog kapaciteta koji turizam generira i rashodnih pritisaka koje istodobno stvara. U slabije turistički razvijenim regijama prevladava učinak proširenja

fiskalne osnovice, dok u visokoturističkim regijama dominiraju rastući rashodi i ograničena sposobnost lokalnih proračuna da internaliziraju troškove turističke aktivnosti.

Ovi nalazi potvrđuju teorijski koncept suprotstavljenih fiskalnih mehanizama turizma: s jedne strane, turizam djeluje kao izvor fiskalnog kapaciteta kroz povećanje porezne i neporezne osnovice, dok s druge strane generira rast javnih rashoda koji može ograničiti ili poništiti te koristi. Regionalna heterogenost rezultata upućuje na to da fiskalna održivost turizma ovisi o fazi turističkog razvoja, prostornim i institucionalnim obilježjima lokalnih jedinica te strukturi lokalnih fiskalnih ovlasti.

Time se empirijski potvrđuje da turizam nije univerzalno povoljan fiskalni instrument, već aktivnost čiji neto fiskalni učinci variraju među regijama i zahtijevaju diferencirani pristup fiskalnoj i razvojnoj politici. Integrirana analiza prihoda, rashoda i salda pruža cjelovit okvir za razumijevanje fiskalnih implikacija turističke razvijenosti te je temelj za raspravu o implikacijama rezultata za fiskalnu politiku i upravljanje lokalnim razvojem u nastavku rada.

5.7. Sažetak ključnih empirijskih nalaza

Za razliku od prethodnog potpoglavlja, u kojem su rezultati interpretirani u integriranom okviru, u nastavku se iznosi sažet pregled ključnih empirijskih nalaza relevantnih za raspravu o implikacijama fiskalne politike. Sažimaju se ključni empirijski nalazi o učincima turizma, mjenog indeksom turističke razvijenosti, na prihode, rashode i proračunski saldo jedinica lokalne samouprave u tri regije Republike Hrvatske. Nalazi se temelje na dinamičkim panel-modelima procijenjenima Blundell–Bondovim procjeniteljem.

Rezultati pokazuju da indeks turističke razvijenosti ima pozitivan i statistički značajan učinak na ukupne prihode proračuna po stanovniku u sve tri regije, pri čemu se intenzitet tog učinka razlikuje među regijama. Najveći marginalni učinak zabilježen je u Panonskoj Hrvatskoj, zatim u Središnjoj Hrvatskoj, dok je u Jadranskoj Hrvatskoj učinak relativno slabiji, što upućuje na regionalno diferencirane fiskalne učinke turističke razvijenosti. Koeficijenti uz zavisnu varijablu s pomakom u svim modelima potvrđuju izraženu inerciju prihodnih fiskalnih veličina.

Analiza rashodne strane proračuna pokazuje da turistička razvijenost također pozitivno i statistički značajno utječe na ukupne rashode po stanovniku u svim promatranim regijama, uz izražene regionalne razlike u intenzitetu učinka. Najizraženiji rashodni učinak prisutan je u Središnjoj Hrvatskoj, potom u Panonskoj Hrvatskoj, dok je u Jadranskoj Hrvatskoj taj učinak

relativno slabiji. Istodobno, pozitivni i statistički značajni koeficijenti uz vremenski pomak rashoda potvrđuju postojanost rashodnih obrazaca lokalnih proračuna.

Kad se fiskalni učinci sagledaju kroz proračunski saldo po stanovniku, rezultati upućuju na izraženu regionalnu heterogenost neto fiskalnih učinaka turizma. Turistička razvijenost ima pozitivan i statistički značajan učinak na saldo u Panonskoj i Središnjoj Hrvatskoj, dok je u Jadranskoj Hrvatskoj njezin učinak negativan i statistički značajan. Time se potvrđuje da se neto fiskalni učinak turizma ne može zaključivati isključivo na temelju prihodne ili rashodne dimenzije, već proizlazi iz njihove međusobne dinamike i regionalnog konteksta.

Valjanost procjena potvrđena je standardnim dijagnostičkim testovima. Rezultati Hansenova testa upućuju na valjanost instrumenata u svim modelima, dok testovi autokorelacije ne ukazuju na prisutnost autokorelacije drugog reda. Broj instrumenata u svim specifikacijama ostaje kontroliran i manji od broja promatranih jedinica, čime se smanjuje rizik preinstrumentacije i osigurava pouzdanost procjena.

Integrirana empirijska analiza prihoda, rashoda i proračunskog salda pokazuje da fiskalni učinci turističke razvijenosti imaju izraženo regionalno različit karakter. Fiskalna održivost turizma u Republici Hrvatskoj ne proizlazi iz same razine turističke razvijenosti, već iz ravnoteže između prihodnih i rashodnih učinaka, snažno uvjetovane regionalnim, strukturnim i institucionalnim obilježjima lokalnih jedinica. Ovi su nalazi temelj za raspravu o implikacijama za fiskalnu politiku, koja se razmatra u sljedećem poglavlju.

6. IMPLIKACIJE EMPIRIJSKIH NALAZA I ZNANSTVENI DOPRINOS RADA

Ovo poglavlje ne zadržava se na sažimanju empirijskih nalaza, već ih integrira u širi analitički okvir fiskalne održivosti i regionalne heterogenosti, s ciljem izvođenja implikacija relevantnih za oblikovanje fiskalne politike jedinica lokalne samouprave.

Empirijska analiza iz prethodnog poglavlja identificirala je ključne obrasce fiskalnog djelovanja turističke razvijenosti na razini jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj. Dobiveni rezultati nadilaze deskriptivni prikaz fiskalnih kretanja te omogućuju dublje razumijevanje odnosa između turizma, prihodnih kapaciteta, rashodnih pritisaka i neto fiskalne održivosti lokalnih proračuna.

Polazeći od utvrđene regionalne heterogenosti i strukturne prirode tih učinaka, u ovom se poglavlju empirijski nalazi interpretiraju u kontekstu fiskalne politike i institucionalnog okvira te se sintetiziraju u praktične i teorijske zaključke. Naglasak je na implikacijama za fiskalnu politiku jedinica lokalne samouprave, ograničenjima postojećeg fiskalnog sustava, znanstvenom doprinosu istraživanja i smjernicama za buduće politike i istraživanja.

6.1. Implikacije za fiskalnu politiku jedinica lokalne samouprave

Empirijski nalazi upućuju na potrebu napuštanja jednoobraznog pristupa fiskalnoj politici u turističkim jedinicama lokalne samouprave te uvođenja regionalno diferenciranih fiskalnih rješenja. Snažna i statistički značajna inercija fiskalnih veličina, potvrđena u svim specifikacijama dinamičkih panel-modela, dodatno upućuje na strukturnu narav fiskalnih učinaka turizma. Iako turistička razvijenost u svim regijama povećava bruto fiskalne tokove, razlike u neto fiskalnim ishodima ukazuju na to da postojeći fiskalni okvir ne omogućuje jednako učinkovitu internalizaciju rashodnih učinaka turizma.

U Panonskoj Hrvatskoj, gdje turistička razvijenost pozitivno utječe na prihode, rashode i proračunski saldo, turizam se pokazuje kao pozitivan neto fiskalni učinak. U takvom kontekstu, fiskalna politika može imati razvojnu funkciju, pri čemu se dodatni fiskalni prostor može usmjeriti prema ulaganjima u infrastrukturu, diversifikaciju turističke ponude i jačanje lokalnih kapaciteta, bez značajnog rizika za fiskalnu održivost.

U Središnjoj Hrvatskoj, iako je neto fiskalni učinak turizma također pozitivan, snažni rashodni pritisci i izražena inercija fiskalnih veličina upućuju na potrebu pažljivog balansiranja razvojnih i fiskalnih ciljeva. Fiskalna politika u ovom kontekstu treba biti usmjerena na povećanje učinkovitosti rashoda i bolje usklađivanje prostornog planiranja s fiskalnim kapacitetima lokalnih proračuna.

U Jadranskoj Hrvatskoj, gdje rast turističke razvijenosti dovodi do pogoršanja neto fiskalne pozicije, rezultati jasno upućuju na strukturnu fiskalnu neravnotežu. Postojeći fiskalni instrumenti ne omogućuju lokalnim jedinicama da proporcionalno zahvate fiskalne koristi turizma u odnosu na rashode koje on generira. U tom kontekstu, fiskalna politika zahtijeva strukturne prilagodbe, uključujući jačanje vlastitih prihoda, bolje ciljanje turističkih naknada i snažniju koordinaciju s prostornim i stambenim politikama. Takav rezultat upućuje na to da porast indeksa turističke razvijenosti u zrelim destinacijama povećava marginalne rashodne pritiske brže nego što postojeći lokalni prihodovni instrumenti mogu generirati kompenzacijske prihode, što se detaljnije razrađuje u poglavlju 6.3. Sažetak ključnih empirijskih nalaza i njihovih implikacija za fiskalnu politiku jedinica lokalne samouprave prikazan je u tablici 9.

Tablica 9. Sažetak empirijskih nalaza i implikacija za fiskalnu politiku jedinica lokalne samouprave (policy-matrica)

Regija	Empirijski nalaz (ITR)	Fiskalni problem	Smjer fiskalne politike
Panonska Hrvatska	↑ prihodi, ↑ rashodi, ↑ saldo	Nedovoljno iskorišten razvojni potencijal	Razvojno usmjerena fiskalna politika, ulaganja
Središnja Hrvatska	↑ prihodi, ↑ rashodi, ↑ saldo	Snažni rashodni pritisci i fiskalna inercija	Povećanje učinkovitosti rashoda, koordinacija politika
Jadranska Hrvatska	↑ prihodi, ↑ rashodi, ↓ saldo	Rashodi nadmašuju prihode, fiskalna neravnoteža	Jačanje lokalnih fiskalnih ovlasti, korekcija instrumenata

Izvor: Izrada autorice na temelju rezultata

Predložene implikacije fiskalne politike izravno proizlaze iz rezultata dinamičkih panel-modela procijenjenih Blundell–Bondovim procjeniteljem, koji omogućuje uvažavanje vremenske postojanosti fiskalnih veličina, endogenosti nezavisnih varijabli i neopažene heterogenosti među jedinicama lokalne samouprave. Značajni i stabilni koeficijenti uz varijablu s vremenskim pomakom potvrđuju postojanje fiskalne inercije, čime se opravdava interpretacija fiskalnih učinaka turizma kao strukturnih, a ne kratkoročnih pojava.

Dodatno, konzistentnost rezultata kroz tri fiskalne dimenzije — prihode, rashode i neto saldo — omogućuje integrirani uvid u mehanizme djelovanja turizma na lokalne proračune. Upravo ta

integracija smanjuje rizik parcijalnih ili pristranih interpretacija te daje čvrstu empirijsku osnovu za izvođenje implikacija politike.

Regionalna heterogenost dobivenih koeficijenata dodatno opravdava potrebu za diferenciranim fiskalnim pristupom jer ujednačeni fiskalni instrumenti ne proizvode jednake neto učinke u različitim kontekstima turističkog razvoja. Stoga se predložene implikacije politike ne temelje na normativnim pretpostavkama, već na empirijski identificiranim obrascima fiskalnog djelovanja turizma u Republici Hrvatskoj.

6.2. Ograničenja postojećeg fiskalnog okvira u kontekstu turizma

Empirijski nalazi ovog istraživanja upućuju na to da neto fiskalni učinci turizma u velikoj mjeri ovise o sposobnosti jedinica lokalne samouprave da internaliziraju učinke turističke aktivnosti koji se reflektiraju u ukupnim prihodima i rashodima njihovih proračuna. Međutim, u postojećem fiskalnom okviru Republike Hrvatske ta je sposobnost institucionalno ograničena, osobito u turistički najintenzivnijim područjima.

Prvo, struktura lokalnih prihoda snažno je centralizirana, pri čemu ključni porezni izvori ostaju izvan izravne kontrole jedinica lokalne samouprave. Iako turizam generira značajnu ekonomsku aktivnost, lokalne jedinice raspolažu relativno ograničenim instrumentima za zahvaćanje fiskalnih koristi koje iz toga proizlaze, dok istodobno snose znatan dio rashodnih posljedica povezanih s rastom turističke aktivnosti. Ovaj nesklad posebno dolazi do izražaja u jedinicama u kojima je turistička potražnja prostorno koncentrirana i sezonski intenzivna.

Drugo, postojeći turistički fiskalni instrumenti (npr. boravišna pristojba) pokazuju ograničenu sposobnost pokrivanja dodatnih rashodnih pritisaka u visokosezonalnim i prostorno opterećenim sredinama. Empirijski nalazi za Jadransku Hrvatsku upućuju na to da rast turističke aktivnosti može pogoršati neto fiskalnu poziciju upravo zbog nerazmjera između rashoda i raspoloživih vlastitih prihoda. Tome dodatno pridonosi struktura turističkog tržišta rada, obilježena visokim udjelom sezonskih radnika čije je prebivalište često izvan jedinica lokalne samouprave u kojima ostvaruju rad. Budući da porez na dohodak pripada jedinici lokalne samouprave prebivališta zaposlenika, a ne jedinici u kojoj se rad fizički obavlja, lokalne jedinice turističkih destinacija internaliziraju rashodne učinke povezane sa zapošljavanjem, dok pripadajuće fiskalne koristi u pravilu izostaju.

Treće, nedovoljna povezanost fiskalne i prostorne politike dodatno pojačava fiskalne napetosti u turistički intenzivnim jedinicama lokalne samouprave. Rast turizma koji se u velikoj mjeri odvija kroz intenziviranje privatnog smještaja i povezanu stambenu izgradnju generira dugoročne

infrastrukturne i komunalne obveze, dok fiskalni prihodi koji iz takve aktivnosti proizlaze ostaju fragmentirani i vremenski nepodudarni s nastalim troškovima. U tom je kontekstu relevantna struktura privatnog smještaja u Republici Hrvatskoj, unutar koje vlasnici nekretnina mogu birati različite oblike registracije smještaja; komercijalni ili nekomercijalni. Dodatno, porezni tretman dohotka od iznajmljivanja vezan je uz prebivalište vlasnika nekretnine, a ne uz lokaciju smještajnog objekta. U situacijama u kojima vlasnici imaju prebivalište izvan turističkih destinacija, uključujući i nerezidente, lokalne jedinice u kojima se turizam fizički odvija snose rashodne učinke koji nisu nužno praćeni proporcionalnim prihodovnim učinkom.

U tom smislu, dobiveni rezultati ne upućuju na slabosti turizma kao gospodarske djelatnosti, već na strukturalna ograničenja fiskalnog sustava u prilagodbi prostorno i sezonski koncentriranoj ekonomskoj aktivnosti.

6.3. Implikacije za dizajn fiskalnih instrumenata u turizmu

Empirijski nalazi ovog istraživanja upućuju na to da problem fiskalne održivosti u turistički intenzivnim jedinicama lokalne samouprave ne proizlazi iz same turističke aktivnosti, već iz načina na koji je postojeći fiskalni sustav oblikovan i kako su dizajnirani fiskalni instrumenti povezani s turizmom. Iako turistička razvijenost u svim promatranim regijama generira rast prihoda lokalnih proračuna, negativan neto fiskalni učinak turizma u Jadranskoj Hrvatskoj jasno pokazuje da prihodovni mehanizmi ne prate rast marginalnih rashodnih opterećenja koja turizam stvara.

Posebno je važno naglasiti da ključni fiskalni instrumenti povezani s turističkom aktivnosti — boravišna pristojba, porez na dohodak te komunalne naknade — nisu koncipirani na način koji omogućuje proporcionalnu internalizaciju rashodnih učinaka turizma na lokalnoj razini. Boravišna pristojba, iako izravno vezana uz turističku aktivnost, u relativnom je iznosu niska te ne reflektira stvarne fiskalne troškove koje turizam generira u pogledu komunalne infrastrukture, sezonskog opterećenja javnih usluga i upravljanja prostorom. Naime, prihod od boravišne pristojbe nije izravan proračunski prihod jedinica lokalne samouprave, već se sukladno Zakonu o turističkoj pristojbi (NN 52/2019, 32/2020, 42/2020, 14/2021, 10/2023) dominantno usmjerava turističkim zajednicama na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini, uključujući i Hrvatsku turističku zajednicu. Posljedično, iako je boravišna pristojba funkcionalno povezana s turističkom aktivnosti na području JLS-a, njezin fiskalni učinak na lokalne proračune ostaje ograničen i ne prati razmjerno intenzitet rashodnih pritisaka koje turizam generira. Nadalje, njezina raspodjela i namjena dodatno ograničavaju mogućnost da se koristi kao učinkovit instrument fiskalne kompenzacije.

Porez na dohodak, kao jedan od najznačajnijih izvora prihoda jedinica lokalne samouprave, pokazuje izraženu diskrepanciju između mjesta nastanka rashodnih učinaka i mjesta ostvarivanja fiskalnih koristi. Turistička aktivnost generira znatne dodatne troškove u destinacijama, ponajprije kroz sezonski porast broja zaposlenih i korisnika lokalnih javnih usluga, no prihod od poreza na dohodak velikim dijelom ovisi o mjestu prebivališta zaposlenih. U uvjetima izražene sezonalnosti i mobilnosti radne snage, ovaj mehanizam sustavno slabi fiskalni kapacitet turističkih jedinica lokalne samouprave.

Komunalne naknade i doprinosi, iako prostorno vezani uz korištenje infrastrukture, u praksi su slabo diferencirani prema intenzitetu korištenja prostora i sezonskim fluktuacijama. U kontekstu turizma, osobito u sredinama s izraženim kratkoročnim najmom, visokom koncentracijom privatnog smještaja i sezonskim vršnim opterećenjima takvi instrumenti ne reflektiraju stvarni marginalni trošak dodatne turističke aktivnosti, čime se gubi mogućnost fiskalnog signaliziranja i učinkovitog upravljanja opterećenjem lokalne infrastrukture.

Nalaz negativnog i statistički značajnog učinka indeksa turističke razvijenosti na proračunski saldo u Jadranskoj Hrvatskoj izravno je povezan s navedenim institucionalnim ograničenjima. U uvjetima visoke početne turističke razvijenosti, dominantne uloge privatnog smještaja i izražene sezonalnosti, dodatni rast turističke aktivnosti generira rast rashoda koji nadmašuje prihodovne učinke, jer postojeći fiskalni instrumenti ne omogućuju lokalnim jedinicama da zahvate puni fiskalni potencijal turizma. Time se može zaključiti da problem nije u intenzitetu turizma, već u neusklađenosti fiskalnih instrumenata s marginalnim rashodnim učincima turističke aktivnosti na lokalnoj razini.

Rezultati ovog istraživanja upućuju na potrebu redefiniranja fiskalnih instrumenata povezanih s turizmom, osobito u turistički zrelim destinacijama. Dizajn fiskalnih instrumenata trebao bi u većoj mjeri odražavati marginalne rashodne učinke turističke aktivnosti, uključujući sezonalnost, prostornu koncentraciju i intenzitet korištenja lokalne infrastrukture. Time bi se omogućilo učinkovitije usklađivanje fiskalnih prihoda s rashodnim potrebama, smanjio pritisak na lokalne proračune i ojačala dugoročna fiskalna održivost turističkih jedinica lokalne samouprave.

Navedene implikacije dizajna fiskalnih instrumenata izravno se reflektiraju u sažetku empirijskih nalaza i implikacija prikazanih u policy-matrici u tablici 9. Različiti smjerovi fiskalne politike po regijama proizlaze iz empirijski uočenog nesklada između prihodnih mehanizama i rashodnih učinaka turističke aktivnosti.

U Panonskoj i Središnjoj Hrvatskoj, gdje rast turističke razvijenosti rezultira pozitivnim neto fiskalnim učinkom, postojeći fiskalni instrumenti omogućuju barem djelomičnu internalizaciju rashodnih učinaka, čime se otvara prostor za razvojno usmjerenu fiskalnu politiku i ulaganja. Nasuprot tome, u Jadranskoj Hrvatskoj negativan učinak turističke razvijenosti na proračunski saldo upućuje na strukturnu fiskalnu neravnotežu, pri čemu nediferencirani fiskalni instrumenti ne prate marginalne rashodne učinke turizma.

Stoga preporučeni smjer fiskalne politike u toj regiji, kako je prikazano u policy-matrici, uključuje jačanje lokalnih fiskalnih ovlasti i korekciju postojećih instrumenata, s ciljem usklađivanja fiskalnih prihoda s prostorno i sezonski koncentriranim troškovima turističke aktivnosti. Time policy-matrica konkretizira temeljni empirijski nalaz rada: fiskalni izazovi u turističkim jedinicama lokalne samouprave proizlaze prije svega iz institucionalnog dizajna fiskalnih instrumenata, a ne iz same turističke aktivnosti.

6.4. Znanstveni doprinos rada

Ovaj doktorski rad ostvaruje nekoliko međusobno povezanih znanstvenih doprinosa u području javnih financija, ekonomike turizma i regionalne ekonomije, s posebnim naglaskom na fiskalne učinke turizma na razini jedinica lokalne samouprave.

Prvo, rad daje sustavnu empirijsku analizu fiskalnih utjecaja turizma na pozicije unutar proračuna jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj, pri čemu se istodobno razmatraju prihodna, rashodna i neto fiskalna dimenzija. Za razliku od većine postojećih istraživanja koja se fokusiraju isključivo na prihode ili pojedine fiskalne stavke, ovaj rad empirijski pokazuje da se fiskalni učinci turizma ne mogu adekvatno razumjeti bez integriranog sagledavanja ukupnih prihoda, rashoda i proračunskog salda.

Drugo, rad uvodi i empirijski potvrđuje koncept regionalne heterogenosti neto fiskalnih učinaka turizma na razini lokalne samouprave. Rezultati jasno pokazuju da turistička razvijenost nema jednoznačan učinak na fiskalnu održivost: dok u Panonskoj i Središnjoj Hrvatskoj djeluje kao pozitivan neto fiskalni učinak, u Jadranskoj Hrvatskoj ima negativan neto učinak na proračunski saldo. Time se empirijski potvrđuje teza o opadajućim marginalnim prinosima turizma u zrelim turističkim regijama, što je važan doprinos međunarodnoj literaturi.

Treće, metodološki doprinos rada ogleda se u primjeni dinamičkih panel-modela procijenjenih Blundell–Bondovim procjeniteljem na razini jedinica lokalne samouprave, uz regionalno

diferenciranu specifikaciju modela. Time se uvažava inercija fiskalnih veličina, kontrolira endogenost turističke aktivnosti te se dobivaju robusnije procjene u odnosu na statičke panel-pristupe koji dominiraju u dijelu dosadašnje literature.

Četvrto, rad pridonosi literaturi primjenom indeksa turističke razvijenosti kao višedimenzionalnog pokazatelja, umjesto korištenja pojedinačnih indikatora turističke aktivnosti (npr. noćenja ili dolasci). Takav pristup omogućuje preciznije hvatanje intenziteta i strukture turističkog razvoja te jasnije razlikovanje fiskalnih učinaka u različitim fazama turističkog ciklusa.

Peto, empirijski nalazi rada proširuju razumijevanje uloge strukturnih i prostornih obilježja lokalnih jedinica (gustoća naseljenosti, nezaposlenost, površina, građevinska aktivnost) u oblikovanju fiskalnih učinaka turizma. Posebno se ističe nalaz o važnosti građevinske aktivnosti u turistički intenzivnim sredinama, koji upućuje na povezanost turističkog rasta, nekretninskih procesa i rashodnih pritisaka na lokalne proračune.

Šesto, rad daje originalan empirijski doprinos hrvatskom kontekstu, gdje su dosadašnja istraživanja fiskalnih učinaka turizma bila fragmentirana, metodološki heterogena ili ograničena dostupnošću podataka. Ovaj je rad prvi sveobuhvatni pokušaj kvantifikacije neto fiskalnih učinaka turističke razvijenosti na razini jedinica lokalne samouprave, uz jasno razgraničenje regionalnih razlika.

Konačno, znanstveni doprinos rada ogleda se i u povezivanju teorijskih koncepata fiskalnog kapaciteta i rashodnih pritisaka s empirijskim nalazima, čime se turizam prestaje promatrati kao univerzalno pozitivan fiskalni instrument, a počinje analizirati kao prostorno i institucionalno uvjetovana djelatnost s kompleksnim i često asimetričnim fiskalnim implikacijama.

6.5. Aplikativni doprinos rada

Polazeći od utvrđene regionalne heterogenosti fiskalnih učinaka turizma, rezultati ovog istraživanja upućuju na potrebu diferenciranog i ciljanog pristupa fiskalnoj politici, umjesto univerzalnih rješenja.

Za Panonsku Hrvatsku, gdje turizam djeluje kao pozitivan neto fiskalni učinak, politika bi trebala biti usmjerena na poticanje turističke aktivnosti uz paralelno jačanje lokalnih fiskalnih kapaciteta, osobito kroz ulaganja u infrastrukturu i institucionalne kapacitete koji omogućuju dugoročno održiv rast.

U Središnjoj Hrvatskoj, naglasak treba staviti na koordinaciju fiskalne, prostorne i razvojne politike, s ciljem ublažavanja rashodnih pritisaka koji prate rast turističke i povezane gospodarske aktivnosti. Posebnu pozornost treba posvetiti učinkovitosti javne potrošnje i upravljanju urbanim rastom.

Za Jadransku Hrvatsku, empirijski nalazi jasno upućuju na potrebu redefiniranja fiskalnih instrumenata u turistički intenzivnim područjima. To uključuje jačanje vlastitih prihoda lokalnih jedinica, bolju prilagodbu turističkih naknada stvarnim rashodnim potrebama te snažnije povezivanje fiskalne politike s regulacijom tržišta nekretnina i prostornim planiranjem.

Na općoj razini, rezultati sugeriraju da fiskalna održivost turističkih lokalnih jedinica ne može biti osigurana isključivo rastom turističke aktivnosti, već zahtijeva institucionalne prilagodbe koje omogućuju uravnotežen odnos između prihoda i rashoda u različitim fazama turističkog razvoja.

6.6. Ograničenja istraživanja

Unatoč robusnosti primijenjenog metodološkog pristupa i opsežnosti korištenog skupa podataka, ovo istraživanje ima određena ograničenja koja je potrebno uzeti u obzir pri interpretaciji rezultata.

Prvo, iako primjena dinamičkih panel-modela procijenjenih Blundell–Bondovim procjeniteljem omogućuje kontrolu endogenosti, vremenske postojanosti fiskalnih veličina i neopažene heterogenosti, rezultati se i dalje temelje na pretpostavci da su korišteni instrumenti valjani i dostatno jaki. Iako testovi valjanosti instrumenata upućuju na zadovoljavajuću specifikaciju modela, u potpunosti se ne može isključiti mogućnost preostale endogenosti, posebno u kontekstu složenih povratnih veza između turističke aktivnosti, fiskalnih kapaciteta i lokalnog gospodarskog razvoja.

Drugo, mjerenje turističke razvijenosti pomoću indeksa turističke razvijenosti, iako metodološki opravdano i analitički korisno, nužno podrazumijeva agregaciju različitih dimenzija turističke aktivnosti. Takav pristup može prikriti specifične učinke pojedinih oblika turizma ili strukturnih obilježja turističke ponude, osobito u kontekstu razlika između masovnog, sezonskog i cjelogodišnjeg turizma.

Treće, analiza se provodi na razini jedinica lokalne samouprave i temelji se na dostupnim proračunskim agregatima, što ograničava mogućnost detaljnijeg uvida u strukturu pojedinih

rashodnih stavki povezanih s turizmom. Iako integrirani pristup prihodima, rashodima i proračunskom saldu omogućuje procjenu neto fiskalnih učinaka, buduća istraživanja mogla bi dodatno razmotriti specifične rashodne kategorije (npr. komunalne usluge, prometnu infrastrukturu ili javni red i sigurnost) kako bi se preciznije identificirali mehanizmi fiskalnog opterećenja.

Četvrto, rezultati istraživanja odnose se na institucionalni i fiskalni okvir Republike Hrvatske te su uvjetovani postojećim stupnjem fiskalne decentralizacije i dizajnom lokalnih fiskalnih instrumenata. Iako dobiveni nalazi imaju širu teorijsku relevantnost, njihova izravna primjena na druge zemlje ili fiskalne sustave zahtijeva oprez, osobito u kontekstima s drukčijom raspodjelom fiskalnih ovlasti između razina vlasti.

Konačno, istraživanje se fokusira na linearne učinke turističke razvijenosti na fiskalne ishode. Mogući nelinearni odnosi, pragovi zasićenja ili interakcijski učinci između turizma i drugih strukturnih obilježja lokalnih jedinica nisu eksplicitno modelirani. Iako regionalna diferencijacija djelomično adresira ovu problematiku, buduća istraživanja mogla bi dodatno istražiti nelinearne i pragovne učinke turističkog razvoja na fiskalnu održivost.

U tom kontekstu, navedena ograničenja ujedno upućuju na smjerove budućih istraživanja. Posebno je relevantno daljnje empirijsko ispitivanje fiskalnih implikacija sezonske mobilnosti radne snage, uključujući razliku između mjesta rada i prebivališta zaposlenih u turizmu, kao i detaljnija analiza fiskalnih učinaka različitih oblika privatnog smještaja. Nadalje, korištenje mikro-podataka i raščlanjenih proračunskih stavki moglo bi omogućiti preciznije identificiranje mehanizama putem kojih turistička aktivnost generira rashodne pritiske i utječe na dugoročnu fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave, osobito kroz razlikovanje između potrošnih rashoda i kapitalnih investicija te njihovu ulogu u oblikovanju neto fiskalnih učinaka turizma.

7. ZAKLJUČAK

Ovaj doktorski rad analizira utjecaj turizma na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj, polazeći od činjenice da je turizam jedan od ključnih sektora nacionalnog gospodarstva, ali istodobno djelatnost obilježena izrazitom prostornom i sezonskom koncentracijom. Temeljni cilj istraživanja bio je ispitati u kojoj mjeri turizam, mjeren indeksom turističke razvijenosti, utječe na fiskalnu održivost lokalnih proračuna. Fiskalna održivost mjeri se neto proračunskim saldonom po stanovniku, definiranim kao razlika ukupnih proračunskih prihoda i ukupnih rashoda po stanovniku, pri čemu su ukupni prihodi i rashodi analizirani kao ključni kanali putem kojih se učinci turizma reflektiraju u fiskalnoj poziciji jedinica lokalne samouprave, uz uvažavanje regionalnih razlika u intenzitetu i strukturi turizma.

Teorijski dio rada ukazao je na višedimenzionalnu prirodu fiskalnih učinaka turizma. Iako se turizam u dijelu literature povezuje s jačanjem fiskalnog kapaciteta lokalnih jedinica kroz širenje porezne osnovice i gospodarske aktivnosti, brojna istraživanja istodobno upozoravaju da turizam generira i dodatne rashodne pritiske, ponajprije kroz povećanu potražnju za infrastrukturom, komunalnim sustavima i javnim uslugama. Time se već u teorijskom okviru naglašava da neto fiskalni učinak turizma nije jednoznačan niti unaprijed zadan, već snažno ovisi o institucionalnom, prostornom i razvojnom kontekstu u kojem se turizam razvija.

Empirijski dio rada razvio je metodološki okvir koji omogućuje identifikaciju tih odnosa primjenom dinamičkih panel-modela procijenjenih Blundell–Bondovim procjeniteljem. Takav pristup omogućio je uvažavanje inercije fiskalnih veličina, kontrolu endogenosti i neopažene heterogenosti među jedinicama lokalne samouprave. Turizam je kvantificiran indeksom turističke razvijenosti kao višedimenzionalnim pokazateljem razine i strukture turizma, koji se prvi put primjenjuje kao ključna analitička varijabla u empirijskom istraživanju fiskalne održivosti lokalnih proračuna, dok je fiskalna održivost mjerena neto proračunskim saldonom po stanovniku. Posebna vrijednost rada proizlazi iz regionalno diferenciranog pristupa, pri čemu su jedinice lokalne samouprave grupirane u Panonsku, Središnju i Jadransku Hrvatsku, čime je omogućeno preciznije sagledavanje prostorne heterogenosti fiskalnih učinaka turizma.

Empirijski rezultati upućuju na tri ključna nalaza. Prvo, porast razine turističke razvijenosti ima statistički značajan i pozitivan učinak na ukupne prihode lokalnih proračuna u svim promatranim regijama, čime se potvrđuje hipoteza H1 i empirijski potkrepljuje teza da viša razina turističke razvijenosti jača fiskalni kapacitet jedinica lokalne samouprave. Drugo, porast indeksa turističke razvijenosti istodobno je povezan s rastom ukupnih rashoda lokalnih proračuna, čime se potvrđuje hipoteza H2 i pokazuje da se fiskalni učinci turističke razvijenosti ne mogu sagledavati

isključivo kroz prihodnu dimenziju. Rast turističke razvijenosti sustavno prati rast javne potrošnje na lokalnoj razini, pri čemu se intenzitet i neto fiskalne implikacije razlikuju ovisno o regionalnom kontekstu. Treće, analiza neto fiskalnog učinka ukazuje na izraženu regionalnu heterogenost. U Panonskoj i Središnjoj Hrvatskoj porast indeksa turističke razvijenosti ima pozitivan i statistički značajan učinak na proračunski saldo po stanovniku, dok u Jadranskoj Hrvatskoj viša razina turističke razvijenosti ima negativan i statistički značajan učinak na neto fiskalni saldo, čime se potvrđuje hipoteza H3. Regionalno diferencirane procjene dinamičkih panel-modela, koje ukazuju na suprotne neto fiskalne učinke porasta turističke razvijenosti, upućuju na to da turizam ne djeluje kao univerzalno povoljan fiskalni instrument, već da njegov fiskalni učinak ovisi o fazi turističkog razvoja i strukturnim obilježjima lokalnih jedinica. Time se rad svrstava među rijetka empirijska istraživanja koja na razini jedinica lokalne samouprave kvantitativno identificiraju strukturne razlike u fiskalnom odgovoru na turizam između različitih regija.

Središnji zaključak rada jest da utjecaj turizma na fiskalnu održivost lokalnih proračuna ne ovisi o razini indeksa turističke razvijenosti već o sposobnosti fiskalnog sustava da internalizira učinke turistički uvjetovanih prihoda i rashoda. Empirijski rezultati pokazuju da porast turističke razvijenosti u svim promatranim regijama dovodi do rasta i ukupnih prihoda i ukupnih rashoda, dok se neto fiskalni ishod tog procesa razlikuje ovisno o regionalnom kontekstu. Dodatno, snažni i statistički značajni koeficijenti uz vremenski pomaknute fiskalne varijable potvrđuju postojanje izražene fiskalne inercije, čime se fiskalni učinci turističke razvijenosti identificiraju kao strukturni, a ne kratkoročni ili ciklički fenomen. Negativan neto fiskalni učinak u Jadranskoj Hrvatskoj ne proizlazi iz slabljenja prihoda, već iz činjenice da rast rashoda lokalnih proračuna sustavno nadmašuje rast ukupnih prihoda.

Dobivene rezultate potrebno je tumačiti u kontekstu strukturnih specifičnosti hrvatskog turizma u odnosu na Europsku uniju. Republika Hrvatska ubraja se među turistički najintenzivnije zemlje Europske unije, s iznimno visokim brojem noćenja po stanovniku i izraženom sezonalnošću, pri čemu se visoka razina turističke razvijenosti prostorno koncentrira u jadranskom području. Dodatno, struktura smještajne ponude obilježena je dominacijom privatnog smještaja i disperziranom prostornom organizacijom, što povećava infrastrukturne, komunalne i administrativne troškove na lokalnoj razini, uz ograničenu mogućnost proporcionalne fiskalne internalizacije koristi. U takvom kontekstu, daljnji porast turističke razvijenosti u zrelim destinacijama generira marginalne rashodne pritiske koji nadmašuju prihodovne učinke, što je u skladu s konceptom opadajućih marginalnih fiskalnih prinosa turizma.

Rezultati istraživanja dodatno potvrđuju da je odnos između turizma i fiskalne održivosti ukorijenjen u širi prostorni i strukturni kontekst lokalnog razvoja. Urbanizacija, gustoća

naseljenosti, obilježja tržišta rada i građevinska aktivnost, osobito stambena izgradnja povezana s turističkom potražnjom, oblikuju način na koji se turistička razvijenost reflektira u ukupnim fiskalnim tokovima lokalnih proračuna, pri čemu se u turistički intenzivnim sredinama osobito ističe povezanost visoke razine turističke razvijenosti, nekretninskih procesa i rastućih rashodnih obveza jedinica lokalne samouprave.

Dobiveni empirijski nalazi u najvećoj mjeri potvrđuju postavljena istraživačka očekivanja, pri čemu dodatno razotkrivaju regionalno diferencirane neto fiskalne učinke turističke razvijenosti. Na toj osnovi ističu se ključni znanstveni i aplikativni doprinosi rada. Znanstveni doprinosi rada ogleda se u sljedećem:

- pruža integriranu empirijsku analizu fiskalnih učinaka turizma na lokalne proračune kroz istodobno razmatranje ukupnih prihoda, ukupnih rashoda i neto fiskalnog salda
- empirijski potvrđuje regionalnu heterogenost neto fiskalnih učinaka turizma na razini jedinica lokalne samouprave, uključujući negativan neto učinak u Jadranskoj Hrvatskoj u odnosu na pozitivan učinak u Panonskoj i Središnjoj Hrvatskoj
- metodološki pridonosi primjenom dinamičkih panel-modela procijenjenih Blundell–Bondovim procjeniteljem uz regionalno diferenciranu specifikaciju, čime se uvažava inercija fiskalnih veličina i kontrolira endogenost turističke aktivnosti
- primijenjuje indeks turističke razvijenosti kao višedimenzionalni pokazatelj turističkog razvoja umjesto parcijalnih indikatora (npr. dolasci ili noćenja), čime se preciznije mjeri intenzitet i struktura turizma
- proširuje razumijevanje uloge strukturnih i prostornih obilježja JLS-a (gustoća naseljenosti, nezaposlenost, površina, građevinska aktivnost) u oblikovanju fiskalnih učinaka turizma, uz naglašenu povezanost turističkog rasta, nekretninskih procesa i rashodnih pritisaka
- daje originalan empirijski doprinos hrvatskom kontekstu kao prvi sveobuhvatni pokušaj kvantifikacije neto fiskalnih učinaka turističke razvijenosti na razini JLS-a uz jasno razgraničenje regionalnih razlika
- povezuje teorijske koncepte fiskalnog kapaciteta i rashodnih pritisaka s empirijskim nalazima te turizam interpretira kao institucionalno i prostorno uvjetovanu djelatnost s kompleksnim fiskalnim implikacijama.

Aplikativni doprinosi rada ogleda se u sljedećem:

- identificira da fiskalni izazovi turistički intenzivnog JLS-a proizlaze ponajprije iz institucionalnog dizajna fiskalnih instrumenata, a ne iz turističke aktivnosti
- ukazuje na to da ključni instrumenti povezani s turizmom (boravišna pristojba, porez na dohodak, komunalne naknade) ne omogućuju proporcionalnu internalizaciju marginalnih rashodnih učinaka turizma na lokalnoj razini, osobito u zrelim destinacijama

- implicira potrebu redefiniranja fiskalnih instrumenata u turizmu tako da bolje reflektiraju sezonalnost, prostornu koncentraciju i intenzitet korištenja lokalne infrastrukture, čime bi se ojačala dugoročna fiskalna održivost
- preporučuje regionalno diferenciran pristup fiskalnoj i razvojnoj politici: razvojno usmjerenu politiku i ulaganja u Panonskoj Hrvatskoj, koordinaciju fiskalne, prostorne i razvojne politike u Središnjoj Hrvatskoj, te jačanje lokalnih fiskalnih ovlasti i prilagodbu instrumenata stvarnim rashodnim potrebama u Jadranskoj Hrvatskoj
- naglašava potrebu snažnije koordinacije fiskalne i prostorne politike zbog povezanosti turističke razvijenosti s urbanizacijom, stambenom izgradnjom i intenzivnijim korištenjem prostora, koji generiraju znatan dio rashodnih pritisaka.

Važno je istaknuti da se zaključci rada temelje na analizi agregatnih fiskalnih ishoda, a ne na detaljnoj stavkovnoj razradi pojedinih prihodnih i rashodnih instrumenata, što upućuje na strukturnu, a ne mehanicističku interpretaciju dobivenih rezultata. Buduća istraživanja mogla bi produbiti analizu kroz razdvajanje kapitalnih i tekućih rashoda uključivanjem mikrofiskalnih podataka. Nadalje, buduća istraživanja mogla bi se usmjeriti na ispitivanje fiskalnih implikacija strukturnih obilježja tržišta rada i smještajne ponude u turizmu, osobito u pogledu prostorne nepodudarnosti između mjesta nastanka rashodnih opterećenja i mjesta ostvarivanja fiskalnih prihoda na razini jedinica lokalne samouprave. Dodatno, komparativne analize s drugim turistički intenzivnim zemljama mogle bi poslužiti kao dopunski okvir za testiranje robusnosti i šire primjenjivosti dobivenih nalaza.

Zaključno, ovaj rad pokazuje da je utjecaj turizma na fiskalnu održivost proračuna jedinica lokalne samouprave složen, višedimenzionalan i snažno kontekstualno uvjetovan: iako viša razina turističke razvijenosti može biti snažan generator fiskalnog kapaciteta, bez odgovarajućeg institucionalnog i fiskalnog okvira njezini učinci mogu rezultirati trajnim fiskalnim napetostima na lokalnoj razini, osobito u zrelim, sezonalno opterećenim i strukturno fragmentiranim turističkim destinacijama.

Literatura

- Allen, R. i Tommasi, D. (2001). *Managing public expenditure: A reference book for transition countries*. OECD.
- Anderson, N. B. (2006). Beggar thy neighbor? Property taxation of vacation homes. *National Tax Journal*, 59(4), 757–780. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/beggar-thy-neighbor-property-taxation-vacation/docview/203281551/se-2>
- Anderson, T. W. i Hsiao, C. (1981). *Estimation of dynamic models with error components*. California Institute of Technology. <https://doi.org/10.7907/49czk-m0j77>
- Arellano M. (1989) A note on the Anderson-Hsiao estimator for panel data, *Economics Letters*, 31(4) 337-341, [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(89\)90025-6](https://doi.org/10.1016/0165-1765(89)90025-6).
- Arellano, M. i Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277–297. <https://doi.org/10.2307/2297968>
- Arellano, M. i Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 29–51. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01642-D](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01642-D)
- Auerbach, A. J. i Kotlikoff, L. J. (1998). *Macroeconomics: An integrated approach*. MIT Press.
- Back, A. (2019). Temporary resident evil? Managing diverse impacts of second-home tourism. *Current Issues in Tourism*, 23(11), 1328–1342. <https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1622656>
- Baggio, R. (2019). Measuring tourism: Methods, indicators, and needs. U: Fayos-Solà, E. i Cooper, C. (ur.), *The future of tourism*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-89941-1_13
- Bajo, A. i Bronić, M. (2007). Assessments of the effectiveness of the Croatian fiscal equalisation model. *Financial Theory and Practice*. <https://hrcak.srce.hr/16378>
- Bajo, A., Blažić, H., Burnač, P., Dodig, D., Drezgić, S., Galinec, D., Ignjatović, M., Juričić, D., Jurčina Alibegović, D., Karačić, D., Krtalić, S., Nikolić, N., Primorac, M., Puljiz, J. i Šuman Tolić, M. (2020). *Financije županija, gradova i općina*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Baldarelli, M. G. i Santi, M. (2003). Financial indicator analysis in municipalities with a high propensity for tourism: The province of Rimini. *Ekonomska istraživanja*, 17(1), 31–54. https://www.researchgate.net/publication/291683554_Financial_indicator_analysis_in_municipalities_with_a_high_propensity_for_tourism_The_Province_of_Rimini

- Barbić, T. (2024). Impact of tourism activity on urban land and housing market activity: Evidence from Croatia. *Economies*, 12(12), 337. <https://doi.org/10.3390/economies12120337>
- Bartoluci, M., Nakić, M. (2022). *Menadžment turističke destinacije*. Split: Visoka škola Aspira.
- Belgodere, A. i Casamatta, G. (2023). Second home taxation: Effects of the 2015 French reform. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4568947>
- Bellini, E., Gasparino, U., Del Corpo, B., i Malizia, W. (2007). Impact of cultural tourism upon urban economies: An econometric exercise (FEEM Working Paper No. 85.2007). *Fondazione Eni Enrico Mattei*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1011975>
- Berne, R. (1992). *The Relationships between Financial Reporting and the Measurement of Financial Condition*. Government Accounting Standards Board.
- Bernhart, J., Decarli, P., Heym, A., Mayr, C. i Promberger, K. (2015). Einfluss der Tourismusintensität auf die finanzielle Performance von Gemeinden *Europäischen Akademie Bozen (EURAC) Institut für Public Management*. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-50102-5>
- Bezsmertniuk, T., Melniichuk, M., Horbach, L. i Horbach, V. (2022). The impact of tourism on the socio-economic development of Volyn region. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 13(4), 966–978. [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.4\(60\).05](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.4(60).05)
- Bisogno, M., Cuadrado-Ballesteros, B. i García-Sánchez, I. M. (2017). Financial sustainability in local governments: Definition, measurement and determinants. U *Financial sustainability of public sector entities* (pp. 57–83). Palgrave Macmillan. DOI:[10.1007/978-3-319-57962-7_3](https://doi.org/10.1007/978-3-319-57962-7_3)
- Blanchard, O., Chouraqui, J.-C., Hagemann, R. i Sartor, N. (1990). The sustainability of fiscal policy: New answers to an old question. *OECD Economic Studies*, 15, 7–36.
- Blundell, R. i Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87(1), 115–143. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00009-8](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00009-8)
- Borden, G. W., Fletcher, R. R. i Harris, T. R. (1996). Economic, resource, and fiscal impacts of visitors on Washoe County, Nevada. *Journal of Travel Research*, 34(3), 75–80. <https://doi.org/10.1177/004728759603400311>
- Borsdorf, A. (2013). Les résidences secondaires dans le Tyrol. *Journal of Alpine Research | Revue de géographie alpine*. <https://doi.org/10.4000/rga.2265>

- Bovsh, L., Okhrimenko, A., Boiko, M. i Gupta, S. K. (2021). Tourist tax administration in the fiscal target system for hospitality businesses. *Public and Municipal Finance*, 10(1), 1–11. [https://doi.org/10.21511/pmf.10\(1\).2021.01](https://doi.org/10.21511/pmf.10(1).2021.01)
- Bratić, V. (2008). *Odlučivanje o lokalnim proračunima: između sna i jave*. Zagreb: Institut za javne financije.
- Bronić, M. (2012). Analiza fiskalnog značaja općinskih i gradskih poreza u Republici Hrvatskoj. *Institut za javne financije*. <https://hrcak.srce.hr/130592>
- Bronzini, R., Ciani, E., i Montaruli, F. (2022). Tourism and local growth in Italy. *Regional Studies*, 56(1), 140–154. <https://doi.org/10.1080/00343404.2021.1910649>
- Buljan, A., Deskar-Škrbić, M. i Švaljek, S. (2021). In search of an optimal size for local government: An assessment of economies of scale in local government in Croatia (Working Paper No. W-62). *Hrvatska narodna banka*.
- Costa, A. C. (2003). Análisis de los efectos del turismo sobre los gastos públicos locales: Aplicación al caso de los municipios españoles. *Universitat de les Illes Balears*. https://www.researchgate.net/publication/41661371_ANALISIS_DE_LOS_EFECTOS_DEL_TURISMO_SOBRE_LOS_GASTOS_PUBLICOS_LOCALES_APLICACION_AL_CASO_DE_LOS_MUNICIPIOS_ESPAÑOLES
- Deller, S. C., Marcouiller, D. W. i Green, G. P. (1997). Recreational housing and local government finance. *Annals of Tourism Research*, 24(3), 687–705. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(97\)00025-X](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(97)00025-X)
- Derek, M., Kowalczyk, A. i Swianiewicz, P. (2005). The impact of tourism on the financial situation and development of Polish towns (the case of middle-sized towns). *Prace i Studia Geograficzne*, 35, 199–217. https://www.researchgate.net/publication/288744685_The_impact_of_tourism_on_the_financial_situation_and_development_of_Polish_towns_the_case_of_middle-sized_towns
- Državni zavod za statistiku. (2024). *Turistički satelitski račun Republike Hrvatske 2022*. <https://podaci.dzs.hr/2024/en/103107>
- Državni zavod za statistiku. (2025). *Turizam u 2024 (Statistička izvješća br. 1739)*. <https://dzs.gov.hr>
- Dziuba, J. i Życzkowska, E. (2024). The importance of revenues from spa fees in financing municipalities in Poland. *Ekonomia i Prawo: Economics and Law*, 23(3), 459–476. <https://doi.org/10.12775/EiP.2024.023>

- Ekonomski institut, Zagreb. (2024). *Sektorska analiza turizma: Izazovi i potencijali u prijelaznom razdoblju*. https://eizg.hr/userdocsimages/publikacije/serijske-publikacije/sektorske-analize/sa_turizam_2024.pdf
- European Commission. (2022). *Transition pathway for tourism*. Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. https://transition-pathways.europa.eu/system/files/2024-09/Transition_Pathway_For_TourismFEB2022_correctedlink.pdf
- Eurostat. (2019). *Manual on sources and methods for the compilation of COFOG statistics*. Publications Office of the European Union. [doi:10.2785/110841](https://doi.org/10.2785/110841)
- Eurostat. (2023). *Tourism satellite accounts in Europe 2023 edition*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-reports/w/ks-ft-22-011>
- Eurostat. (2024). *Eurostat regional yearbook 2024 edition*. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15234730/20025493/KS-HA-24-001-EN-N.pdf/3e624347-af98-3f3e-3a34-d24ae81cb753?version=3.0&t=1727772526684>
- Eurostat. (2025). *Key figures on Europe 2025 edition*. <https://data.europa.eu/doi/10.2785/0857421>
- Fernández-Aracil, P. i Ortuño-Padilla, A. (2018). Urban development model and municipal fiscal burden in Spain. *Journal of Urban Planning and Development*, 144(2), 1–28. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)UP.1943-5444.0000439](https://doi.org/10.1061/(ASCE)UP.1943-5444.0000439)
- Fletcher, J. E. (1989). Input–output analysis and tourism impact studies. *Annals of Tourism Research*, 16(4), 514–529. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(89\)90006-6](https://doi.org/10.1016/0160-7383(89)90006-6)
- Frechtling, D. C. (2010). The tourism satellite account: A primer. *Annals of Tourism Research*, 37(1), 136–153. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2009.08.003>
- Fritz, R. G. (1982). Tourism, vacation home development and residential tax burden: Case study of the local finances of 240 Vermont towns. *American Journal of Economics and Sociology*, 41, 375–385. <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.1982.tb03044.x>
- Gál, M. i Tóth, P. (2015). Significance of local taxes in income structure of Slovak municipalities. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(3), 544–552. <https://doi.org/10.5901/mjss.2015.v6n3p544>
- Garidzirai, R., i Pasara, M. T. (2020). An analysis of the contribution of tourism on economic growth in South African provinces: A panel analysis. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 29, 554–564. <https://doi.org/10.30892/gtg.29214-489>

- Gnangnon, S. K. (2020). Impact of international tourism receipts on public revenue in developed and developing countries. *Tourism Review*, 75(4), 809–826. <https://doi.org/10.1108/TR-07-2018-0090>
- Gómez-Calero, M. de la P., Molina, A. i Pablo-Romero, M. (2014). *Research note*: Exploring the effect of tourism on economic growth in the Spanish provinces and autonomous communities, 1999–2008. *Tourism Economics*, 20(5), 1117–1124. <https://doi.org/10.5367/te.2013.0314>
- Goodman, J. (2005). Houses, apartments, and property tax incidence. *Housing Policy Debate*, 17(1), 1–26. <https://doi.org/10.1080/10511482.2006.9521558>
- Groves, S. M., Godsey, W. M. i Shulman, M. A. (1981). *Financial indicators for local government*. *Public Budgeting & Finance*, 1(2), 5–19. <https://doi.org/10.1111/1540-5850.00511>
- Grubišić Šeba, M., Jurlina Alibegović, D. i Slijepčević, S. (2014). Combating fiscal constraints for PPP development. *Managerial Finance*, 40(11), 1112–1130. <https://www.bib.irb.hr:8443/718304>
- Guía Julve, J. i Ruiz Garcia, E. (2004). Financiación del municipio turístico y competitividad: Estudio de los municipios turísticos de Cataluña. *Papers de Turisme*, 35, 59–75. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1216152>
- Heller, P. S. (2003). *Who will pay? Coping with aging societies, climate change, and other long-term fiscal challenges*. IMF.
- Hodžić, S. i Jurlina Alibegović, D. (2019). The efficiency of regional government expenditure in smart tourist destination: the case of Croatia. *Tourism in Southern and Eastern Europe 2019 - Conference Proceedings*. Opatija: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci, 307-318. doi:[10.20867/tosee.05.35](https://doi.org/10.20867/tosee.05.35)
- Hodžić, S. i Paleka, A. (2020). Fiscal capacities of large cities in Croatia: Financial support for smart cities. *Naše gospodarstvo / Our Economy*, 66(2), 42–49. <https://doi.org/10.2478/ngoe-2020-0010>
- Honadle, B. W., Cigler, B. A. i Costa, J. M. (2004). *Fiscal health for local governments*. Academic Press.
- Hortas-Rico, M. (2014). Urban sprawl and municipal budgets in Spain: A dynamic panel data analysis. *Papers in Regional Science*, 93(4), 843–865. <https://doi.org/10.1111/pirs.12022>
- International Monetary Fund. (2009). *Balance of Payments and International Investment Position Manual* (6th ed.). IMF. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf>

- Institut za turizam. (2023). *Turistička statistika*. <https://www.iztg.hr/hr/turisticka-statistika/>
- IPSAS (2024). *Reporting on the long-term sustainability of a public sector entity's finances*. IFAC. <https://ifacweb.blob.core.windows.net/publicfiles/2024-12/C15-RPG-1.pdf>
- Jurlina Alibegović, D. (2018). Porezna autonomija gradova u Hrvatskoj u razdoblju 2002.–2016. *Radni materijal EIZ-a, No. 1, 2018*, 5–36. <https://hrcak.srce.hr/198604>
- Jurlina Alibegović, D. i Slijepčević, S. (2010). Mjerenje rezultata na lokalnoj razini u Hrvatskoj. *Radni materijal EIZ-a, 2010*, 5–35. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:213:840641>
- Jurlina Alibegović, D. i Slijepčević, S. (2012). Identifying key obstacles for performance measurement at the sub-national level in Croatia. *Hrvatska i komparativna javna uprava: Časopis za teoriju i praksu javne uprave*, 12(4), 1117–1156 <https://hrcak.srce.hr/130490>
- Jurlina Alibegović, D., Hodžić, S. i Bečić, E. (2018). Limited fiscal autonomy of Croatian large cities. *Lex localis - Journal of Local Self Government*, 16(1), 107–128. [https://doi.org/10.4335/10.4335/16.1.107-128\(2018\)](https://doi.org/10.4335/10.4335/16.1.107-128(2018))
- Jurlina Alibegović, D., Hodžić, S. i Bečić, E. (2019). The level of fiscal autonomy: Evidence from Croatia, Serbia and Bosnia and Herzegovina. *The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, 12(1), 91–112. <https://doi.org/10.2478/nispa-2019-0004>
- Jurlina Alibegović, D., Slijepčević, S. i Kordej-De Villa, Ž. (2013). Can local governments in Croatia cope with more responsibilities? *Lex localis - Journal of Local Self Government*, 11(3), 471–495. [https://doi.org/10.4335/11.3.471-495\(2013\)](https://doi.org/10.4335/11.3.471-495(2013))
- Karimi, M. S., Karamelikli, H. i Naysary, B. (2024). The role of tourism in driving economic growth: An asymmetric augmented autoregressive distributed lag analysis of Singapore's experience. *International Journal of Tourism Research*, 26(4), e2696. <https://doi.org/10.1002/jtr.2696>
- Karlsson, V., Jóhannesson, H. i Pétursson, J. Ó. (2017). Tourists and municipal finance. *Stjórnmal og stjórnsýsla*, 13(2), 211–238. <https://doi.org/10.13177/irpa.a.2017.13.2.3>
- Kiviet, J. F. (1995). On bias, inconsistency, and efficiency of various estimators in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 53–78. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01643-E](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01643-E)
- Konuk, T. (2024). *The impact of tourism revenues on economic growth: Panel data analysis for MINT countries*. U G. Ertürkmen (Ed.), *Academic analyses in macroeconomics*. Özgür Publications. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub570.c2324>

- Krstinić Nižić, N., Trinajstić, M. i Šverko Grdić, Z. (2021). Linkage between tourism and sustainable development in urban areas. *Ekonomski vjesnik*, 34(1), 175–186. <https://doi.org/10.51680/ev.34.1.13>
- Kumar, J., Hussain, K. i Kannan, S. (2015). Positive vs negative economic impacts of tourism development: A review of economic impact studies. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20(4), 405–413. https://www.researchgate.net/publication/277411573_POSITIVE_VS_NEGATIVE_ECONOMIC_IMPACTS_OF_TOURISM_DEVELOPMENT_A_REVIEW_OF_ECONOMIC_IMPACT_STUDIES
- Labra, R. i Torrecillas, C. (2018). Estimating dynamic panel data: A practical approach to perform long panels. *Revista Colombiana de Estadística*, 41(1), 31–52. <https://doi.org/10.15446/rce.v41n1.61885>
- Lanzara, G. i Minerva, G. A. (2018). Tourism, amenities, and welfare in an urban setting (Quaderni – Working Paper DSE No. 1123). *Dipartimento di Scienze Economiche, Università di Bologna*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3198062>
- Laut, L. T., Sugiharti, R. R. i Panjawa, J. L. (2021). Does tourism sector matter in regional economic development? *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 37(3), 832–837. <https://doi.org/10.30892/gtg.37313-715>
- Lemma, A. F. (2014). *Tourism impacts: Evidence of impacts on employment, gender, and income*. University of Birmingham.
- Levine, H., Justice, J. B. i Scorsone, E. A. (2013). *Handbook of local government fiscal health*. Jones & Bartlett Learning.
- Levine, M. V. (2003). Tourism-based redevelopment and the fiscal crisis of the city: The case of Montréal. *Canadian Journal of Urban Research*, 12(1), 102–123. https://www.researchgate.net/publication/288715630_Tourism-based_redevelopment_and_the_fiscal_crisis_of_the_city_The_case_of_Montreal
- Liu, A., Qin, Y. i Lin, V. S. (2024). Local leaders' promotion pressure and tourism development: Evidence from China. *Journal of Travel Research*, 64(6), 1–16. <https://doi.org/10.1177/00472875241253008>
- Lysiak, L., Kachula, S., Hrabchuk, O., Filipova, M. i Kushnir, A. (2020). Assessment of financial sustainability of the local budgets: Case of Ukraine. *Public and Municipal Finance*, 9(1), 48–59. [https://doi.org/10.21511/pmf.09\(1\).2020.05](https://doi.org/10.21511/pmf.09(1).2020.05)

- Mahdavi, S. i Alanis, E. (2012). Public expenditures and the unemployment rate in the American states: Panel evidence. *Applied Economics*, 45(20), 2926–2937. <https://doi.org/10.1080/00036846.2012.690849>
- Matić, R. (2024). Fiscal decentralization and impact on economic growth in the Republic of Croatia. *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 12(1), 49–69. <https://doi.org/10.31784/zvr.12.1.10>
- Mazón, T. (2006). Inquiring into residential tourism: The Costa Blanca case. *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 3(2), 89–97. <https://doi.org/10.1080/14790530600938261>
- McKenzie, F., Martin, J. i Paris, C. (2008). Fiscal policy and mobility: The impact of multiple residences on the provision of place-based service funding. *Australasian Journal of Regional Studies*, 14(1), 53–73. <https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/informit.982994752254969>
- Mikulić, J., Vitezić, V., Srhoj, S. i Kuliš, Z. (2024). Tourism boom, housing doom: Excessive tourism and international emigration. *Annals of Tourism Research*, 109. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2024.103853>
- Mikulić, J., Vizek, M., Stojčić, N., Payne, J. E., Čeh Časni, A. i Barbić, T. (2021). The effect of tourism activity on housing affordability. *Annals of Tourism Research*, 90. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103264>
- Miletić, R., Žmuk, B. i Mišetić, R. (2017). Second homes and local socio-economic development: The case of Croatia. *Journal of Housing and the Built Environment*, 33(2), 301–318. <https://doi.org/10.1007/s10901-017-9562-5>
- Ministarstvo financija Republike Hrvatske. (2025). *Financijski izvještaji jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave* <https://mfin.gov.hr/istaknute-teme/lokalna-samouprava/financijski-izvjestaji-ijl-p-r-s/203>
- Ministarstvo pravosuđa, uprave i digitalne transformacije. (2025). Popis županija, gradova i općina. <https://mpudt.gov.hr/o-ministarstvu/ustrojstvo/uprava-za-politicki-sustav-i-opcu-upravu/lokalna-i-podrucna-regionalna-samouprava/popis-zupanija-gradova-i-opcina/22319>
- Ministarstvo turizma i sporta Republike Hrvatske. (2024). *Turizam u brojkama izvješće 2023*. https://www.htz.hr/sites/default/files/2024-08/HTZ%20TUB%20HR_%202023_1.pdf
- Ministarstvo vanjskih i europskih poslova. (2012). *Službena skraćena i puna imena država na hrvatskom jeziku i engleskom jeziku*. https://mvep.gov.hr/UserDocsImages/files/file/2012/121022_imena_drzava.pdf

- Mohan, P. i Strobl, E. (2023). Tourism and tax revenue: Evidence from stay-over tourists in the Eastern Caribbean. *Current Issues in Tourism*, 27(8), 1185–1207. <https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2202307>
- Musgrave, R. A. i Musgrave, P. B. (1989). *Public finance in theory and practice* (5. izdanje). McGraw-Hill.
- Navarro-Galera, A., Rodríguez-Bolívar, M. P., Alcaide-Muñoz, L. i López-Subires, M. D. (2016). Measuring the financial sustainability and its influential factors in local governments. *Applied Economics*, 48(41), 3961–3975. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1148260>
- Oates, W. E. (1999). An essay on fiscal federalism. *Journal of Economic Literature*, 37(3), 1120–1149.
- OECD (2022). *OECD tourism trends and policies 2022*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/a8dd3019-en>
- OECD.3.6 (2024). *OECD tourism trends and policies 2024*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/80885d8b-en>
- Oliveira, J. A., Nazare Oliveira Roca, M. i Roca, Z. (2015). Economic effects of second homes: A case study in Portugal. *Economics and Sociology*, 8(3), 183–196. <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2015/8-3/14>
- Opačić, V. T., Klarić, Z., Beroš, I. i Boranić Živoder, S. (2022). Tourism development index of local self-government units: The example of Croatia. *Acta Geographica Slovenica*, 62(1), 77–87. <https://doi.org/10.3986/AGS.9814>
- Paris, C. (2013). Is anybody listening? The impact of second home ownership on local governments in Australia and elsewhere. *Australian Centre of Excellence for Local Government* (ur.), *3rd National Local Government Research Forum*. Sydney: UTS ePRESS. <https://doi.org/10.5130/aac.m>
- Pastor, V. J. i Soler Domingo, A. (2009). Un análisis económico-presupuestario de los municipios turísticos en la Comunidad Valenciana. *Gestión Turística*, 12, 141–163. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8099336>
- Petrushenko, M., Shevchenko, H., Khumarova, N. i Krivenceva, A. (2022). Financing of tourism and recreation in municipal programs during the pandemic period: The case of Odesa. *Public and Municipal Finance*, 11(1), 63–78. [https://doi.org/10.21511/pmf.11\(1\).2022.06](https://doi.org/10.21511/pmf.11(1).2022.06)
- Plzáková, L. (2017). Evaluation of public finance in the tourism sector at the municipal budget level. U *Proceedings of the 20th International Scientific Conference AMSE: Applications of*

- Mathematics and Statistics in Economics 2017* (pp. 343–354). Szklarska Poręba, Poland. <https://doi.org/10.15611/amse.2017.20.28>
- Pravilnik o proračunskim klasifikacijama. *Narodne novine*, 4/2024. <https://narodne-novine.nn.hr/eli/sluzbeni/2024/4/88>
- Pravilnik o izmjenama i dopunama pravilnika o proračunskim klasifikacijama. *Narodne novine*, 122/2025. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2025_09_122_1742.html
- Primorac, M. (2015). The effectiveness of fiscal equalisation in Croatia. *Ekonomski Istraživanja*, 28(1). 299–311. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2015.1043780>
- Primorac, M., Martínez-Vázquez, J. i Arizti, P. (2022). Achievements and unfinished agenda of the fiscal equalization system in Croatia. *Public Sector Economics*, 46(4). 533–567. <https://doi.org/10.3326/pse.46.4.5>
- Rašić Bakarić, I., Šimović, H. i Vizek, M. (2014). The inquiry into the economic life of Croatian municipalities. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci*, 32(2), 285–312. <https://hrcak.srce.hr/131536>
- Rodden, J. (2006). *Hamilton's paradox: The promise and peril of fiscal federalism*. Cambridge University Press.
- Schick, A. (2005). Sustainable budget policy: Concepts and approaches. *OECD Journal on Budgeting*, 5(1), 107–126.
- Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: An introduction to difference and system GMM in Stata. *The Stata Journal*, 9(1), 86–136. <https://doi.org/10.1177/1536867X0900900106>
- Saud, I. M., Asterina, E. i Trisha, G. F. (2020). Factors affecting capital expenditure allocation: Empirical evidence from regency/city government in Indonesia. *Journal of Accounting and Investment*, 1(2), 289–311. <https://doi.org/10.18196/jai.2102150>
- Shah, A. (2007). *Local budgeting*. World Bank.
- Şit, M., Şit, A., Karadağ, H. (2020). The impact of tourism demand on tax revenues and bank loans in Turkey. U Tsounis, N. i Vlachvei, A. (ur.), *Advances in Cross-Section Data Methods in Applied Economic Research (ICOAE 2019) (Springer Proceedings in Business and Economics)*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-38253-7_45
- Soto, M. (2009). System GMM estimation with a small sample. <https://www.researchgate.net/publication/229054201>

- Soukiazis, E. i Proença, S. (2008). Tourism as an alternative source of regional growth in Portugal: A panel data analysis at NUTS II and III levels. *Portuguese Economic Journal*, 7, 43–61. <https://doi.org/10.1007/s10258-007-0022-0>
- Stojčić, N., Mikulić, J. i Vizek, M. (2022). High season, low growth: The impact of tourism seasonality and vulnerability to tourism on the emergence of high-growth firms. *Tourism Management*, 89. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104455>
- Stojčić, N., Vizek, M. i Glaurdić, J. (2024). Short-term rental expansion and residential displacement in tourism communities: evidence from Croatia. *Regional Studies*, 58(11), 2115–2128. <https://doi.org/10.1080/00343404.2024.2346664>
- Stynes, D. J. (1997). *Economic impacts of tourism: A handbook for tourism professionals*. Illinois Department of Commerce and Community Affairs.
- Šimundić, B. (2015). *Makroekonomske determinante emitivnog turizma i njihov utjecaj na gospodarstva receptivnih zemalja* (Doktorska disertacija). Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet.
- Škrabić Perić, B. (2019). Do the most frequently used dynamic panel data estimators have the best performance in a small sample? A Monte Carlo comparison. *Croatian Operational Research Review*, 10(1), 67–90. <https://doi.org/10.17535/crorr.2019.0005>
- Tomnyuk, T. (2015). Ways to maximize public revenues from the travel industry. *Oblik i finansi, Institute of Accounting and Finance*, 1, 114–119. <https://ideas.repec.org/a/iaf/journal/y2015i1p114-119.html>
- Torres, E. i Santos, D. (2006). The impact of second homes on local taxes. *Fiscal Studies*, 27(2), 231–250. <https://doi.org/10.1111/j.1475-5890.2006.00034.x>
- Trinajstić, M. (2018). The impact of tourism on regional economic development – Case study of Croatian counties. *Tourism & Hospitality Industry 2018 – Trends and Challenges: Congress Proceedings*, 470–478. https://www.researchgate.net/publication/329239932_THE_IMPACT_OF_TOURISM_ON_REGIONAL_ECONOMIC_DEVELOPMENT-CASE_STUDY_OF_CROATIAN_COUNTIES
- Tyrrell, T. J. i Johnston, R. J. (2009). An econometric analysis of the effects of tourism growth on municipal revenues and expenditures. *Tourism Economics*, 15(4), 771–783. <https://doi.org/10.5367/000000009789955134>
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division. (2010). *International recommendations for tourism statistics 2008* (Statistical papers, Series M, No. 83/Rev.1). New York. https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_83rev1e.pdf

- Vellas, F., 2011. The Indirect Impacts of Tourism: an economic analysis. Third Meeting of T20 Tourism Ministers, Paris, pp. 1-30.
- Vizek, M., Barbić, T. i Čeh Časni, A. (2024). The impact of the tourism accommodation composition on housing prices: The case of Croatia. *Tourism Economics*, 30(1), 267–274. <https://doi.org/10.1177/13548166231180417>
- Vizek, M., Stojčić, N. i Mikulić, J. (2023). Spatial spillovers of tourism activity on housing prices: The case of Croatia. *Tourism Economics*, 29(5), 1376–1390. <https://doi.org/10.1177/13548166221106442>
- Vojnović, N. (2014). Problematika implementacije temeljnih indikatora održivog turizma u hrvatskim općinama i gradovima. *Ekonomika misao i praksa*, 23(1), 171–190. <https://hrcak.srce.hr/123486>
- Voltes-Dorta, A., Jiménez, J. L. i Suárez-Alemán, A. (2014). An initial investigation into the impact of tourism on local budgets: A comparative analysis of Spanish municipalities. *Tourism Management*, 45, 124–133. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.02.016>
- Wong, J. D. (1996). The impact of tourism on local government expenditures. *Growth and Change*, 27(3), 313–326. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2257.1996.tb00908.x>
- World Tourism Organization (UNWTO). (2020). *International tourism highlights 2020 edition*. <https://doi.org/10.18111/9789284422456>
- World Tourism Organization (UNWTO). (2024). *International tourism highlights 2024 edition*. <https://doi.org/10.18111/9789284425808>
- World Tourism Organization (UNWTO). (2025). *World tourism barometer and statistical annex, May 2025*. <https://doi.org/10.18111/wtobarometereng>
- World Travel & Tourism Council. (2024). *Travel and tourism economic impact 2024 – World*. https://researchhub.wttc.org/product/world-economic-impact-report? gl=1*1kt5zr5* ga*ODQ5OTk1NDMuMTC2NTA2NDcwNw..* ga JM5GLX6V1W* czE3NjUwNjQ3MDYkbzEkZzEkdDE3NjUwNjUxMjMkajYwJGwwJGgw* gcl au*Mjk2ODk4 ODc1LjE3NjUwNjUxMjM.
- World Travel & Tourism Council. (2025). *Travel & tourism economic impact 2023 – Croatia*. <https://researchhub.wttc.org/product/croatia-economic-impact-report>
- Wu, W., Zhan H. (2017). Research on fiscal expenditure and tourism development of Huangshan City: Based on grey relational analysis. *MATEC Web of Conferences*, 100, 05037. <https://doi.org/10.1051/mateconf/201710005037>

- Wójtowicz K. A. i Hodžić, S. (2021). Relationship between fiscal sustainability and efficiency: Evidence from large cities in Poland. *Economics and Sociology*, 14(3), 163-184. <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2021/14-3/9>
- Wójtowicz, K. A. (2019). The significance of selected socio-economic factors for the achieving of fiscal sustainability of local government units (LGUs) in Poland. *Lex Localis - Journal of Local Self-Government*, 17(3), 617-642. [https://doi.org/10.4335/17.3.617-642\(2019\)](https://doi.org/10.4335/17.3.617-642(2019))
- Wójtowicz, K. A. i Hodžić, S. (2022). Financial resilience in the face of turbulent times: Evidence from Poland and Croatian cities. *Sustainability*, 14(17), 10632. <https://doi.org/10.3390/su141710632>
- Zafra-Gómez, J. L., López-Hernández, A. M. i Hernández-Bastida, A. (2009). Evaluating financial performance in local government: maximizing the benchmarking value. *International Review of Administrative Sciences*, 75(1), 151–167. DOI:[10.1177/0020852308099510](https://doi.org/10.1177/0020852308099510)
- Zakon o financiranju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave. *Narodne novine*, 127/2017, 138/2020, 151/2022, 114/2023. <https://www.zakon.hr/z/411/zakon-o-financiranju-jedinica-lokalne-i-podrucne-%28regionalne%29-samouprave>
- Zakon o lokalnim porezima. *Narodne novine*, 115/2016, 101/2017, 114/2022, 114/2023, 152/2024. <https://www.zakon.hr/z/875/zakon-o-lokalnim-porezima>
- Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi. *Narodne novine*, 33/2001, 60/2001, 129/2005, 109/2007, 125/2008, 36/2009, 150/2011, 144/2012, 19/2013, 137/2015, 123/2017, 98/2019, 144/2020. <https://www.zakon.hr/z/132/zakon-o-lokalnoj-i-podrucnoj-%28regionalnoj%29-samoupravi>
- Zakon o turističkoj pristojbi *Narodne novine*, 52/2019, 32/2020, 42/20, 14/2021, 10/2023. <https://www.zakon.hr/z/2071/zakon-o-turistickoj-pristojbi>
- Zakon o područjima županija, gradova i općina. *Narodne novine*, 86/2006, 125/2006, 16/2007, 46/2010, 95/2008, 145/2010, 37/2013, 44/2013, 45/2013, 110/2015. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_07_86_2045.html
- Zakon o porezu na dohodak. *Narodne novine*, 115/2016, 106/2018, 121/2019, 32/2020, 138/2020, 151/2022, 114/2023, 152/2024. <https://www.zakon.hr/z/85/zakon-o-porezu-na-dohodak>
- Zakon o proračunu. *Narodne novine*, 141/2021. <https://www.zakon.hr/z/283/zakon-o-proracunu>

Zhang, J., Madsen, B. i Jensen-Butler, C. (2007). Regional economic impacts of tourism: The case of Denmark. *Regional Studies*, 41(6), 839–854. <https://doi.org/10.1080/00343400701281733>

Zhu, F., Cao, X., Zhuang, D., Jin, S., & Yang, X. (2024). Effects of tourism on socio-economic well-being and its inter-regional convergence: Evidence from China's 291 cities. *Growth and Change*, 55(3), e12734. <https://doi.org/10.1111/grow.12734>

Popis grafičkih prikaza

Grafički prikaz 1. Izravan doprinos turizma BDP-u u odabranim zemljama OECD-a, prije i poslije pandemije COVID-19.....	17
Grafički prikaz 2. Prihodi od međunarodnog turizma u 2023. godini	20
Grafički prikaz 3. Kretanje ukupnog broja noćenja u turističkom smještaju u Europskoj uniji od 2014. do 2024. godine.	21
Grafički prikaz 4. Struktura noćenja prema tipu smještaja u Europskoj uniji u 2024. godini (u %)	22
Grafički prikaz 5. NUTS 2 regije Europske unije s najvećim brojem noćenja u turističkom smještaju u zimskom razdoblju 2021./2022. godine	24
Grafički prikaz 6. NUTS 2 regije Europske unije s najvećim brojem noćenja u turističkom smještaju u ljetnom razdoblju 2022. godine.....	25
Grafički prikaz 7. Udio izravne bruto dodane vrijednosti turizma (Tourism Direct Gross Value Added – TDGVA) u ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti gospodarstva u članicama Europske unije, 2019. godine	26
Grafički prikaz 8. Udio turizma u ukupnom izvozu usluga u članicama Europske unije, 2019. godine	28
Grafički prikaz 9. Intenzitet turizma u članicama Europske unije, mjeren brojem noćenja po stanovniku, 2023. godine.....	30
Grafički prikaz 10. Turistički smještajni objekti u Europskoj uniji prema državama, 2023. godine	31
Grafički prikaz 11. Kretanje turističkih dolazaka i noćenja u Republici Hrvatskoj, od 1987. do 2024. godine	34
Grafički prikaz 12. Kretanje broja smještajnih soba i postelja u Republici Hrvatskoj, od 1987. do 2024. godine	35

Grafički prikaz 13. Dolasci i noćenja turista prema zemlji prebivališta u Republici Hrvatskoj, 2024. godine	37
Grafički prikaz 14. Broj noćenja turista po županijama u Republici Hrvatskoj, 2024. godine.....	39
Grafički prikaz 15. Popunjenost stalnih postelja prema vrstama komercijalnog smještaja u Republici Hrvatskoj po mjesecima, 2024. godine (u %).....	40
Grafički prikaz 16. Struktura smještajnih kapaciteta po vrstama objekata u Republici Hrvatskoj, stanje 31. kolovoza 2023. (u %)	42
Grafički prikaz 17. Distribucija ukupnih poreznih prihoda jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj od 2016. do 2023. godine	54
Grafički prikaz 18. Distribucija ukupnih poreznih rashoda jedinica lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj od 2016. do 2023. godine.....	56
Grafički prikaz 19. Struktura rashoda jedinica lokalne samouprave prema funkcijskoj klasifikaciji u Republici Hrvatskoj od 2016. do 2023. godine	58

Popis slika

Slika 1. Prostorna raspodjela noćenja rezerviranih putem digitalnih platformi u 2023. godini 23

Slika 2. Prikaz teritorijalne rasprostranjenosti jedinica lokalne samouprave obuhvaćenih istraživanjem..... 86

Popis tablica

Tablica 1. Prihodi, rashodi i saldo međunarodnih putovanja – odabrane zemlje, 2019. i 2022. godine (skraćena tablica – ekstremi i reprezentativni slučajevi).....	18
Tablica 2. Varijable modela.....	80
Tablica 3. Prikaz hipoteza, varijabli i izvora podataka u analizi utjecaja turizma na fiskalnu održivost jedinica lokalne samouprave	82
Tablica 4. Deskriptivna statistika varijabli po regijama	95
Tablica 5. Korelacijske matrice varijabli po regijama.....	97
Tablica 6. Rezultati dinamičke panel-analize učinka turizma na ukupne prihode po stanovniku (Blundell–Bond procjenitelj, dvofazni postupak; modeli po regijama)	100
Tablica 7. Rezultati dinamičke panel-analize učinka turizma na ukupne rashode po stanovniku (Blundell–Bond procjenitelj, dvofazni postupak; modeli po regijama)	105
Tablica 8. Rezultati dinamičke panel-analize učinka turizma na razliku ukupnih prihoda i rashoda po stanovniku (Blundell–Bond procjenitelj, dvofazni postupak; modeli po regijama)	110
Tablica 9. Sažetak empirijskih nalaza i implikacija za fiskalnu politiku jedinica lokalne samouprave (policy-matrica).....	118

Prilozi

Prilog 1: Prihodi, rashodi i saldo međunarodnih putovanja 2019. i 2022. godine

Zemlja	Prihodi 2019. (mil. USD)	Prihodi 2022. (mil. USD)	Rashodi 2019. (mil. USD)	Rashodi 2022. (mil. USD)	Saldo 2019. (mil. USD)	Saldo 2022. (mil. USD)
Australija	45.522	24.108	35.299	16.279	10.223	7.829
Austrija	22.941	19.915	11.602	11.153	11.339	8.763
Belgija	8.837	6.934	18.686	16.298	- 9.849	- 9.364
Brazil	5.995	4.952	17.593	12.185	- 11.599	- 7.233
Bugarska	4.294	3.413	1.826	1.550	2.468	1.863
Crna Gora	1.225	1.080	58	59	1.167	1.021
Češka	7.303	5.054	5.889	4.968	1.414	86
Čile	2.303	1.024	2.459	1.718	- 157	- 695
Danska	8.652	8.921	10.003	8.462	- 1.352	459
Estonija	1.738	1.279	1.546	1.174	192	105
Finska	3.726	2.249	5.680	4.379	- 1.955	- 2.129
Francuska	63.508	59.676	50.542	41.302	12.966	18.375
Grčka	20.351	18.614	3.072	2.027	17.279	16.587
Hrvatska	11.798	13.810	1.763	1.460	10.035	12.350
Indonezija	16.911	6.719	11.308	6.288	5.603	431
Irska	6.478	7.041	8.256	8.480	- 1.778	- 1.440
Island	2.695	2.485	1.510	1.515	1.185	970
Italija	49.595	46.601	30.338	27.410	19.257	19.191
Izrael	7.620	5.681	8.154	7.821	- 534	- 2.140
Japan	46.054	9.238	21.265	4.491	24.790	4.747
Južna Koreja	20.867	11.996	32.739	19.925	- 11.872	- 7.929
Južnoafrička Republika	8.390	4.738	3.141	2.220	5.249	2.518
Kanada	29.807	24.002	35.349	24.436	- 5.543	- 434
Kolumbija	5.682	5.919	4.935	4.304	747	1.615
Kostarika	3.989	3.137	1.036	966	2.953	2.171
Latvija	1.015	1.106	749	1.011	267	95
Litva	1.493	1.187	1.389	1.240	104	- 53
Luksemburg	5.333	5.417	3.609	3.405	1.724	2.012
Mađarska	7.305	5.663	2.749	2.412	4.556	3.251
Malta	1.897	1.841	530	476	1.367	1.365
Maroko	8.187	9.063	2.176	1.883	6.010	7.180
Meksiko	24.573	28.017	9.881	7.054	14.692	20.963

Nizozemska	19.729	24.056	23.124	18.822	- 3.394	5.234
Norveška	5.855	5.472	16.513	14.033	- 10.658	- 8.560
Novi Zeland	10.533	498	4.300	284	6.233	215
Njemačka	41.806	31.548	93.243	89.724	- 51.438	- 58.176
Peru	3.738	2.137	2.775	2.345	963	- 208
Poljska	14.013	14.497	9.286	7.681	4.727	6.816
Portugal	20.476	22.263	5.736	5.827	14.740	16.436
Rumunjska	3.578	4.704	6.001	7.762	- 2.424	- 3.058
Saudijska Arabija	16.431	23.475	15.140	15.914	1.292	7.562
Sjedinjene Američke Države	198.982	136.869	131.990	115.312	66.992	21.557
Slovačka	3.203	1.360	2.589	2.249	614	- 889
Slovenija	3.183	3.130	1.679	1.825	1.504	1.305
Srbija	1.604	2.592	1.806	2.459	- 201	133
Španjolska	79.670	72.891	27.778	21.920	51.892	50.971
Švedska	9.193	9.038	14.366	12.365	- 5.173	- 3.328
Švicarska	17.950	17.348	18.753	17.564	- 803	- 217
Turska	29.813	41.702	4.108	4.092	25.705	37.610
Ujedinjeno Kraljevstvo	60.637	65.406	86.605	90.939	- 25.967	- 25.533

Prilog 2: Popis jedinica lokalne samouprave obuhvaćene istraživanjem

Regija	grad / općina	županije	ITR u 2023
Jadranska Hrvatska	Bale	Istarska	31,69
Jadranska Hrvatska	Barban	Istarska	22,55
Jadranska Hrvatska	Baška	Primorsko-goranska	35,38
Jadranska Hrvatska	Baška Voda	Splitsko-dalmatinska	35,00
Jadranska Hrvatska	Benkovac	Zadarska	17,93
Jadranska Hrvatska	Bibinje	Zadarska	23,98
Jadranska Hrvatska	Biograd na Moru	Zadarska	33,69
Jadranska Hrvatska	Blato	Dubrovačko-neretvanska	22,67
Jadranska Hrvatska	Bol	Splitsko-dalmatinska	34,81
Jadranska Hrvatska	Brela	Splitsko-dalmatinska	34,59
Jadranska Hrvatska	Brinje	Ličko-senjska	16,01
Jadranska Hrvatska	Brtonigla	Istarska	29,62
Jadranska Hrvatska	Buje	Istarska	29,33
Jadranska Hrvatska	Buzet	Istarska	22,67
Jadranska Hrvatska	Cres	Primorsko-goranska	32,82
Jadranska Hrvatska	Crikvenica	Primorsko-goranska	35,25
Jadranska Hrvatska	Čavle	Primorsko-goranska	15,94
Jadranska Hrvatska	Delnice	Primorsko-goranska	21,74
Jadranska Hrvatska	Dobrinj	Primorsko-goranska	28,06
Jadranska Hrvatska	Drniš	Šibensko-kninska	18,35
Jadranska Hrvatska	Dubrovačko Primorje	Dubrovačko-neretvanska	30,39
Jadranska Hrvatska	Dubrovnik	Dubrovačko-neretvanska	36,71
Jadranska Hrvatska	Dugi Rat	Splitsko-dalmatinska	29,12
Jadranska Hrvatska	Fažana	Istarska	33,01
Jadranska Hrvatska	Funtana	Istarska	38,29
Jadranska Hrvatska	Fužine	Primorsko-goranska	22,57
Jadranska Hrvatska	Galovac	Zadarska	15,62
Jadranska Hrvatska	Gospić	Ličko-senjska	22,43
Jadranska Hrvatska	Gračičće	Istarska	15,09
Jadranska Hrvatska	Gradac	Splitsko-dalmatinska	34,18
Jadranska Hrvatska	Grožnjan	Istarska	23,06
Jadranska Hrvatska	Hvar	Splitsko-dalmatinska	33,93
Jadranska Hrvatska	Imotski	Splitsko-dalmatinska	21,46
Jadranska Hrvatska	Janjina	Dubrovačko-neretvanska	16,57
Jadranska Hrvatska	Jasenice	Zadarska	21,31
Jadranska Hrvatska	Jelsa	Splitsko-dalmatinska	32,12
Jadranska Hrvatska	Kali	Zadarska	16,98
Jadranska Hrvatska	Kanfanar	Istarska	19,89
Jadranska Hrvatska	Karlobag	Ličko-senjska	29,18

Jadranska Hrvatska	Kastav	Primorsko-goranska	19,71
Jadranska Hrvatska	Kaštela	Splitsko-dalmatinska	27,32
Jadranska Hrvatska	Kaštelir-Labinci	Istarska	19,41
Jadranska Hrvatska	Kolan	Zadarska	28,51
Jadranska Hrvatska	Komiža	Splitsko-dalmatinska	27,35
Jadranska Hrvatska	Konavle	Dubrovačko-neretvanska	32,39
Jadranska Hrvatska	Korčula	Dubrovačko-neretvanska	30,62
Jadranska Hrvatska	Kostrena	Primorsko-goranska	19,76
Jadranska Hrvatska	Kraljevica	Primorsko-goranska	26,78
Jadranska Hrvatska	Krk	Primorsko-goranska	33,36
Jadranska Hrvatska	Kršan	Istarska	18,77
Jadranska Hrvatska	Kukljica	Zadarska	24,63
Jadranska Hrvatska	Labin	Istarska	34,28
Jadranska Hrvatska	Lastovo	Dubrovačko-neretvanska	25,61
Jadranska Hrvatska	Ližnjan	Istarska	27,49
Jadranska Hrvatska	Lokve	Primorsko-goranska	15,06
Jadranska Hrvatska	Lopar	Primorsko-goranska	32,05
Jadranska Hrvatska	Lovinac	Ličko-senjska	16,23
Jadranska Hrvatska	Lovran	Primorsko-goranska	31,34
Jadranska Hrvatska	Lumbarda	Dubrovačko-neretvanska	27,33
Jadranska Hrvatska	Makarska	Splitsko-dalmatinska	34,10
Jadranska Hrvatska	Mali Lošinj	Primorsko-goranska	35,61
Jadranska Hrvatska	Malinska-Dubašnica	Primorsko-goranska	32,11
Jadranska Hrvatska	Marčana	Istarska	27,52
Jadranska Hrvatska	Marina	Splitsko-dalmatinska	27,41
Jadranska Hrvatska	Matulji	Primorsko-goranska	18,67
Jadranska Hrvatska	Medulin	Istarska	36,44
Jadranska Hrvatska	Metković	Dubrovačko-neretvanska	19,90
Jadranska Hrvatska	Milna	Splitsko-dalmatinska	25,50
Jadranska Hrvatska	Mljet	Dubrovačko-neretvanska	29,16
Jadranska Hrvatska	Mošćenička Draga	Primorsko-goranska	31,46
Jadranska Hrvatska	Motovun	Istarska	25,82
Jadranska Hrvatska	Murter-Kornati	Šibensko-kninska	27,88
Jadranska Hrvatska	Nerežišća	Splitsko-dalmatinska	15,34
Jadranska Hrvatska	Nin	Zadarska	32,41
Jadranska Hrvatska	Novalja	Ličko-senjska	35,75
Jadranska Hrvatska	Novi Vinodolski	Primorsko-goranska	32,20
Jadranska Hrvatska	Novigrad	Istarska	33,86
Jadranska Hrvatska	Novigrad	Zadarska	18,07
Jadranska Hrvatska	Obrovac	Zadarska	22,95
Jadranska Hrvatska	Okrug	Splitsko-dalmatinska	25,42
Jadranska Hrvatska	Omiš	Splitsko-dalmatinska	31,05
Jadranska Hrvatska	Omišalj	Primorsko-goranska	34,15

Jadranska Hrvatska	Opatija	Primorsko-goranska	35,35
Jadranska Hrvatska	Oprtalj - Portole	Istarska	26,44
Jadranska Hrvatska	Orebić	Dubrovačko-neretvanska	32,04
Jadranska Hrvatska	Otočac	Ličko-senjska	23,80
Jadranska Hrvatska	Pag	Zadarska	31,50
Jadranska Hrvatska	Pakoštane	Zadarska	29,94
Jadranska Hrvatska	Pašman	Zadarska	25,58
Jadranska Hrvatska	Pazin	Istarska	21,48
Jadranska Hrvatska	Pirovac	Šibensko-kninska	28,19
Jadranska Hrvatska	Plitvička Jezera	Ličko-senjska	33,03
Jadranska Hrvatska	Ploče	Dubrovačko-neretvanska	19,89
Jadranska Hrvatska	Podbablje	Splitsko-dalmatinska	15,54
Jadranska Hrvatska	Podgora	Splitsko-dalmatinska	35,29
Jadranska Hrvatska	Podstrana	Splitsko-dalmatinska	31,00
Jadranska Hrvatska	Polača	Zadarska	18,13
Jadranska Hrvatska	Poličnik	Zadarska	15,79
Jadranska Hrvatska	Poreč	Istarska	37,32
Jadranska Hrvatska	Posedarje	Zadarska	23,79
Jadranska Hrvatska	Postira	Splitsko-dalmatinska	27,07
Jadranska Hrvatska	Povljana	Zadarska	25,44
Jadranska Hrvatska	Preko	Zadarska	26,25
Jadranska Hrvatska	Primošten	Šibensko-kninska	31,96
Jadranska Hrvatska	Privlaka	Zadarska	28,09
Jadranska Hrvatska	Proložac	Splitsko-dalmatinska	15,43
Jadranska Hrvatska	Pučišća	Splitsko-dalmatinska	17,60
Jadranska Hrvatska	Pula	Istarska	32,85
Jadranska Hrvatska	Punat	Primorsko-goranska	32,39
Jadranska Hrvatska	Rab	Primorsko-goranska	34,30
Jadranska Hrvatska	Raša	Istarska	21,33
Jadranska Hrvatska	Ravna Gora	Primorsko-goranska	21,15
Jadranska Hrvatska	Ražanac	Zadarska	26,53
Jadranska Hrvatska	Rijeka	Primorsko-goranska	27,51
Jadranska Hrvatska	Rogoznica	Šibensko-kninska	30,74
Jadranska Hrvatska	Rovinj	Istarska	37,84
Jadranska Hrvatska	Sali	Zadarska	28,45
Jadranska Hrvatska	Seget	Splitsko-dalmatinska	32,65
Jadranska Hrvatska	Selca	Splitsko-dalmatinska	20,09
Jadranska Hrvatska	Senj	Ličko-senjska	28,81
Jadranska Hrvatska	Sinj	Splitsko-dalmatinska	18,93
Jadranska Hrvatska	Skrad	Primorsko-goranska	15,10
Jadranska Hrvatska	Skradin	Šibensko-kninska	24,52
Jadranska Hrvatska	Slivno	Dubrovačko-neretvanska	26,81
Jadranska Hrvatska	Smokvica	Dubrovačko-neretvanska	20,65

Jadranska Hrvatska	Solin	Splitsko-dalmatinska	23,22
Jadranska Hrvatska	Split	Splitsko-dalmatinska	32,65
Jadranska Hrvatska	Stari Grad	Splitsko-dalmatinska	30,52
Jadranska Hrvatska	Starigrad	Zadarska	32,28
Jadranska Hrvatska	Ston	Dubrovačko-neretvanska	26,97
Jadranska Hrvatska	Sućuraj	Splitsko-dalmatinska	16,73
Jadranska Hrvatska	Sukošan	Zadarska	27,25
Jadranska Hrvatska	Supetar	Splitsko-dalmatinska	31,94
Jadranska Hrvatska	Sutivan	Splitsko-dalmatinska	25,13
Jadranska Hrvatska	Sveta Nedelja	Istarska	18,26
Jadranska Hrvatska	Sveti Filip i Jakov	Zadarska	27,77
Jadranska Hrvatska	Sveti Lovreč	Istarska	19,38
Jadranska Hrvatska	Sveti Petar u Šumi	Istarska	15,20
Jadranska Hrvatska	Svetvinčenat	Istarska	21,85
Jadranska Hrvatska	Šibenik	Šibensko-kninska	32,20
Jadranska Hrvatska	Šolta	Splitsko-dalmatinska	25,19
Jadranska Hrvatska	Tar-Vabriga	Istarska	36,17
Jadranska Hrvatska	Tinjan	Istarska	15,48
Jadranska Hrvatska	Tisno	Šibensko-kninska	32,91
Jadranska Hrvatska	Tkon	Zadarska	21,65
Jadranska Hrvatska	Tribunj	Šibensko-kninska	25,03
Jadranska Hrvatska	Trilj	Splitsko-dalmatinska	18,44
Jadranska Hrvatska	Trogir	Splitsko-dalmatinska	29,93
Jadranska Hrvatska	Trpanj	Dubrovačko-neretvanska	29,16
Jadranska Hrvatska	Tučepi	Splitsko-dalmatinska	35,62
Jadranska Hrvatska	Umag	Istarska	36,53
Jadranska Hrvatska	Vela Luka	Dubrovačko-neretvanska	28,27
Jadranska Hrvatska	Vinodolska Općina	Primorsko-goranska	23,13
Jadranska Hrvatska	Vir	Zadarska	28,03
Jadranska Hrvatska	Vis	Splitsko-dalmatinska	28,45
Jadranska Hrvatska	Viškovo	Primorsko-goranska	15,17
Jadranska Hrvatska	Višnjan	Istarska	19,79
Jadranska Hrvatska	Vižinada	Istarska	18,52
Jadranska Hrvatska	Vodice	Šibensko-kninska	33,80
Jadranska Hrvatska	Vodnjan	Istarska	26,45
Jadranska Hrvatska	Vrbnik	Primorsko-goranska	28,15
Jadranska Hrvatska	Vrgorac	Splitsko-dalmatinska	17,80
Jadranska Hrvatska	Vrhovine	Ličko-senjska	19,53
Jadranska Hrvatska	Vrsar	Istarska	37,49
Jadranska Hrvatska	Vrsi	Zadarska	24,65
Jadranska Hrvatska	Zadar	Zadarska	32,49
Jadranska Hrvatska	Zmijavci	Splitsko-dalmatinska	15,25
Jadranska Hrvatska	Žminj	Istarska	18,04

Jadranska Hrvatska	Župa Dubrovačka	Dubrovačko-neretvanska	31,26
Panonska Hrvatska	Beli Manastir	Osječko-baranjska	17,81
Panonska Hrvatska	Bilje	Osječko-baranjska	21,18
Panonska Hrvatska	Bizovac	Osječko-baranjska	17,60
Panonska Hrvatska	Bjelovar	Bjelovarsko-bilogorska	18,30
Panonska Hrvatska	Brodski Stupnik	Brodsko-posavska	16,31
Panonska Hrvatska	Čepin	Osječko-baranjska	15,54
Panonska Hrvatska	Daruvar	Bjelovarsko-bilogorska	21,80
Panonska Hrvatska	Draganić	Karlovačka	15,38
Panonska Hrvatska	Duga Resa	Karlovačka	21,23
Panonska Hrvatska	Đakovo	Osječko-baranjska	18,78
Panonska Hrvatska	Garešnica	Bjelovarsko-bilogorska	15,58
Panonska Hrvatska	Ilok	Vukovarsko-srijemska	16,99
Panonska Hrvatska	Josipdol	Karlovačka	18,44
Panonska Hrvatska	Karlovac	Karlovačka	22,40
Panonska Hrvatska	Kneževi Vinogradi	Osječko-baranjska	19,43
Panonska Hrvatska	Kutina	Sisačko-moslavačka	17,76
Panonska Hrvatska	Kutjevo	Požeško-slavonska	17,12
Panonska Hrvatska	Lukač	Virovitičko-podravska	15,83
Panonska Hrvatska	Našice	Osječko-baranjska	17,40
Panonska Hrvatska	Netretić	Karlovačka	22,77
Panonska Hrvatska	Nova Gradiška	Brodsko-posavska	16,97
Panonska Hrvatska	Ogulin	Karlovačka	21,43
Panonska Hrvatska	Osijek	Osječko-baranjska	23,78
Panonska Hrvatska	Požega	Požeško-slavonska	18,22
Panonska Hrvatska	Rakovica	Karlovačka	31,06
Panonska Hrvatska	Rešetari	Brodsko-posavska	15,16
Panonska Hrvatska	Ribnik	Karlovačka	19,74
Panonska Hrvatska	Sisak	Sisačko-moslavačka	17,53
Panonska Hrvatska	Slavonski Brod	Brodsko-posavska	20,81
Panonska Hrvatska	Slunj	Karlovačka	23,95
Panonska Hrvatska	Sopje	Virovitičko-podravska	17,85
Panonska Hrvatska	Topusko	Sisačko-moslavačka	18,15
Panonska Hrvatska	Tounj	Karlovačka	16,12
Panonska Hrvatska	Valpovo	Osječko-baranjska	16,52
Panonska Hrvatska	Velika	Požeško-slavonska	15,06
Panonska Hrvatska	Vinkovci	Vukovarsko-srijemska	21,63
Panonska Hrvatska	Vukovar	Vukovarsko-srijemska	22,12
Središnja Hrvatska	Bednja	Varaždinska	23,36
Središnja Hrvatska	Čakovec	Međimurska	20,48
Središnja Hrvatska	Donja Stubica	Krapinsko-zagorska	20,09
Središnja Hrvatska	Donji Kraljevec	Međimurska	15,75
Središnja Hrvatska	Donji Vidovec	Međimurska	17,19

Središnja Hrvatska	Đurđevac	Koprivničko-križevačka	19,87
Središnja Hrvatska	Gornji Knežinec	Varaždinska	17,51
Središnja Hrvatska	Grad Zagreb	Grad Zagreb	30,44
Središnja Hrvatska	Ivanec	Varaždinska	15,10
Središnja Hrvatska	Ivanić-Grad	Zagrebačka	18,93
Središnja Hrvatska	Jastrebarsko	Zagrebačka	22,11
Središnja Hrvatska	Koprivnica	Koprivničko-križevačka	18,89
Središnja Hrvatska	Krapina	Krapinsko-zagorska	19,09
Središnja Hrvatska	Krapinske Toplice	Krapinsko-zagorska	20,52
Središnja Hrvatska	Ludbreg	Varaždinska	18,59
Središnja Hrvatska	Marija Bistrica	Krapinsko-zagorska	20,77
Središnja Hrvatska	Oroslavje	Krapinsko-zagorska	21,05
Središnja Hrvatska	Prelog	Međimurska	18,85
Središnja Hrvatska	Samobor	Zagrebačka	18,99
Središnja Hrvatska	Stubičke Toplice	Krapinsko-zagorska	24,63
Središnja Hrvatska	Sveta Nedelja	Zagrebačka	19,06
Središnja Hrvatska	Sveti Martin na Muri	Međimurska	28,31
Središnja Hrvatska	Tuhelj	Krapinsko-zagorska	29,77
Središnja Hrvatska	Varaždin	Varaždinska	23,41
Središnja Hrvatska	Varaždinske Toplice	Varaždinska	20,60
Središnja Hrvatska	Velika Gorica	Zagrebačka	21,50
Središnja Hrvatska	Veliko Trgovišće	Krapinsko-zagorska	15,21
Središnja Hrvatska	Zabok	Krapinsko-zagorska	16,34